DE OFFICIIS M. TULLII CICERONIS, LIBRI III.

ITEM,

De *Amicitia*: De *Senectute*: *Paradoxa*: & de *Somnio Scipionis*.

Cum indice in fine libri adjuncto.

Editio cæteris correctior atque emendatior.

CANTABRIGIÆ,
Apud JOANNEM FIELD,
Academiæ celeberrimæ Typographum,
1660.

M. T. CICERONIS *DE OFFICIIS* Lib. *I.*

Ad Marcum Filium.

ARGUMENTUM *PER* D. Eraſmum Roterod.

Ciceronem filium ſuo hortatur exemplo, nè ſimplici cuipiam ſtudio ſeſe addicat, ſed Græca cum Latinis, & orationis virtutes cum philoſophiæ ſcientia conjungat. Deinde, quò eum reddat attentiorem, hanc, quæ de officiis eſt, philoſophiæ partem, duobus potiſſimùm nominibus commendat, vel quòd uſus ejus ad omnem vitæ rationem latiſſimè pateat, vel quòd hæc una ſit philoſophis omnibus inter ſe communis. Poſtremò, teſtatur ſe in hac diſputatione Stoicos potiſsimùm ſequi, quòd hi vel optimè boni finem, ad quem officia omnia referuntur, conſtituerint: cùm Epicurus voluptate metiens ſummum bonum, atque Ariſto, Pyrrho, & Herillus, tollentes rerum delectum, officii quoque naturam ſubverterint.

QUanquam te, Marce fili, annum jam audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet præceptis inſtitutiſque philoſophiæ, propter ſummam & doctoris autoritatem, & urbis; quorum alter te ſcientiâ augere poteſt, altera exemplis: tamen ut ipſe ad meam utilitatem ſemper cum Græcis Latina conjunxi, neque id in philo-

Triplex argumentum; à nobilitate doctoris, & item loci, & temporis dignitate.

sophia solùm, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modò Græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantum se arbitrentur adeptos, & ad dicendum, & ad judicandum. Quamobrem disces tu quidem à principe hujus ætatis philosophorum, & disces quamdiu voles: tam diu autem velle debebis, quoad te quantùm proficias non pœnitebit. Sed tamen nostra legens, non multùm à Peripateticis dissidentia (quoniam utrique, & Socratici, & Platonici esse volumus) de rebus ipsis utere tuo judicio; nihil enim impedio: orationem autem Latinam profectò legendis nostris efficies pleniorem. Nec verò arroganter hoc dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis; quod est oratoris proprium, aptè, distinctè, ornatéque dicere (quoniam in eo studio ætatem consumpsi) si id mihi assumo, videor id meo jure quodammodo vendicare. Quamobrem magnopere te hortor, mi Cicero, ut non solùm orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui jam se illis ferè æquârunt, studiosè legas. Vis enim dicendi major est in illis: sed hoc quoque colendum est æquabile & temperatum orationis genus. & id quidem nemini video Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequeretúrque & illud forense dicendi, & hoc quietum disputandi genus: nisi fortè Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parùm vehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. Nos autem quantùm in utroque profecerimus, alium sit judicium: utrumque certè secuti sumus. Equidem & Platonem existimo, si genus id forense dicendi

Dicere, oratoris: judicium ferre de rebus, Philosophi.

Inter Philosophos Græcos nemo dicendi studium secutus est.

dicendi tractare voluisset, gravissimè & copiosissimè potuisse dicere: & Demosthenem, si illa quæ à Platone didicerat tenuisset, & pronuntiare voluisset, ornatè splendidéque facere potuisse. Eodémque modo de Aristotele & Isocrate judico; quorum uterq; suo studio delectatus, contempsit alterum. Sed cùm statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, & multa posthac, ab eo exordiri volui maximè, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & autoritati meæ gravissimum. Nam cùm multa sint in philosophia & gravia & utilia accuratè copioséque à philosophis disputata, latissimè patêre videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis & præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars neque publicis, neque privatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eóque colendo sita vitæ est honestas omnis, & in negligendo turpitudo. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim qui nullis officii præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ propositis bonorum & malorum finibus officium omne pervertunt. Nam qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate metitur: hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate vincatur, fit ut neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis verò, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certè nullo modo potest. Quæ quanquam ità sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; sunt tamen à nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur si sibi consentaneæ esse velint, de officio nihil queant dicere. Neq; ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab iis

Platoni dicendi exercitatio, Demosthenis philosophandi defuit.

Commendat officia à persona & sua & filii: deinde ab utilitate & communitate.

Epicureos notat.

qui ſolam, aut ab iis qui maximè honeſtatem propter ſe dicant expetendam. Itaque propria eſt ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniam Ariſtonis, Pyrrhonis, & Herilli jampridem exploſa ſententia eſt. Qui tamen haberent jus ſuum diſputandi de officio, ſi rerum aliquem delectum reliquiſſent, ut ad officii inventionem aditus eſſet. Sequemur igitur hoc quidem tempore, & in hac quæſtione potiſſimùm Stoicos, non ut interpretes; ſed, ut ſolemus, è fontibus eorum, judicio arbitrióque noſtro, quantum, quóque modo videbitur, hauriemus.

Idem in oratione Lyſiæ notavit Socrates in Phædro Platonis.

PLacet igitur, quoniam omnis diſputatio de officio futura eſt, antè definire, quid ſit officium: quod à Panætio prætermiſſum eſſe miror. Omnis enim quæ à ratione ſuſcipitur de aliqua re inſtitutio, debet à definitione proficiſci, ut intelligatur quid ſit id, de quo diſputetur.

Quoniam non eſt ſimplex officii vocabulum, neque poterat in genere definiri commodè, diviſione explicari; duplici quidem verbis, ſed re eâdem. Facit autem ex Stoicorum ſententia duo genera officiorum: Alterum, quod perfectum vocant, eſtque cum fine boni conjunctum, neque in quenquam præterquam in ſapientem competit: Alterum medium, ſive inchoatum, quod per ſe neque bonum eſt, neq; malum, ſed ad uſum aliquem vitæ ſumitur: ut rectè depoſitum reddere, perfecti ſit officii; depoſitum reddere, imperfecti: cùm rectè niſi ſapiens nemo reddat, reddant autem ſimul & ſtulti. Divus autem Ambroſius prioris generis eſſe putat, quæ ſecundùm conſilia fiunt; poſterioris, quæ ſecundùm præcepta: ut bene adminiſtrare rem, ad inchoatum officium pertineat; erogare in pauperes, ad perfectum.

Omni

OMnis de officio duplex est quæstio. Unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ conformari possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt: Omniáne officia perfecta sint: Nunquid officium aliud alio majus sit: & quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minùs apparet, quia magìs ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. Atque etiam alia divisio est officii, nam & medium quoddam officium dicitur, & perfectum. Perfectum autem officium, rectum (opinor) vocemus, quod Græci κατόρθωμα· hoc autem, commune, quod ii καθῆκον vocant. Atque ea sic definiunt, ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant: medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. *Divisio officii.*

Quæ in deligendis rebus deliberandi ratio.

TRiplex igitur est, ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio. Nam, honestúmne factu sit, an turpe, dubitant, id quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. Tum autem inquirunt, aut consultant, ad vitæ commoditatem, jucunditatémque, ad facultates rerum atq; copias, ad opes, ad potentiã, quibus & se possint juvare, & suos, conducat id nécne, de quo deliberant. Quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est, cùm pugnare videtur cum honesto id quod videtur esse utile. Cùm enim utilitas ad se rapere, honestas contrà revocare ad se videtur, fit ut distrahatur indeliberando animus, afferátq; ancipitẽ curam cogitandi. Hac in divisione (cùm præterire aliquid

quid, maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solùm, utrùm honestum an turpe sit, deliberari solet: sed etiam duobus propositis honestis, utrum honestius; itémque, duobus propositis utilibus, utrum utilius. Ità quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili; pòst de comparatione eorum disserendum.

Partitio totius quæstionis de officiis.

Ex veteris Academiæ & Stoicorum sententia, qui summum bonum à natura proficiscì putant, & hoc ipsum esse beatè vivere, secundùm naturam vivere commemorant, docet quæ semina nobis natura inseverit, quæque adminicula addiderit: quibus accedente industriâ ac usu, ad felicitatem, quò referuntur omnia, proficiamus. Nam primo loco, omni animanti studium tuendi sui indidit, id quod jure naturæ est hominum cum pecudibus commune; vocatúrque πρῶτον κατὰ φύσιν, *id est, secundùm naturam primum: consequens est appetitus eorum quæ incolumitati sunt amica, fuga eorum quæ noxia: Verùm homini, quoniam non solùm è corpore constat, sed etiam ex animo, ut totus esse possit incolumis, ratiocinandi vim addidit: unde disciplinæ omnes, & virtutes illæ morales proficiscuntur.*

PRincipiò, generi animantium omni est à natura tributum, ut se, vitam, corpúsq; tueatur; declinétq; ea quæ nocitura videantur; omniáq; quæcunq; ad vivendum sint necessaria, inquirat, et paret; ut pastum, ut latibula, et alia ejusdem generis. Commune item animantium omnium est conjunctionis appetitus procreandi causâ, et cura quædam eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem et belluam hoc maximè interest, quòd hæc tantùm, quantùm sensu movetur, ad id solum quod adest, quódq; præsens est, se accommodat,

Φυσικῶτατον ὅτι τὸ ἡγοῦν ἑαυτοῦ ὅμοιον. *Arist.*

modat, paululùm admodum ſentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis eſt particeps, per quam conſequentia cernit, principia & cauſas rerum videt, earúmq; progreſſus & quaſi anteceſſiones non ignorat, ſimilitudines comparat, & rebus præſentibus adjungit atque annectit futuras; facilè totius vitæ curſum videt, ad eámque degendam præparat res neceſſarias. Eadémque natura vi rationis hominem conciliat homini, & ad orationis & ad vitæ ſocietatem: ingenerátque inprimis præcipuum quendam amorem in eos qui procreati ſunt: impellitque ut hominum cœtus & celebrari inter ſe, & ſibi obedire velit; ob eáſque cauſas ſtudeat parare ea, quæ ſuppedicent & ad cultum & ad victum; nec ſibi ſoli, ſed conjugi, liberis, cæteríſq; quos charos habeat, tuerique debeat. Quæ cura exuſcitat etiam animos, & majores ad rem gerendam facit. Imprimiſq; hominis eſt propria veri inquiſitio atque inveſtigatio. Itaque cùm ſumus neceſſariis negotiis curíſque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, ac dicere; cognitionémque rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene beatéque vivendum neceſſariam ducimus. Ex quo intelligitur, quod verum, ſimplex, ſincerúmq; ſit, id eſſe naturæ hominis aptiſſimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta eſt appetitio quædam principatûs, ut nemini parêre animus bene à natura informatus velit, niſi præcipienti, aut docenti, aut utilitatis causâ juſtè & legitimè imperanti; ex quo animi magnitudo exiſtit, humanarúmque rerum contemptio. Nec verò illa parva vis naturæ eſt rationiſque, quòd unum hoc animal ſentit quid ſit ordo, quid ſit quod deceat in factis dictiſque, qui modus. Itaque eorum ipſorum, quæ aſpectu ſentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, venuſtatem, convenientiam partium ſentit. Quam ſimilitudinem natura ratióque ab oculis ad animum transferens,

multò

multò etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat, cavétq; nè quid indecore effœminatéve faciat, tum in omnibus & opinionibus & factis, né quid libidinosè aut faciat, aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur & efficitur id, quod quærimus, honestum: quod etiamsi nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quódq; verè dicimus, etiamsi à nullo laudetur, laudabile esse naturâ. Formam quidem ipsam, Marce fili, & tanquam faciem honesti vides, quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ.

In Phædro. Proverbium, ὲν τῷ ὁρᾶν γίνεται τὸ ἐρᾶν.

De quatuor virtutibus, unde omnia vitæ communis officia manant, Prudentia, Justitia, Fortitudine, & Temperantia; ac de materia singularum.

SEd omne quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua. Aut enim in perspicientia veri solertiáq; versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendóque suum cuique, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine & modo, in quo inest modestia & temperantia. Quæ quatuor quanquam inter se colligata atque implicata sunt, tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ primò descripta est, in qua sapientiam & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inventio veri; ejúsque virtutis hoc munus est proprium. Ut enim quisque maximè perspicit quid in re quaque verissimum sit, quíq; acutissimè & celerrimè potest & videre & explicare rationem; is prudentissimus & sapientissimus ritè haberi solet. Quocirca huic, quasi materia quam tractet & in qua versetur, subjecta est veritas. Reliquis autem tribus virtutibus necessitates propositæ sunt, ad eas res parandas tuendásque, quibus

Omnes virtutes una virtus absoluta, juxta Platon.

Prudentia in veri perspicientia sita, est fons reliquarum.

Fortitudo in contemptu difficultatum.

Temperantia in regendis modo rerum omnium.

Decorum, velut umbra corpus, honestatem consequitur.

bus actio vitæ cóntinetur; ut & ſocietas hominum conjunctióque ſervetur, & animi excellentia magnitudóque cùm in augendis opibus, utilitatibúſq; & ſibi & ſuis comparandis, tum multò magis in his ipſis deſpiciendis eluceat. Ordo autem & conſtantia, & moderatio, & ea quæ ſunt his ſimilia, verſantur in eo genere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſolùm mentis agitatio. His enim rebus, quæ tractantur in vita, modum quendam adhibentes, & ordinem, & honeſtatem, & decus conſervabimus.

De Prudentia, virtutum omnium principe, & quid in ea fugiendum, quidve ſequendum.

EX quatuor autem locis, in quos honeſti naturam vímque diviſimus, primus ille, [redacted] maximè naturam attingit humanam. omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis & ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, neſcire, decipi, & málum, & turpe ducimus. In hoc genere, & naturali, & honeſto, duo vitia vitanda ſunt: Unum, nè incognita pro cognitis habeamus, hiſque temerè aſſentiamur; quod vitium effugere qui volet (omnes autem velle debent) adhibebit ad conſiderandas res, & tempus, & diligentiam. Alterum eſt vitium, quòd quidam nimis magnum ſtudium, multámque operam, in res obſcuras atque difficiles conferunt, eaſdémque non neceſſarias. Quibus vitiis declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ curæque ponetur, id jure laudabitur: ut in aſtrologia C. Sulpitium audivimus, in geometria Sex. Pompeium ipſi cognovimus, multos in dialecticis, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri inveſtigatione verſantur; cujus ſtudio à rebus agendis abduci, contra officium eſt. Virtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: à qua tamen ſæpe fit intermiſſio, multiq;

Βελτίω μὲν βραδέως, ἐπιτέλει δ' τὰ χέρω τὰ ἐλάττω. *Iſocrates.*

Συμβυλὸς ὅτιν ἀμείνω βέλτιον χέρω. *Naxiorum Sulpit. Gallus excerptum Romanum fulâ formidine liberavit, ſuorum extinctâ ratione edifferens. Liv. lib. 44.*

multíque dantur ad ſtudia reditus. Tum agitatio mentis, quæ nunquam acquieſcit, poteſt nos in ſtudiis cogitationis, etiam ſine opera noſtra, continere. Omnis autem cogitatio motúſque animi, aut in conſiliis capiendis de rebus honeſtis & pertinentibus ad bene beatéque vivendum, aut in ſtudiis ſcientiæ cognitioníſque verſatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

De Juſtitia.

DE tribus autem reliquis latiſſimè patet ea ratio, quâ ſocietas hominum inter ipſos, & vitæ quaſi communitas continetur. Cujus partes duæ ſunt; juſtitia, in qua virtutis ſplendor eſt maximus, ex qua boni viri nominantur; & huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem, vel liberalitatem appellare licet. Sed juſtitiæ primum munus eſt, ut ne cui quis noceat, niſi lacéſſitus injuriâ: Deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis autem ut ſuis. Sunt autem privata nulla naturâ, ſed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoriâ, ut qui bello potiti ſunt; aut lege, pactione, conditione, ſorte. Ex quo fit, ut ager Arpinus Arpinatium dicatur; Tuſculanus, Tuſculanorum. Similíſque eſt privatarum poſſeſſionum deſcriptio. Ex quo, quia ſuum cujuſque fit eorum, quæ naturâ fuerant communia, quod cuique obtigit, id quiſque teneat. Eo ſi quis ſibi plus appetet, violabit jus humanæ ſocietatis. Sed quoniam (ut præclarè ſcriptum eſt à Platone) non nobis ſolùm nati ſumus, ortúſque noſtri partem patria vendicat, partem parentes; partem amici; atque placet Stoicis, quæ in terris gignuntur, ad uſum hominum omnia creari, homines autem hominum causâ eſſe generatos, ut ipſi inter ſe aliis alii prodeſſe poſſent: in hoc naturam debemus ducem ſequi, & communes utilitates

in

in medium afferre, mutatione officiorum, dando, accipiendo; tum artibus, tum operâ, tum facultatibus devincire hominum inter homines societatem.

Fides juſtitiæ fundamentum, ab etymologia.

FUndamentum eſt autem juſtitiæ fides, id eſt, dictorum conventorúmq; conſtantia & veritas: ex quo, quanquam hoc videbitur fortaſſe cuipiam durius; tamen audeamus imitari Stoicos, qui ſtudiosè exquirunt unde verba ſint ducta, credamúſque, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem.

Duo injuſtitiæ genera, ut juſtitiæ: & unde oriantur.

SEd injuſtitiæ duo genera ſunt: unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant injuriam. Nam qui injuſtè impetum in quempiam facit, aut irâ, aut aliquâ perturbatione incitatus, is quaſi manus violenter videtur afferre ſocio. Qui autem non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, injuriæ; tam eſt in vitio, quàm ſi parentes, aut amicos, aut patriam, aut ſocios deſerat. Atque illæ quidem injuriæ quæ nocendi causâ de induſtria inferuntur, ſæpe à metu proficiſcuntur: ut cùm is qui alteri nocere cogitat, timet nè, niſi id fecerit, ipſe aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem ad injuriam faciendam aggrediuntur nonnulli, ut adipiſcantur ea quæ concupierunt: in quo vitio latiſſimè patet avaritia. Expetuntur autem divitiæ, cùm ad uſus vitæ neceſſarios, tum ad perfruendas voluptates. In quibus autem major eſt animus in iis pecuniæ cupiditas, ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus negabat ullam ſatis magnam pecuniam eſſe ei qui in republica princeps vellet eſſe, * cujus fructibus exercitum alere non poſſet. Delectant etiam magnifici

* *qui ſuis.*

fici apparatus, vitæq; cultus cum elegantia & copia; quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. Nec verò rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda; ſed fugienda ſemper injuriâ eſt. Maximè autem adducuntur pleríque, ut eos juſtitiæ capiat oblivio, cùm in imperiorum, honorum, gloriæve cupiditatem inciderint. Quod enim eſt apud Ennium, *Nulla ſancta ſocietas, nec fides regni eſt*; id latiùs patet. Nam quicquid ejuſmodi eſt, in quo non poſſint plures excellere, in eo fit plerunque tanta contentio, ut difficillimum ſit ſanctam ſervare ſocietatem. Declaravit id modò temeritas C. Cæſaris, qui omnia jura divina atque humana pervertit propter eum, quem ſibi ipſe opinionis errore finxerat, principatum. Eſt autem in hoc genere moleſtum, quòd in maximis animis, ſplendidiſſimiſque ingeniis plerunque exiſtunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates. Quò magis cavendum eſt, nè quid in eo genere peccetur.

Nulla fides regni ſociis— Lucan.

Injuria alia aliâ levior.

SEd in omni injuſtitia permultum intereſt, utrùm perturbatione aliquâ animi, quæ plerunq; brevis eſt, & ad tempus; an conſultò & cogitatò fiat injuria. Leviora enim ſunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt, quàm ea, quæ meditata & præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria ſatis dictum eſt.

Cauſas recenſet, unde ſecundum injuſtitiæ genus oriatur.

PRætermittendæ autem defenſionis, deſerendíq; officii plures ſolent eſſe cauſæ. Nam aut inimicitias, aut laborem, aut ſumptus ſuſcipere nolunt, aut etiam negligentiâ, pigritiâ, inertiâ, aut ſuis ſtudiis, quibuſdamve occupationibus ſic impediuntur, ut

ut eos; quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est, nè non satis sit id, quod apud Platonem est in Philosophos dictum; quòd in veri investigatione versentur, quódque ea, quæ plerique vehementer expetunt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam dum alterum justitiæ genus assequuntur, inferendâ nè qui noceant injuria, in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos nè ad Rempublicam accessuros quidem putat, nisi coactos; æquius autem erat id voluntate fieri. Nam hoc ipsum ita justum est, quod rectè fit, si est voluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se negotium agere dicant, nè facere cuiquam videantur injuriam: qui dum altero injustitiæ genere vacant, in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, eásque res antè constituimus, quibus justitia continetur, facilè quod cujusque temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos valde amabimus, judicare. Est enim difficilis cura rerum alienarum; quanquam Terentianus ille Chremes *Humani nihil* à se *alienum putat.* Sed tamen quia magis ea percipimus, atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut adversa eveniunt, quàm illa quæ cæteris, quæ quasi longo intervallo interjecto videmus, aliter de illis, ac de nobis judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod dubites æquum sit an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se; dubitatio autem cogitationem significat injuriæ.

Lib. de repub.

In heauton.

Τὸ οἰκεῖον πρόσει, ἀλλοτρίων δ' ὐ μέλει. Pindar. Proverbium, *Quæ dubitas nè feceris.*

Docet

Docet officia pro circumstantiis variari, & quod officiosum erat, id contra officium fieri, duobus maximè modis; si aut ab utilitate recedatur, aut minùs utile præferatur utiliori: quin interdum præter officium esse, nimium inhærere juris apicibus.

SEd incidunt sæpe tempora, cùm ea quæ maximè videntur digna esse justo homine, eóque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiúntque contraria: ut, non reddere depositum, etiam nè furioso facere promissum; quæque pertinent ad veritatem, & ad fidem, ea negare interdum, & non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea, quæ præposui in principio, fundamenta justitiæ: primùm, ut nè cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea cùm tempore commutantur, commutatur officium: et non semper est idem. Potest enim accidere promissum aliquod, & conventum, ut id effici sit inutile, vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit: Nam si (ut in fabulis est) Neptunus quod Theseo promiserat, non fecisset; Theseus filio Hippolyto non esset orbatus. Ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sunt iis quibus promiseris inutilia: nec, si plus tibi noceant quàm illi prosint cui promiseris. Contra officium est, majus damnum anteponi minori: ut, si constituëris te cuipiam advocatum in rem præsentem esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere quod dixeris: magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis promissis non standum esse quis non videt, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? Quæ quidem pleraque jure prætorio liberantur, nonnulla legibus.

Tragicum exemplum. Theseus tria optaverat ab avo Neptuno: ut Minotaurum conficeret; ut sibi ad inferos daretur aditus; ut Hippolytum ulciscaretur.

In

In juridicialibus officiis æquitas spectanda, non verbis inhærendum.

EXistunt etiam sæpe injuriæ, calumniâ quadam, & nimis callidâ & malitiosâ juris interpretatione. Ex quo illud, *Summum jus, summa injuria*, factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in Repub. multa peccantur: ut ille, qui, cùm triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum essent pactæ, non noctium induciæ. Nec noster quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem, seu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis & Neopolitanis de finibus agri à Senatu datum, cùm ad locum venisset, cùm utrisque separatim locutum, ut nè cupidè quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: Id cùm utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi dixerant, terminavit. In medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit. Decipere hoc quidem est, non judicare Quocirca in omni re fugienda est talis solertia. Sunt autem quædam officia etiam adversùs eos servanda, à quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi & puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum, qui lacessiverit, injuriæ suæ pœnitere: ut & ipse nè quid tale posthac committat, & cæteri sint ad injuriam tardiores.

Ex Heautontimorumeno.

Vid. Plutarch. in.

Quod in puniendâ injuria officium.

Hactenus de civili justitia, nunc de bellicis officiis.

Facit autem duo belli genera, quorum utrique communia sunt hæc: Ut non nisi justis de causis suscipiantur: nè inferantur nisi rebus repetitis; nisi solenniter denuntiata: ut rectè gerantur, nè sæviamus supra modum in victos: humaniùs etiam, qui se dedunt, recipiantur: fidei hosti etiam privatim præstetur, non modò in conventis solen-

nibus. Propria verò sunt illa, ut cum hoc hostium genere, qui de imperio certant, humaniùs agamus: cum his, qui vitam nostram petunt, severiùs.

ATque in Rep. maximè conservanda sunt jura belli. Nam cùm sint duo genera decertandi; unum per disceptationem, alterum per vim; cúmque illud proprium sit hominis, hoc belluarum: confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur. Partâ autem victoriâ, conservandi sunt ii, qui non crudeles in bello nec immanes fuerunt: ut majores nostri Tusculanos, Æquos; Volscos, Sabinos, Hernicos in civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem & Numantiam funditus sustulerunt. Nollem Corinthum: sed credo illos secutos opportunitatem loci maximè, nè posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Meâ quidem sententiâ, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi obtemperatum esset, etsi non optimam, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. Et cùm iis, quos vi deviceris, consulendum est: tum ii, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros justitia culta est, ut ii, qui civitates, aut nationes devictas bello, in fidem recepissent, earum patroni essent, more majorum. Ac belli quidem æquitas sanctissimè fecíali populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denuntiatum antè sit & indictum. Pompilius Imperator tenebat provinciam, in cujus exercitu Catonis filius tyro militabat: cùm autem Pompilio videretur unam dimittere legionem, Catonis quoque filium, qui in eadem legione militabat,

Carthago in Africa, Numantia in Celtiberia à Scipione Æmiliano funditus eversæ. Corinthus item in Achaia à L. Mummio sublata, quòd in Isthmo esset, & ad bellum movendum opportuna.

Quid in bellis suscipiendis officium.

Quanta sacramenti militaris religio majoribus.

tabat, dimisit. Sed cùm amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento; quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat: adeò summa erat observatio in bello movendo. M. quidem Catonis senis epistola est ad M. filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cùm in Macedonia bello Persico miles esset. Monet igitur, ut caveat, nè prælium ineat. Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste. Equidem illud etiam animadverto, quòd qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante: hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Indicant enim duodecim tabulæ: *AUT STATUS DIES CUM HOSTE*. Itémque, *ADVERSUS HOSTEM ÆTERNA AUTORITAS*. Quid ad hanc mansuetudinem addi potest, eum, quicum bella geras, tam molli nomine appellare? Quanquam id nomen durius jam effecit vetustas: à peregrino enim jam recessit, & propriè in eo qui fert arma contrà, remansit. Cùm verò de imperio decertatur, bellóque quæritur gloria, causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulò antè justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est, minùs acerbè gerenda sunt. Ut enim, cùm civiliter contendimus, aliter si est inimicus, aliter si competitor; cum altero certamen honoris & dignitatis est, cum altero capitis & famæ: sic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non uter imperaret: cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui justiores. Pyrrhi quidem de captivis reddendis illa præclara sententia est;

Nè proneptem hujus, Uticensem intelligeres, nisi mavis ad absolutam ætatem referre.

Ennianí versus.

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes:
Ferro, non auro vitam cernamus utrique,
Vósne velit, an me regnare hera, quídve ferat fors,
Virtute experiamur: & hoc simul accipe dictum;
Quorum virtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum est.
Dono ducite: dóque volentibus cum magnis diis.

Pyrrhus rex ad Pyrrhum Achillis filium genus suum referebat, cui ævus fuerat Æacus.

Regalis sanè & digna Æacidarum genere sententia. Atque etiam, si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides servanda: ut primo Punico bello Regulus captus à Pœnis, cùm de captivis commutandis Romam missus esset, jurâssétque se rediturum; primùm, ut venit, captivos reddendos in Senatu non censuit; deinde, cùm retineretur à propinquis & ab amicis, ad supplicium redire maluit, quàm fidem hosti datam fallere. Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Annibal Romam adstrictos misit jurejurando, se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrâssent: eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit qui pejerâssent, in ærariis reliquerunt: nec minùs illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cùm enim Annibalis permissu exisset è castris, rediit paulò pòst, quòd se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus è castris, jurejurando se solutum putabat: & erat verbis, re non erat. Semper autem in fide quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem à majoribus nostris constitutum. Cùm à Pyrrho perfuga Senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, & eum necaturum, Senatus & C. Fabricius perfugam Pyrrho dedidit: Ità nè hostis quidem, & potentis, & bellum ultrò inferentis, cum scelere interitum approbavit. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est. Meminerimus autem

Tantùque aliquos affecerunt ignominiâ, ut statim mortem sibi consciscerent, autore Liv. *Decad. 2. lib. 3.*

etiam

etiam adversus infimos justitiam esse servandam. Est autem infima conditio & fortuna servorum, quibus, non malè præcipiunt, qui ità jubent uti, ut mercenariis; ad operam exigendam, & justa præbenda. Cùm autem duobus modis, id est, aut vi, aut fraude, fiat injuria; fraus quasi vulpeculæ, vis leonis videtur: utrumque alienissimum ab homine est, sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est, quàm eorum, qui tum, cùm maximè fallunt, id agunt, ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.

Officium domini in servos.

Triplex nocendi genus: vi apertâ, fraude occultâ, & sub adumbrata honesti persona, quod est omnium scelestissimum.

De liberalitate secunda justitiæ parte, quam tamen Aristoteles modestiæ videtur annectere, in qua tria potissimùm spectanda docet Cicero. Primum, nè quid demus, quod accipienti sit nociturum; néve, quod aliis largiamur, ab aliis per injuriam auferamus. Secundum, ut pro facultatum modo liberalitatem exerceamus. Tertium, nè demus quibus non oportet. Dandum autem aut virtute commendatis, aut iis qui nos honestâ benevolentiâ prosequuntur, aut quibuscum nobis aliquod societatis vinculum intercedit, aut denique qui bene de nobis meriti; quibus & cum fœnore beneficium remetiendum. Postremò, societatis humanæ gradus à summo fonte repetens, inter se componit, ut, quantum cuique debetur, tantum præstetur. Sed hæc de parte Seneca pluribus libris diligentissimè scripsit.

DEinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate dicatur: quâ quidem nihil est naturæ hominis accommodatius, sed habet multas cautiones. Videndum est enim primùm, nè obsit benignitas, & iis ipsis, quibus benignè videbitur fieri, & cæteris. Deinde, nè major benignitas sit quàm facultates. Tum, ut pro dignitate cuique tribuatur: id enim est justitiæ fundamentum, ad quam hæc referenda

Δῶρα δόσεως δόσις τέλεα.

Quomodo dandum, quantum, & quibus.

renda sunt omnia. Nam & qui gratificantur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse velle videantur, non benefici, neque liberales, sed pernicioſi assentatores judicandi sunt. Et qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut si ipsi in suam rem aliena convertant. Sunt autem multi, & quidem cupidi splendoris & gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur: Hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quàcunque ratione. Id autem tantùm abest ab officio, ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut eâ liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. Quare L. Syllæ & C. Cæsaris pecuniarum translatio à justis dominis ad alienos, non debet liberalis videri. Nihil est enim liberale, quod non idem sit justum. Alter erat locus cautionis, nè benignitas major esset, quàm facultates; quòd, qui benigniores volunt esse, quàm res patitur, primùm in eo peccant, quòd injurioſi sunt in proximos: quas enim copias his & suppeditari æquius est, & relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerunque rapiendi, & auferendi per injuriam, ut ad largiendum supperant copiæ. Videre etiam licet pleroſque non tam naturâ liberales, quàm quâdam gloriâ ductos, ut benefici videantur, facere multa, quæ videntur ab ostentatione magis, quàm à voluntate proficiſci. Talis autem simulatio vanitati est conjunctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo & mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, & animus erga nos, & communitas ac societas vitæ, & ad nostras utilitatis officia antè collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minùs, plures causæ majoresque ponderis plus habebunt.

Ut si, pro ac si: Terentius, Ut si esset

Tyrannica liberalitas Cæsaris & Syllæ.

Dandum probis viris, claris, aliquo vinculo nobis conjunctis, bene meritis.

Mores

Mores non ad exactam illam ſapientis Stoici rationem ſpectandos, ſed civilem virtutis imaginem.

QUoniam autem vivitur non cum perfectis hominibus, plenéque ſapientibus, ſed cum iis, in quibus præclarè agitur, ſi ſint ſimulacra virtutis: etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino eſſe negligendum, in quo aliqua ſignificatio virtutis appareat. Colendum autem eſſe ità quemq; maximè ut quiſque maximè his virtutibus lenioribus erit ornatus; modeſtiâ, temperantiâ, ac ipsâ, de qua jam multa dicta ſunt, juſtitiâ. Nam fortis animus & magnus in homine non perfecto nec ſapiente ferventior plerunque eſt: illæ verò virtutes virum bonum videntur potiùs attingere. Atque hæc in moribus conſiderentur.

Quomodo conſideranda ſit benevolentia aliorum erga nos.

DE benevolentia autem, quam quiſque habeat erga nos, primum illud eſt in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimùm diligimur. Sed benevolentiam non adoleſcentulorum more, ardore quodam amoris, ſed ſtabilitate potiùs & conſtantiâ judicemus.

Bene meritis de nobis quomodo referenda gratia.

SIn erunt merita, ut non ineunda, ſed referenda ſit gratia, major quædam cura adhibenda eſt. Nullum enim officium referendâ gratiâ magis neceſſarium eſt. Quòd ſi ea, quæ acceperis utenda, majore menſurâ, ſi modò poſſis, jubet reddere Heſiodus: quidnam beneficio provocati facere debemus? Annon imitari agros fertiles, qui multò plus afferunt quàm acceperunt? Etenim ſi in eos, quos ſperamus nobis profutu-

Beneficia cum fœnore remetienda. Νικᾶν τὸν ἑταῖρον ἐπὶ πλεόνεσσι χαρίτεσσι.

profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam cùm duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi: demus nécne, in nostra potestate est; non reddere, viro bono non licet, si modò id facere possit sine injuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium quin maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen inprimis, quo quisque animo, studio, benevolentiâ fecerit, ponderandum est. Multi etiam faciunt multa temeritate quadam, sine judicio, vel modo, in omnes, vel repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æquè magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio consideratè, constantérque delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia (si cætera paria sint) hoc maximè officii est, ut quisque maximè opis indigeat, ità ei potissimùm opitulari: quod contrà fit à plerisque. A quo enim plurimum sperant, etiamsi ille his non eget, tamen ei potissimùm inserviunt.

Beneficia potissimùm animo dantis metienda.

Non dandum ut recipias, sed ut prosis amico. Juxta illud Hesiod. Καὶ δόμεν ὅς κεν δῷ, καὶ μὴ δόμεν ὅς κεν μὴ δῷ.

In conjunctione vitæ quis ordo, ac primùm de societate universali omnium mortalium.

Optimè autem societas hominum conjunctióque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ità in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ naturâ principia sint communitatis & societatis humanæ, repetendum altiùs videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate. Ejus autem vinculum est ratio, & oratio: quæ docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando conciliat inter se homines, conjungítque naturali quadam societate: Neque ullâ re longiùs absumus à natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem non dicimus. Sunt enim

Primi societatis humanæ fontes, ratio, & oratio.

enim rationis & orationis expertes. Ac latissimè quidem patens hominibus inter ipsos omnibus inter omnes societas hæc est: in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est servanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & jure civili, hæc ità teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic observentur, ut in Græcorum proverbio est; *AMICORUM ESSE OMNIA COMMUNIA.* Omnia autem communia hominum videntur ea, quæ sunt generis ejusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri in permultas potest. Τὰ τῶν φίλων κοινά.

Homo qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat facit,
Nihilominus ut ipsi luceat, cùm illi accenderit.

Bellissimi Ennii versus.

Una enim ex re satis præcipit, ut quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur cuique vel ignoto. Ex quo sunt illa communia, *Non prohibere aquam profluentem: Pati ab igne ignem capere, si quis velit: Consilium fidele deliberanti dare:* quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed quoniam copiæ parvæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem, *NIHILOMINUS UT IPSI LUCEAT,* ut facultas sit, quâ in nostros simus liberales.

Quæ omnibus absque discrimine communicanda.

Gradus autem plures sunt societatis hominum: Ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est ejusdem gentis, nationis, linguæ, quâ maximè homines conjunguntur: interior etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt civibus inter se communia, forum, fana porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea & familiaritates, multæque cum multis res, rationésque contractæ.

Ab illa prima communitate ad contractiores societates descendit.

Quæ communia civibus inter se.

Cognatio.

tractæ. Arctior verò colligatio est, societas propinquorum. Ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustúmque concluditur. Nam cùm sit hoc naturâ commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi: prima societas in ipso est conjugio; proxima in liberis; deinde, una domus, communa omnia. Id autem est principium urbis, & quasi seminarium reipublicæ. Sequuntur fratrum conjunctiones, pòst consobrinorum, sobrinorúmque: qui cùm unâ domo jam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias exeunt. Sequuntur connubia & affinitates, ex quibus etiam plures propinqui. Quæ propagatio & soboles, origo est rerumpublicarum. Sanguinis autem conjunctio & benevolentia devincit charitate homines. Magnum est enim, eadem habere monumenta majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cùm viri boni moribus similes sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, quod sæpè diximus, etiamsi in alio cernamus tamen nos movet, atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. Et quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facítque ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur: tamen justitia & liberalitas id maximè efficit. Nihil autem est amabilius, nec copulatius, quàm morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt eædémque voluntates, in his fit, ut æquè quisque altero delectetur, ac seipso. Efficitúrq; id, quod Pythagoras vult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citróque datis acceptísque: quæ mutua & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firmâ devinciuntur societate. Sed cùm omnia ratione animóque lustraveris, omnium societatum nulla est gratior, nulla charior, quàm

Affinitates ex conjunctis.

Amicitia virtute conciliata.

Ὅμοιοι ὁμοιοσχίλοι.

Σώματα μὲν δύο. ψυχὴ μία.

Hinc Ovid. *Qui duo corporibus, mentibus unus erant.*

quàm ea, quæ cum republica est unicuique nostrûm. Chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patriâ una complexa est; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ea sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerârunt omni scelere patriam, & in ea funditus delenda occupati & sunt & fuerunt. Sed si contentio quædam, & comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officii: principes sunt, patria, & parentes, quorum beneficiis maximè obligati sumus; proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps bene convenientes propinqui, quibus communis etiam plerunque fortuna est. Quamobrem necessaria vitæ præsidia debentur iis maximè, quos antè dixi. Vita autem victúsque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdùm etiam objurgationes in amicis vigent maximé. Estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit.

Patriæ debemus plurimũ

Oppetere mortem, id est. *ult. o mori.*

Convenientis, *pro concordibus.*

Quid sanguine conjunctis, *quid amicis potißimùm debeamus.*

Liberalitatis officia non solùm ab his gradibus societatis, sed etiam ab aliis circumstantiis spectari oportere.

SEd in his omnibus officiis tribuendis videndum erit, quid cuiq; maximè necesse sit, & quid quisq; nobiscum vel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. Ità non iidem erunt necessitudinum gradus, qui & temporum: sùntq; officio, quæ aliis magis quàm aliis debeantur: ut vicinum citiùs adjuveris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem. At si lis in judicio sit, propinquum potiùs & amicum, quàm vicinum defenderis. Hæc igitur & talia circumspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatióque capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, & addendo, deducen-

Vicinis quid debeatur.

Quæ reliqui, &c. id est, *quantum relinquatur, deductis & additis quæ oportuit.*

deducendóque videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo quantum cuique debeatur, intelligas. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magnâ laude dignũ sine usu & exercitatione consequi possunt: sic officii conservandi præcepta traduntur, illa quidem ut faciamus ipsi; sed rei magnitudo usum quoque exercitationémque desiderat. Atque ab iis rebus, quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortum est officium, satis ferè diximus.

Magnanimitas tertius officiorum fons, quæ ex rerum humanarum contemptu, & animi amplitudine quadam nascitur: declaratur autem potissimùm in periculis adeundis, & arduis rebus obeundis. Huic ad dextram est audacia, pertinacia, immanitas, arrogantia, crudelitas, confidentia, morositas, ira, sævitia, ambitio: ad lævam, timiditas, ignavia, stupor, & id genus vitia. Exercetur autem magnanimitas, partim in rebus bellicis, magis autem in negotiis urbanis, denique & privata in vita: de quibus omnibus variè disserit Cicero.

Commendatio fortitudinis.

INtelligendum est autem, cùm proposita sint genera quatuor, è quibus honestas officiúmque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatóque, humanasque res despiciente, factum sit.

Opprobratio pusillanimitatis.

Itaque in probris maximè in promptu est, si quid tale dici potest,

Ex Ennio verba Imperatoris, exemplo Cæliæ militum ignaviam increpantis.

Vos etenim, juvenes, animos geritis muliebres,
Illa virago viri. Et si quid est ejusmodi.
Salmaci da spolia sine sanguine & sudore.

Contrâque in laudibus, quæ magno animo, & fortiter excellentérque gesta sunt, ea nescio quo modo

In hoc carmine mollitiei est exprobratio, quoniam Salmacis fons potus, viros effœminare dicitur.

quasi

quasi pleniore ore laudamus. Hinc Rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle. Hinc noster Cocles, hinc Decii, hinc Cneus & Publius Scipiones, hinc Marcus Marcellus, innumerabilésque alii: maximéque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium belliæ gloriæ, quòd statuas quoque videmus ornatu ferè militari.

Fortitudinem, si ab honestate recedat, nomen suum amittere.

SEd ea animi elatio, quæ cernitur in periculis & laboribus, si justitiâ vacat, pugnátque non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modò id virtutis non est, sed potiùs immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probè definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidiis & malitiâ laudem est adeptus. Nihil enim honestum esse potest, quod justitiâ vacat. Præclarum igitur Platonis illud: Non solùm, inquit, scientia, quæ est remota à justitia, calliditas potiùs, quàm sapientia est appellanda: verùm etiam animus paratus ad periculum, si suâ cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potiùs nomen habeat, quàm fortitudinis. Itaque viros fortes & magnanimos, eosdem bonos & simplices veritatis amicos, miniméque fallaces esse volumus: quæ sunt ex media laude justitiæ. Sed illud odiosum est, quòd in hac elatione & magnitudine animi, facillimè pertinacia & nimia cupiditas principatûs innascitur. Ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi: sic, ut quisque animi magnitudine maximè excellit, ità maximè vult princeps omnium esse,

Fortitudinis definitio secundùm Stoicos.

Magnanimitas à justitia pendet.

vel

Pertinacia elati animi comes.

vel potiùs ſolus eſſe. Difficile autem eſt, cùm præſtare omnibus conaris, ſervare æquitatem, quæ eſt juſtitiæ maximè propria. Ex quo fit, ut neque diſceptatione vinci ſe, nec ullo publico ac legitimo jure patiantur. Exiſtúntque in repub. plerúnq; largitores, & factioſi, ut opes quàm maximas conſequantur, & ſint vi potiùs ſuperiores, quàm juſtitiâ pares. Sed quo difficilius, hoc præclarius. Nullum enim eſt tempus, quod juſtitiâ vacare debeat. Fortes igitur, & magnanimi ſunt habendi, non qui faciunt, ſed qui propulſant injuriam. Vera autem & ſapiens animi magnitudo honeſtum illud, quod maximè natura ſequitur, in factis poſitum, non in gloria, judicat; principémque ſe eſſe mavult quàm videri. Etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non eſt habendus. Facillimè autem ad res injuſtas impellitur, ut quiſque eſt altiſſimo animo, & gloriæ cupido. Qui locus eſt ſanè lubricus; quòd vix invenitur, qui laboribus ſuſceptis, periculíſq; aditis, non quaſi mercedem rerum geſtarum deſideret gloriam.

Χαλεπὰ τὰ καλά. Proverbium Socratis.

Difficilia quæ pulchra.

Qui gloriæ ſpe pericula ſuſcipit, ambitioſus, non fortis.

Lubricus, i.e. *anceps, & periculoſus.*

Vera magnanimitas duabus in rebus potiſſimùm ſita: in contemnendis tum proſperis, tum adverſis, & in arduis rebus gerendis.

OMnino fortis animus & magnus duabus rebus maximè cernitur: quarum una in rerum externarum deſpicientia ponitur, cùm perſuaſum ſit nihil hominem, niſi quod honeſtum decorúmque ſit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere: nullíque neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ ſuccumbere. Altera eſt res, ut cùm ità ſis affectus animo, ut ſuprà dixi, res geras magnas illas quidem, & maximè utiles, ſed vehementer arduas, plenáſq; laborum & periculorum cùm vitæ, tum multarum rerum quæ ad vitam pertinent. Harum rerum

rum duarum splendor omnis & amplitudo est, addo etiam utilitatem in posteriore: causa autem et ratio efficiens magnos viros, est in priore. In eo enim est illud, quod excellentes animos et humana contemnentes facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si et solùm id quod honestum sit, bonum judices, et ab omni animi perturbatione liber sis. Nam et ea quæ eximia plerisque et præclara videntur, parva ducere, eáque ratione stabili firmâq; contemnere, fortis animi, magníque ducendum est. Et ea quæ videntur acerba, quæ multa et varia in hominum vita fortunâque versantur, ità ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ. Non est autem consentaneum, qui metù non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum se à labore præstiterit, vinci à voluptate. Quamobrem et hæc vitanda sunt, et pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi támque parvi, quàm amare divitias: Nihil honestius magnificentiúsque, quàm pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam liberalitatémque conferre. Cavenda est etiam gloriæ cupiditas, ut suprà dixi: Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec verò imperia expetenda, ac potiùs non accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. Vacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, et metu, tum etiam ægritudine, et voluptate animi, et iracundiâ, ut tranquillitas adsit et securitas, quæ afferat cùm constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem et sunt, et fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes, à negotiis publicis se removerunt, ad otiúmque perfugerunt. In his et nobilissimi philosophi, longéque principes, et quidam homines severi et graves; nec populi, nec principum mores ferre

Turpius à voluptate vinci, quàm à dolore.

Humilis animi, mirari divitias.

Æquabilitas animi propria fortitudinis.

Fuga negotiorum.

ferre potuerunt: vixéruntque nonnulli in agris delectati re suâ familiari. His idem propositum fuit, quod regibus, ut nè quâ re egerent, nè cui parèrent, libertate uterentur; cujus proprium est, sic vivere ut velis. Quare cùm hoc commune sit potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis: alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo & parvo. In quo quidem neutrorum omnino contemnenda est lenitia. Sed & facilior & tutior, & minùs aliis gravis aut molesta vita est otiosorum: fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem amplitudinémque aptior, eorum, qui se ad rempub. & ad res magnas gerendas accommodaverunt. Quapropter & iis forsitan concedendum sit rempublicam non capessentibus, qui excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt: & iis qui aut valetudinis imbecillitate, aut aliquâ graviore causâ impediti, à repub. recesserunt, cùm ejus administrandæ potestatem aliis, laudémque concederent. Quibus autem talis nulla sit causa, si despicere se dicant ea, quæ plerique admirantur, imperia, & magistratus; iis non modò non laudi, verùm etiam vitio dandum puto. Quorum judicium in eo quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed videntur labores, & molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam timere, & infamiam. Sunt enim qui in rebus contrariis parùm sibi constent, voluptatem severissimè contemnant: in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamiâ: atque ea quidem non satis constanter. Sed iis, qui habent à natura adjumenta rerum gerendarum, abjectâ omni cunctatione, adipiscendi magistratus sunt, & gerenda respublica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem rempub. nihilo

Ut nè pro né.

Vti Plato.

Vti Scipio.

Non satis constanter, id est, alibi contemnunt, alibi minimè.

nihilo minùs quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, & despicientia adhibenda sit rerum humanarum, quam sæpe dico, & tranquillitas animi atque securitas, si quidem nec anxii futuri sunt, & cum gravitate constantiâque victuri. Quæ eò faciliora sunt philosophis, quò minùs patent multa in eorum vita, quæ fortuna feriat; & quò minùs multis rebus egent; & quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca non sine causa majores motus animorum concitantur, majoráque efficienda rempub. gerentibus, quàm quietis: quò magis his & magnitudo animi est adhibenda, & vacuitas ab angoribus. Ad rem gerendam autem qui accedit, caveat, nè id modò consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, nè aut temerè desperet propter ignaviam, aut nimis confidat propter cupiditatem: in omnibus autem negotiis, priusquam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

Majora viribus aggredi, temeritatis est: quæ possis, in his tibi diffidere, ignavia.

Longè fortius esse civilibus in rebus quàm bellicis antecellere, multis argumentis docet, nonnihilque de se.

SEd cùm plerique arbitrentur res bellicas majores esse, quàm urbanas, minuenda est hæc opinio. Multi enim bella sæpe quæsiverunt propter gloriæ cupiditatem: atq; id in magnis animis ingeniisque plerunq; contingit: eóque magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. Verè autem si volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores clariorésque quàm bellicæ. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, & sit ejus nomen, quàm Solonis, illustrius; citetúrq; Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ antepónatur consilio Solonis ei, quo primùm constituit Areopagitas: non minùs præclarum hoc, quàm illud judicandum est. Illud

Themistocles Atheniensium imperator apud Salaminam insulam Xerxem prælio vicit. Solon Salaminius dedit leges maximè salutares.

lud enim semel profuit, hoc semper proderit civitati. Hoc consilio leges Athenienſium, hoc majorum inſtituta ſervantur. Et Themiſtocles quidem nihil dixerit, in quo ipſe Areopagum adjuverit: at ab illo verum eſt adjutum eſſe Themiſtoclem. Eſt enim bellum geſtum conſilio Senatûs ejus, qui à Solone erat conſtitutus. Licet eadem de Pauſania Lyſandróque dicere: quorum rebus geſtis quanquam imperium Lacedæmoniis dilatatum putatur, tamen nè minima quidem ex parte Lycurgi legibus & diſciplinæ conferendi ſunt. Quinetiam ob has ipſas cauſas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus, C. Mario, neque, cùm verſaremur in republ. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere videbatur: Parvi enim ſunt foris arma, niſi eſt conſilium domi. Nec plus Africanus, ſingularis & vir & imperator, in excindenda Numantia reip. profuit, quàm eodem tempore P. Naſica privatus, cùm Tiberium Gracchum interemit. Quanquam hæc quidem res non ſolùm ex domeſtica eſt ratione attingit enim & bellicam, quoniam vi manúque confecta eſt: ſed tamen idipſum geſtum eſt conſilio urbano, ſine exercitu. Illud autem optimum eſt, in quo me ſolere ab improbis & invidis invadi audio,

Cedant arma togæ, concedat laurea linguæ.

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nonne togæ arma ceſsêre? Neq; enim in republ. periculum fuit gravius unquam, nec majus odium. Ità conſiliis, diligentiáque noſtrâ celeriter de manibus audaciſſimorum civium delapſa arma ipſa ceciderunt. Quæ res igitur geſta eſt unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? Licet enim mihi, Marce fili, apud te gloriari, ad quem & hæreditas hujus gloriæ, & factorum imitatio pertinet. Mihi quidem certè vir abundus bellicis laudibus Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit, ut diceret

Lycurgus legum lator Pauſaniæ ac Lyſandro ducibus multis victoriis nobilibus anteferitur.

M. Scaurus eloquentiâ & juris ſcientiâ commendatus, & Q. Catulus in rebus civilibus floruecunt; Marius & Pompeius belli gloriâ.

Scipio Æmilianus Numantiam ſuſtulit.

Scipio Naſica Tib. Gracchum pernicioſas leges ferentem privatus occidit.

Hic eſt invidioſus ille verſiculus, quo Cicero gloriatus eſt, ſe in toga Catilinariam conjurationem oppreſſiſſe.

Ter triumphavit Pompeius, de Afris & iterum de Hiſpanis, tertiò de Mithridate.

diceret, frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in rempub. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergò domesticæ fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam quàm in his operæ studiq; ponendum est. Omnino enimi illud honestum, quod ex animo excelso magnificóq; quærimus, animi efficitur, non corporis viribus. Exercendum tamen corpus, & ità afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exequendis negotiis & in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura & cogitatione: in quo non minorem utilitatem afferunt, qui rogati reipub. præsunt, quàm qui bella gerunt. Itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt; nonnunquam etiam illata: ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum, in quo etiam mortui valuit autoritas. Quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo. Sed cavendum, nè id bellandi magis fugâ, quam utilitatis ratione faciamus. Bellum autem ità suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis verò animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur, sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere: quanquam hoc animi, illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquantò antè constituere, quid accidere possit in utramq; partem, & quid agendum sit, cùm quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, Non putâram. Hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentiâ consilióq; fidentis. Temere autem in acie versari, & manu cum hoste confligere, immane quiddam, & belluarum simile est: sed cùm tempus est, necessitásque postulat, decertandum manu est, & mors servituti turpitudinique anteponenda.

M. Cato sicà, quam triduo secum è Carthagine tulerat, in senatu ostensa persuasit ut tertium bellum Punicum susciperetur, quo etiam eversa est Carthago: qui cùm insequenti anno mortuus esset, tamen valuit & sepulti autoritas contra Naficam, nè everteretur suadentem.

Turpe est dicere, Non putarani.

Scipionis apophthegma.

Alienam esse ab officio magnanimi crudelitatem, tum etiam temeritatem.

Non sæviendum in victos,

Multitudini parcendum.

DE evertendis autem, diripiendisq; urbibus, valde illud considerandum est, ne quid temerè, ne quid crudeliter fiat; idque est viri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere.

Pericula quatenus viro forti suscipienda.

UT enim sunt (quemadmodum suprà dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponunt; sic reperias multos, quibus periculosa & callida consilia, quietis cogitationibus & splendidiora & majora videantur. Nunquam omnino periculi fugâ committendum est, ut imbelles timidique videamur. Sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa, quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis, consuetudo imitanda medicorum est, qui leviter ægrotantes leviter curant, gravioribus autem morbis periculosas curationes & ancipites adhibere coguntur. Quare, in tranquillo tempestatem adversam optare, dementis est: subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis: eóque magis, si plùs adipiscare re explicatâ boni, quàm addubitatâ mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt, qui eas suscipiunt, partim reipub. Itemque alii de vita, alii de gloria, & benevolentia civium in discrimen vocantur. Prompciores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia; dimicareq; patriùs de honore & gloriâ, quàm de cæteris commodis. Inventi autem multi sunt, qui non modò pecuniam, sed vitam etiam profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam nè minimam quidem facere vellent, nè repub. quidem postulante: ut Callicratides, qui, cùm Lacedæmoniorum dux

Magnanimus non nisi idonea de causa pericula suscipit. Bellissima metaphora.

Quæ res potiùs periclitandæ.

Callicratides Lacedæmoniorum dux, ab officio magnanimi recessit, qui classis, quàm privatæ gloriæ jacturam facere maluerit: historia est apud Xenophontem, primo Paralip.

dux fuisset Peloponnesiaco bello, multáque feciſſet egregiè, vertit ad extremum omnia, cùm consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illâ amissâ, aliam parare posse: se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis plaga mediocris fuit: illa pestifera, quâ, cùm Cleombrotus invidiam timens, temere cùm Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Qu. Fabius Maximus melius! de quo Ennius,

Unus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergò postque magisque viri nunc gloria claret.

Cleombrotus Lacedæmonius ab Epaminonda Thebanorum duce victus, magnâ suorum clade.

Fabius cunctator: historia notissima.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etiamsi optimum sit, tamen invidiæ metu non audent dicere.

Fortis est, falsam infamiam contemnere.

OMnino qui reipublicæ præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: Unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quicquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: Alterum, ut totum corpus reipub. curent, nè, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipub. ad utilitatem eorum, qui commissi sunt, non ad eorum, quibus commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimum in civitatem inducunt, seditionem, atque discordiam. Ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum. Hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ: in nostra repub. non solùm seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis & fortis civis, & in repub dignus principatu fugiet atque oderit, tradétque se totum reipub. neque opes aut potentiam consectabitur, totamque eam

Magnanimi est, publica commoda suis anteponere.

Magistratus æquus omnibus, & partium studio vacuus.

Optimum optimatem dicit.

Fortis ut non recusat invidiam in loco, ità nec temere arcessit.

sic habitur, ut omnibus consulat. Nec verò criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninóque ità justitiæ honestatique adhæresset, ut, dum eam conservet, quemvis graviter offendat, mortémque oppetat potiùs, quàm deserat illa quæ dixi.

De honoribus vehementer contendere, contra officium esse magnanimi.

MIserrima est omnino ambitio, honorúmque contentio! de qua præclarè apud eundem est Platonem. Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potiùs reip. administraret, ut si nautæ certarent, quis eorum potissimùm gubernaret. Idémque præcipit, ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant, non eos, qui suo judicio tueri rempub. velint: qualis fuit inter P. Africanum & Q. Metellum sine acerbitate dissensio.

Civilis dissensio inter P. Scipionem & Q. Metellum.

Iram moderari, proprium fortitudinis.

NEc verò audiendi sunt, qui graviter irascendum inimicis putant, idq; magnanimi & fortis viri esse censent. Nihil enim laudabilius, nihil magno & præclaro viro dignius placabilitate atque clementiâ. In liberis verò populis, & in juris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur: nè, si irascamur aut intempestivè accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem & odiosam incidamus. Et tamen ità probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur reipublicæ causâ severitas, sine qua administrari civitas non potest.

Morositas contra officium fortitudinis.

In animadvertendo maximè ab ira temperandum.

OMnis autem & animadversio & castigatio contumeliâ vacare debet, neque ad ejus, qui punit aliquem,

aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ utilitatem referri. Cavendum est etiam, nè major pœna quàm culpa sit; & nè iisdem de causis alii plectantur, alii nè appellentur quidem. Prohibenda autem maximè est ira in puniendo. Nunquam enim iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium & parum: quæ placet Peripatecis, & rectè placet, modò nè laudarent iracundiam, & dicerent, utiliter à natura datam, Illa verò omnibus in rebus repudianda est: optandúmque, ut ii qui præsunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum non iracundiâ sed æquitate ducuntur.

Horatius, *Virtus est medium vitiorum & utrinque reductum.*

Stoici affectibus vacare, Peripatetici moderari sapientem volunt.

Magnanimi est, neque secundis insolescere, neque dejici adversis.

ATq; etiam in rebus prosperis, & ad voluntatem nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiámque magnopere fugiamus. Nam ut adversas res, sic secundas immoderatè ferre, levitatis est. Præclaráque est æquabilitas in omni vita, & idem semper vultus, eadémque frons: ut de Socrate itémque de C. Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum regem, rebus gestis, & gloriâ superatum à filio; facilitate verò, & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: ut rectè præcipere videantur, qui monent, ut quantò superiores simus, tantò nos summissiùs geramus. Panætius quidem auditorem Africanum & familiarem suum solitum ait dicere, Sicut equos propter crebras contentiones præliorum, ferocitate exultantes, domitoribus tradere solent, ut his facilioribus possint uti: sic homines secundis rebus efrænatos, sibíque præfidentes, tanquam in gyrum rationis & doctrinæ duci oportere, ut perspi-

Africani apophthegma.

Præfidere, id est, *nimium fidere.*

cerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatémque fortunæ. Atque etiam in secundis rebus maximè est utendum consilio amicorum, iisque major etiam quàm antè tribuenda est auctoritas: iisque temporibus cavendum est, nè assentatoribus præbeamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus, ut jure laudemur. Ex quo nascuntur innumerabilia peccata, cùm homines inflati opinionibus turpiter irridentur, & in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus.

Magnanimus assentationes non recipit.

Officia magnanimi in otio honesto.

ILlud autem sic est judicandum, maximas geri res, & maximi animi, ab iis qui rempublicam regant, quòd eorum administratio latissimè pateat, ad plurimosque pertineat. Esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in vita otiosa, qui aut investigarent, aut conarentur magna quædam; seseque suarum rerum finibus continerent: aut interjecti inter philosophos, & eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re suâ familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos; potiusque & amicis impertientes, & reipublicæ, siquando usus esset. Quæ primùm bene parta sit, nullo neque turpi quæstu, neque odioso; tum, quàm plurimis, modo dignis, se utilem præbeat; deinde, augeatur ratione, diligentiâ, parsimoniâ; nec libidini potiùs, luxuriæque, quàm liberalitati & beneficentiæ pareat. Hæc præscripta servantem licet magnificè, & graviter, animosèque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amicè.

TEM-

TEMPERANTIA.

Quartus officiorum fons Temperantia, quam Aristoteles moderationem esse putat cupiditatum, earum duntaxat, quæ circa gulæ & inguinis voluptates versantur. Temperans, inquit, ea cupit quæ oportet, & ut oportet, & quando oportet. Hujus est caput, ut cupiditas rationi pareat, sicut puer pædagogo. Indidem oritur illud decorum, quod quemadmodum à natura, ac cæteris circumstantiis ducatur, omnéque vitæ officium cohonestet, divinitus tradit Cicero.

SEquitur ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit: in qua verecundia, & quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id quod dici Latinè *decorum* potest: Græcè enim τὸ πρέπον dicitur. Hujus vis ea est, ut ab honesto non queat separari. Nam & quod decet honestum: & quod honestum est, decet. Qualis autem differentia sit honesti & decori, faciliùs intelligi, quàm explanari potest. Quicquid enim est quod deceat, id tum apparet cùm antegressa est honestas. *D. corum honesti comes.*

Duplex decorum: generale, quod in omni officio situm est; & speciale, quod temperantiam propriè consequitur. Divus Ambrosius generale decorum accipit, quod ex harmonia & consensu omnium inter se virtutum existit, quale relucet in concordia universitatis: speciale, quod in una quapiam parte relucat, potissimum tamen in temperantia.

ITaque non solùm in hac parte honestatis, de qua hoc loco differendum est, sed etiam in tribus superioribus quid deceat, apparet. Nam & ratione uti, atq; oratione prudenter; & agere, quod agas; considerate; omniq; in re quid sit veri videre, & tueri decet: *Decorum in prudentia.*

cet: contráque falli, errare labi, decipi, tam dedecet, quàm delirare, & mente captum esse. Et justa omnia decora sunt: injusta contrà, ut turpia, sic indecora. Similis est ratio fortitudinis. Quod enim viriliter, animóque magno fit, id dignum viro, & decorum videtur: quod contrà, id ut turpe sic indecorum. Quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum: & ità pertinet, ut non reconditâ quadam ratione cernatur, sed sit in promptu. Est enim quiddam (idque intelligitur in omni virtute) quod deceat quod cogitatione magis a virtute potest, quàm re separari. Et ut venustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à valetudine: sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum sed mente & cogitatione distinguitur. Est autem ejus descriptio duplex. Nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate versatur: & aliud huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura ejus à reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint quod ità naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio & temperantia appareat cum specie quadam liberali. Hæc ità intelligi à philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur: de quo alio loco pluta dici solent. Sed tum servare illud poetas dicimus, quod deceat, cùm id quod quaq; personâ dignum est, & fit. & dicitur: Ut si Æacus, aut Minos diceret,

Oderint, dum metuant,

aut,

Natis sepulchrum ipse est parens;

Indecorum videretur, quod eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim

Decorum justitiæ.

Decorum ab honesto re non separatur.

Decorum quotuplex sit.

Decorum generale quid sit

Decorum speciale quid sit.

Liberali, id est, *honesta.*

Horatius, *Reddere personæ scit convenientia cuique.*

digna

digna personâ oratio. Sed poetæ, quid quemque deceat ex personâ judicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiâq; animantium reliquorum. Quocirca poetæ in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, et quid deceat, videbunt: nobis autem cùm à naturâ, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint, cúmque eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus: efficitur, ut illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum quàm latè fusum sit, appareat; & hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis aptâ compositione membrorum movet oculos, et delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt: sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum, quibuscum vivitur ordine et constantiâ, et moderatione dictorum omnium atque factorum. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines et optimi cujusque, et reliquorum. Nam negligere quid de se quisque sentiat, non solùm arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem quod differat, in omni ratione habenda, inter justitiam et verecundiam. Justitiæ partes sunt, non violare homines: Verecundiæ, non offendere: in quo maximè perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

Decorum poetarum honestis ac turpibus commune.

Decorum in ordine, constantia, & modo situm.

Violamus injuriâ, offendimus immodestia.

Decorum secundum naturam esse, & cùm in omnibus partibus, tum in temperantia plurimùm valere.

OFficium autem quod ab eo ducitur, hanc primùm habet viam, quæ deducit ad convenientiam conservationémq; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: sequemurq; et id quod acrum et perspicax natura est, et id quod ad homi-

num

rum consociationem accommodatum, & id quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori in hac inest parte, de qua disputamus. Neq; enim solùm corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.

Fontem omnis esse modestiæ, ut appetitus pareat rationi: Ac hunc ipsum putat Ambrosius, omnium officiorum primarium esse fontem.

Duplex est enim vis animorum atque naturæ. Una pars in appetitu posita est, quæ est ὁρμὴ Græcè quæ hominem huc & illuc rapit: altera in ratione, quæ docet & explanat, quid faciendum fugiendúmq; sit. Ità fit ut ratio præsit, appetitus verò obtemperet. Omnis autem actio vacare debet temeritate & negligentiâ: nec verò agere quicquam, cujus non possis causam probabilem reddere: hæc est enim ferè descriptio officii. Efficiendum autem est, ut appetitus rationi obediant, eámq; neq; propter temeritatem præcurrant, nec propter pigritiam aut ignaviam deserant, sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnísque moderatio: Nam qui appetitus longiùs evagantur, & tanquam exultantes sive cupiendo, sive fugiendo, non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem & modum transeunt. Relinquunt enim & abjiciunt obedientiam, nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ, à quibus non modò animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliquâ, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimiâ gestiunt: quorum omnium vultus, voces, motus, status[que] mutantur. Ex quibus illud intelligitur (ut ad officii formam revertamur) appetitus omnes contrahendos, sedandósque, excitandamque esse animadversio-

"Ὁρμὴ, quam in libris de finibus appetitionem vocat unde oriuntur πάθη id est, perturbationes. Sic in libris de finibus Cato officium, quod ità factum est, ut ejus facti probabilis ratio reddi possit.

Iudicium & in corpore à perturbationibus.

versionem & diligentiam, ut nè quid temerè ac fortuitò, inconsideratè negligentérque agamus. Neque enim ità generati à natura sumus, ut ad ludum & jocum facti esse videamur; sed ad severitatem potiùs, & ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem & joco, uti illis quidem licet, sed sicut somno & quietibus cæteris, tum, cùm gravibus seriisque rebus satisfecerimus. Ipsúmque genus jocandi non profusum, nec immodestum, sed ingenuum & facetum esse debet. Ut enim pueris non omnem licentiam ludendi damus, sed eam quæ ab honestatis actionibus non sit aliena: sic in ipso joco aliquod probi ingenii lumen eluceat. *Gravitas & urbanitas quatenus adhibenda.* *Licentia non omnis aliena ab honestate.*

De scurrilitate & facetia.

Duplex omnino est jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum elegans, urbanum, ingeniosum, facetum. Quo genere non modò Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multáque multorum facetè dicta; ut ea quæ à sene Catone sunt collecta, quæ vocantur ἀπο φθέγματα. Facilis igitur est distinctio ingenui & illiberalis joci. Alter est, si tempore fit, ac remisso animo, homine libero dignus; alter, nè libero quidem, si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.

Et honesti lusûs modum esse quendam.

Ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut nè nimis omnia profundamus, elatíque voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem, & campus noster, & studia venandi, honesta exempla ludendi. *Suppeditant, i. e. subministrant.*

Animi delectatio ab honestis studiis petenda: corporis voluptas, quia pecorina sit, aut planè rejicienda, aut quàm parcissimè adhibenda.

Sed

SEd pertinet ad omnem officii quæſtionem, ſemper in promptu habere, quantùm natura hominis pecudibus reliquísque beſtiis antecedat. Illæ enim nihil ſentiunt niſi voluptatem, ad eámq; feruntur omni impetu. Hominis autem mens diſcendo alitur, & cogitando ſemper aliquid aut inquirit, aut agit, videndiq; & audiendi delectatione ducitur. Quinetiam ſi quis eſt paulò ad voluptates propenſior, modò nè ſit ex pecudum genere (ſunt enim quidam homines non re, ſed nomine) ſed ſi quis eſt paulò erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat & diſſimulat appetitum voluptatis propter verecundiam. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non ſatis eſſe dignam hominis præſtantiâ, eámque contemni & rejici oportere: ſin ſit quiſpiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum eſſe ejus fruendæ modum. Itaque victus cultúsque corporis ad valetudinem referantur, & ad vires, non ad voluptatem. Atq; etiam ſi conſiderare volumus, quæ ſit in natura excellentia & dignitas, intelligemus, quàm ſit turpe diffluere luxuria, & delicatè ac molliter vivere; quámque honeſtum, parcè, continenter, ſeverè, ſobriè.

Voluptas homine indigna.

Animadverte, Lector, ordinem: primùm oſtendit quid decorum ſecundùm naturam cum pecoribus communem: deinde quid ſecundùm hominis præſtantiam: deinceps quid deceat uniuſcujuſque perſonam, vel à natura tributam, vel caſu impoſitam, vel judicio aſſumptam.

INtelligendum etiam eſt, duabus quaſi nos à natura indutos eſſe perſonis: quarum una eſt communis, ex eo quòd omnes participes ſumus rationis, præſtantiæque ejus quâ antecellimus beſtiis; à qua omne honeſtum decorúmque trahitur, & ex qua ratio inveniendi officii exquiritur: altera autem, quæ propriè ſingulis eſt attributa. Ut enim in corporibus magnæ

magnæ dissimilitudines sunt; alios enim videmus velocitate ad cursum, alios viribus ad luctandum valere; itémque in formis, aliis dignitatem inesse, aliis venustatem: sic & in animis existunt etiam majores varietates. Erat in L. Crasso & in L. Philippo multus lepos, major etiam magisq; de industria in C. Cæsare Lucii filio. At iisdem temporibus in M. Scauro & in Marco Druso adolescente singularis severitas, in C. Lælio multa hilaritas, in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem & facetum, festivíque sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contrà Pythagoram & Periclem summam autoritatem consecutos sine ulla hilaritate. Callidum Annibalem ex gente Pœnorum, ex nostris ducibus Q. Maximum, accepimus facilè celare, tacere, dissimulare, insidiari, præripere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem Atheniensem, & Phæreum asonem cæteris anteponunt: imprimísque versutum & callidum factum Solonis, qui, quò & tutior vita ejus esset, & plùs aliquando reipub. prodesset, furere se simulavit. Sunt his alii multùm dispares, simplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici. Itémq; alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur: ut Syllam & M. Crassum videbamus. Quo in genere versutissimum & patientissimum Lacedæmonium Lysandrum accepimus: contráque Callicratidem, qui præfectus classis proximus post Lysandrum fuit. Itémque in sermonibus alium quidem videmus, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur. Quod in Catulo, et in patre, et in filio, itémque et in Q. Mutio Numantino vidimus. Audivi et ex majoribus natu hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica: contráque patrem ejus, illum

Varietas ingeniorum à natura.

illum qui Tiberii Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: nec non Xenocratem quidem severissimum philosophorum, ob eámq; rem ipsam magnum clarúmq; fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ, morúmq; minimè tamen vituperandorum. Admodum autem tenenda sunt sua cuiq;, non vitiosa, sed tamen propria, quò faciliùs decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum, ut contra naturam universam nihil contendamus: eâ tamen conservatâ, propriam naturam sequamur. Ut etiamsi sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra naturæ regulâ metiamur. Neque enim attinet repugnare naturæ; nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud: Ideò, quia nihil decet invita (ut aiunt) Minervâ, id est, adversante & repugnante naturâ: Omnino si quicquam est decorum, nihil est profectò magis, quàm æquabilitas universæ vitæ, tum singularum actionum: quam conservare non possis, si aliorum naturam imiteris, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti, qui notus est nobis, nè (ut quidam) Græca verba inculcantes, jure optimo irrideamur: sic in actiones, omniémq; vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. Atq; hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipsi alius consciscere debeat, alius in eadem causa non debeat. Non enim alia in causa M. Cato fuit, aliâ cæteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt: Atqui cæteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent; propterea quòd eorum vita lenior, & mores fuerunt faciliores: Catoni autem cùm incredibilem tribuisset natura gravitatem, eâmque ipse perpetuâ constantiâ roborâsset, sempérque in proposito susceptóque consilio permansisset; moriendum potiùs, quàm tyranni vultus aspiciendus fuit. Quàm multa passus

Non frustra cum natura pugnandum. Horat. Tu nil invita dices faciesve Minerva.

Ut apud Lucilium in Mutio ridetur Albutius: Chære Tite.

Cato Uticæ sibi mortem conscivit.

passus est Ulysses in illo errore diuturno, cùm & mulieribus (si Circe & Calypso mulieres appellandæ sunt) inserviret, & in omni sermone omnibus affabilem & jucundum se esse vellet! Domi verò etiam contumelias servorum, ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem, quàm illa perpeti maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui, idque moderari, nec velle experiri, quàm se aliena deceant. Id enim maxime quemque decet, quod est cujusque suum maximè. Suum igitur quisque noscat ingenium, acrémque se & vitiorum & bonorum suorum judicem præbeat: nè scenici plus quàm nos videantur habere prudentiæ. Illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt. Qui enim voce freti sunt, Epigonos, Medeámq; qui gestu, Menalippam, Clytemnestram; semper Rupilius (quem ego memini) Antiopam; non sæpe Æsopus Ajacem. Ergò histrio hoc videbit in scena, non videbit sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis potissimùm elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt, omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decorè, at quàm minimùm indecorè facere possimus. Nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut vitia fugiamus.

Circe soli filia, Calypso nympha, quarum hospitio Ulysses aliquandiu usus est: ut procos uxoris perderet.

Scenici, id est, histriones; à scena.

Epigoni, clamosa tragœdia de Thebis captis.

Medea nota.

Decorum ab iis, quæ nobis fortuna attribuit, quæve nobis judicio ipsi adscivimus.

AC duabus iis personis, quas suprà dixi, tertia adjungitur, quam casus aliquis, vel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis judicio nostro accommodabimus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eáque quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi au-

tem quam perſonam gerere velimus, à noſtra voluntate proficiſcitur. Itaque ſe alii ad philoſophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam applicant, ipſarúmque virtutum in alia alius mavult excellere. Quorum verò patres aut majores in aliqua gloria præſtiterunt, eorum plerique in hoc genere laudis ſtudent excellere: ut Q. Mutius, P. filius, in jure civili; Pauli filius, Africanus, in re militari. Quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam: ut hic idem Africanus eloquentiâ cumulavit bellicam gloriam. Quod idem fecit Timotheus, Cononis filius; qui, cùm belli laude non inferior fuiſſet quàm pater, ad eam laudem doctrinæ & ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omiſsâ imitatione majorum, ſuum quoddam inſtitutum conſequantur: maximéque in eo plerunque elaborant ii, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parentibus. Hæc igitur omnia, cùm quærimus quid deceat, complecti animo & cogitatione debemus.

Alii alia ſtudia ſequuntur.

Filii ut plurimùm parentum ſuorum ſtudia ſequuntur.

Timotheus etiam orator, Iſocratis diſcipulus.

Cono, inclytus dux Athenienſium.

Conſtituendum genus vitæ, & inſtitutum.

INprimis autem conſtituendum eſt, quos nos & quales eſſe velimus, & in quo genere vitæ: quæ deliberatio eſt omnium difficillima. Ineunte enim adoleſcentiâ, cui ineſt maxima imbecillitas conſilii, tunc id ſibi quiſque genus ætatis degendæ conſtituit, quod maximè adamavit: Itaque antè implicatur aliquo certo genere curſúque vivendi, quàm potuit, quod optimum eſſet, judicare. Nam, quòd Herculem Prodicus dicit, (ut eſt apud Xenophontem) cùm primùm pubeſceret (quod tempus à natura ad deligendum, quam quiſque viam vivendi ſit ingreſſurus, datum eſt) exiſſe in ſolitudinem, atque ibi ſedentem diu ſecum multúmque dubitâſſe, cùm duas cerneret vias, unam voluptatis, alteram virtutis, utram

Prodici ſophiſtæ de Hercule fabula perquam feſtiva refertur apud Xenophontem libro ſecundo Memorab.

utram ingredi melius esset: hoc Herculi, Jovis satu edito, potuit fortasse contingere; nobis non item, qui imitamur quos cuique visum est, atq; ad eorum studia institutaque impellimur. Plerunque autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem moremque deducimur. Alii multitudinis judicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maximè exoptant. Nonnulli autem, sive felicitate quâdam, sive bonitate naturæ, sive parentum disciplinâ rectam vitæ secuti sunt viam. Illud autem maximè rarum genus est eorum, qui aut excellente ingenii magnitudine, aut præclarâ eruditione atque doctrinâ, aut utrâque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimùm vitæ cursum sequi vellent. In qua deliberatione, ad suam cujusq; naturam consilium est omne revocandum. Nam cùm in omnibus quæ aguntur, ex eo modo, quo quisq; natus est (ut suprà dictum est) quid deceat, exquirimus: tum in tota vita constituendâ multò est ejus rei cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusq; omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis: multò enim & firmior est & constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ non vitiosæ genus, consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat: id enim maximè decet, nisi fortè se errâsse intellexerit in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morum institutorumq; mutatio est. Eam igitur mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiusq; faciemus; sin minùs, sensim erit, pedetentimque facienda: ut amicitias, quæ minùs delectent & minus probentur, magis decere

Quo modo commutandum vitæ genus.

censent sapientes sensim dissuere, quàm repentè præcidere. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio feciſſe videamur. Sed quoniam paulò antè dictum est, imitandos esse majores: primùm illud exceptum sit, nè vitia sint imitanda; deinde, si natura non ferat, ut quædam imitari possint: Ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptaverat, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patri similis esse, quàm ille fuerat sui. Si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere: illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quò minùs ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas à patribus traditur liberis, omníque patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerúmque gestarum: cui dedecori esse, nefas & vitium judicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliáque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam de hac distinctione dicendum est.

Alia ætas alia officia postulat.

Adolescentiam quæ propriè deceant.

Adolescentis officium.

Est igitur adolescentis, majores natu vereri, ex hísque deligere optimos, & probatissimos, quorum consilio atque autoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis insciti, senum constituenda & regenda prudentiâ est. Maximè autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendáque in labore, patientiâq; & animi & corporis; ut eorum & in bellicis & civilibus officiis vigeat industria. Atque etiam cùm relaxare animos, & dare se jucunditati volent, caveant intemperantiam, meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si ejusmodi quoque rebus majores natu interesse velint.

Senectutem

Senectutem quæ deceant maximè.

SEnibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ videntur. Danda verò opera, ut & amicos, & juventutem, & maximè remp. consilio & prudentia quamplurimùm adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quàm nè languori se, desidiæque dedat. Luxuria verò cùm omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. Sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est: quòd et ipsa senectus concipit dedecus, et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam.

Senis officium.

Turpis res desidiosa senectus: Luxuriosa turpior: Libidinosa turpissima.

Magistratûs personam quæ deceant.

AC nè illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratûs intelligere, se gerere personam civitatis, debereque ejus dignitatem et decus sustinere, servare leges, jura describere, et ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet æquo et pari cum civibus jure vivere, neque submissum et abjectum, neque se efferentem; tum in republica ea velle, quæ, tranquilla et honesta sint: Talem enim et sentire, et bonum civem dicere solemus. Peregrini autem et incolæ officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alio inquirere, miniméque in aliena esse repub. curiosum. Ità ferè officia reperientur, cùm quæretur quid deceat, et quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilióque capiendo, servare constantiam.

Magistratûs officium.

Privati officium.

Peregrini officium.

Decorum à statu motúque corporis.

SEd quoniam decorum illud in omnibus factis et dictis, in corporis denique motu et statu cernitur;

idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto: difficilius ad eloquendum, sed satis erit intelligi. In his autem tribus continetur cura etiam illa, ut probemur ab iis, cum quibus & apud quos vivamus. His quoq; de rebus pauca dicantur.

Quasdam corporis partes indecorè ostendi: res item quasdam inhonestè vel fieri palàm, vel apertè nominari.

PRincipio corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem, quæ formam nostram, reliquámque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit in promptu: Quæ autem partes corporis ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sanâ mente sunt, removent ab oculis: ipsique necessitati, dant operam, ut quàm occultissimè pareant: quarúmque partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neq; earum usus suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modò occultè, id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum petulantiâ vacat, nec oratio obscœnitate. Nec verò audiendi sunt Cynici, aut si qui fuerunt Stoici penè Cynici, qui reprehendunt & irridentur, quòd ea, quæ turpia re non sunt, verbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ turpia sunt, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterari, re turpe est, sed dicitur non obscœnè: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: Pluráque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur, & ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorum auriúmque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubatio, vultus, oculi, manuum motus

Cynici & veteres Stoici nihil dictu putabant obscœnum, quod factu turpe non esset.

motus teneant illud decorum. Quibus in rebus duo sunt maximè fugienda: nè quid effœminatum, aut molle; aut nè quid durum, aut rusticum sit. Nec verò histrionibus oratoribúsque concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum quidem mos tantam habet à vetere disciplina verecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo. Verentur enim, nè, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decorè. Nostro quidem more cum parentibus puberes filii, cum soceris generi non lavantur. Retinenda est igitur hujus generis verecundia, præsertim naturâ ipsâ magistrâ & duce.

Gestus neque mollis neque rusticus.

Exemplum verecundiæ à scena petitum.

Quæ forma virum, quæ fœminam deceat, & quatenus utraque colenda: quis item gestus, quis motus decorus.

Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit, in altero dignitas: venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem. Ergò & à forma removeatur omnis viro non dignus ornatus: & huic simile vitium in gestu motúq; caveatur. Nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, & histrionum nonnulli gestus inepiis non vacant, & in utroq; genere quæ sunt recta & simplicia laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia, non odiosa, neque exquisita nimis; tantùm quæ fugiat agrestem & inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda vestitûs: in quo, sicut in plerisque rebus, mediocritas optima est. Cavendum est autem, nè aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cùm fiunt, anhelitus movetur, vultus mutantur, ora torquentur; ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam.

Dignitas, virorum; Venustas, mulierum.

Forma & Vestitus.

Munditia media inter elegantiam vitiosam, & agrestem negligentiam.

Incessus moderatus.

Pomparum, in quibus sacra & simulacra lentissimo incessu circumferuntur.

ſtantiam. Sed multò etiam magis elaborandum eſt, nè animi motus à natura recedant: quod aſſequemur, ſi cavebimus, nè in perturbationes atque exanimationes incidamus, & ſi attentos animos ad decori conſervationē tenebimus. Motus autem animorum duplices ſunt: alteri cogitationis, alteri appetitûs. Cogitatio in vero exquirendo maximè verſatur: Appetitus impellit ad agendum. Curandum eſt igitur, ut cogitatione ad res quàm optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus.

Animi motus duplices.

Cogitatio.

Appetitus.

Duplex orationis genus; rhetoricum, & quotidianum.

ET quoniam magna vis orationis eſt, eáque duplex; altera contentionis, altera ſermonis: Contentio diſceptationibus tribuatur judiciorum, concionum, ſenatûs: Sermo in circulis, diſputationibus, congreſſionibus familiarium verſetur, perſequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum ſunt multa, nulla ſermonis: quanquam haud ſcio, an poſſint hæc quoque eſſe. Sed diſcentium ſtudiis inveniuntur magiſtri: huic autem qui ſtudeant ſunt nulli; rhetorum turbâ referta omnia. Quanquam quæ verborum ſententiarúmque præcepta ſunt, eadem ad ſermonem pertinebunt. Sed cùm orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo ſequamur, ut clara ſit, ut ſuavis: utrumque omnino à natura petendum eſt: verùm alterum exercitatio augebit, alterum imitatio preſsè loquentium, & leniter. Quid fuit in Catulis, ut eos exquiſito judicio putares uti literarum? quanquam erant literati: ſed & alii. Hi autem optimè uti linguâ Latinâ putabantur. Sonus erat dulcis: literæ neque expreſſæ, neque oppreſſæ: nè aut obſcurum eſſet, aut nimis putidū. Sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Craſſi, nec minùs facета: ſed bene loquendi de Catulis

Catulus pater & filius, de quibus in Bruto.

Putidum, id eſt, odioſum & affectatum.

tulis opinio non minor. Sale verò conditus & facetiis Cæsar, Catuli patris frater, vicit omnes, ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est, si, in omni re quid deceat, exquerimus.

Sermo familiaris quemadmodum moderandus.

SIt igitur hic sermo (in quo Socratici maximè excellunt) lenis miniméque pertinax: insit in eo lepos. Nec verò, tanquam in possessionem suam venerit, excludat alios: sed cùm reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudine nonnunquam utendum putet. Ac videat imprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis, severitatem adhibeat; si jocosis, lepórem. Imprimis provideat, nè sermo vitium aliquod indicet inesse moribus. Quod maximè tum solet evenire, cùm studiosè de absentibus, detrahendi causâ, aut per ridiculum, aut severè, maledicè, contumelioséque dicitur. Habentur autem plerunque sermones, aut de domesticis negotiis, aut de repub. aut de artium studiis, & doctrina. Danda igitur opera est, ut etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed utcunque aderunt res (neque enim omnes iisdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur) animadvertendum est etiam, quatenus sermo delectationem habeat, & ut incipiendi ratio fuerit, ità sit desinendi modus. Sed quoniam in omni vita rectissimè præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes: sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, nè aut ira existat, aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut quid tale appareat. Maximéque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferemus, & vereri & diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ, in quibus utendum est fortasse & vocis contentione majore,

Sermo familiaris sit nec acerbus, nec pertinax, nec insulsus, nec immodicus, nec obtrectatorius.

Instituatur de rebus honestis: Nec vagus sit, nec inæqualis,

Nec concitatior, nec contumelioſus in amicos.

Objurgatio quatenus adhibenda.

majore, & verborum gravitate acriore, Id agendum etiam est, ut nè ea facere videamur irati: sed ut ad urendum & secandum medici; sic nos ad hoc genus castigandi rarò invitique veniamus: nec unquam nisi necessariò, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil rectè fieri, nihil considerate potest, Magna autem ex parte clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjunctâ, ut severitas adhibeatur, & contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causâ, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem etiam in illis contentionibus, quæ cum inimicissimis fiunt, etiamsi nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, approbari. Deforme etiam est, de seipso prædicare, falsa præsertim, & cum irrisione audientium imitari militem gloriosum.

Nè tum quidem referendum maledictum cùm malè audiverimus.

Indecora jactantia Thrasonica.

In ædificiis extruendis qui modus.

ET quoniam omnia persequimur, volumus quidem certè) dicendum est etiam, qualem hominis honorati & principis domum placeat esse, cujus finis est usus: ad quem accommodanda est ædificandi descriptio, & tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio, qui primus ex illa familia consul factus est, honori fuisse accepimus; quòd præclaram ædificâsset in Palatio, & plenam dignitatis domum: quæ cùm vulgò viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit: hic summi & clarissimi viri filius, in domum multiplicatam non repulsam solùm retulit, sed ignominiam etiam & calamitatem. Ornanda est enim dignitas

Ignominiam quòd à consulatu repulsus; calamitatem quòd repetundarum reus.

dignitas domo, non ex domo dignitas tota quærenda. Nec domo dominus, ſed domino domus honeſtanda eſt. Et, ut in cæteris habenda ratio non ſui ſolùm, ſed etiam aliorum: ſic in domo clari hominis, in quam & hoſpites multi recipiendi ſunt, & admittenda hominum cujuſque generis multitudo, adhibenda eſt cura laxitatis. Aliter ampla domus dedecori domino ſæpe fit, ſi eſt in ea ſolitudo; & maximè, ſi aliquando alio domino ſolita eſt frequentari: odioſum eſt enim, cùm à prætereuntibus dicitur: — *O domus Antiqua, (heu!) quàm domino dominaris diſpari!* Quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. Cavendum eſt etiam (præſertim ſi ipſe ædifices) nè extra modum ſumptu & magnificentiâ prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo eſt. Studioſè enim pleriq; (præſertim in hac parte) facta principum imitantur: ut L. Luculli, ſummi viri, virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiam imitati ſunt! Quarum quidem certè eſt adhibendus modus, ad mediocritatémque revocandus; eadémq; mediocritas * ad omnem uſum cultúmque vitæ referenda eſt. Sed hæc hactenus.

Domus optimatum, neque anguſtæ, neq; vaſtæ.

Epoeta quopiam ſumptus verſiculus videtur.

Antiquam *autem nobilis dixit & anguſtam.*

*Ad communem uſum.

Tria omni in vita ſervanda.

IN omni autem actione ſuſcipienda, tria ſunt tenenda. Primum, ut appetitus rationi pareat: quo nihil eſt ad officia conſervanda accommodatius. Deinde, ut animadvertatur, quanta illa res ſit, quam efficere velimus; néve major, néve minor cura & opera ſuſcipiatur, quàm cauſa poſtulet. Tertium eſt, ut caveamus, nè ea quæ pertinent ad liberalem ſpeciem et dignitatem, immoderata ſint. Modus autem eſt optimus, decus ipſum tenere de quo antè diximus, nec progedi longiùs. Horum autem trium præſtantiſſimum eſt, appetitum obtemperare rationi.

Tria in omni actione ſuſcipienda tenenda ſunt.

— μέτριον δὲ τὸ πρέπον ἄριστον,

Decorum

Decorum à loco & tempore.

εὐταξία, quæ eadem modestia, quid sit.

DEinceps de ordine rerum, & temporum opportunitate dicendum est: hac autem scientiâ continetur ea, quam Græci εὐταξίαν nominant, non hæc, quam interpretamur modestiam, quo in verbo modus inest: sed illa est εὐταξία in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque ut eandem nos modestiam appellemus, sic definitur a Soicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis & collocationis fore. Nam & ordinem sic definiunt, compositionem rerum aptis & accommodatis locis. Locum autem, actionis; opportunitatem, temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum, Græcè εὐκαιρία, Latinè appellatur occasio. Sic fit, ut modestia hæc, quam interpretamur, ità ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. Sed potest esse eadem prudentiæ definitio, de qua principio diximus. Hoc autem loco de moderatione & temperantia, & harum similibus virtutibus quærimus. Itáque quæ erant prudentiæ propria, loco suo dicta sunt; quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, pertinent ad verecundiam, & ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt.

Ordo quid sit.

εὐκαιρία, quæ Latinè opportunitas, quid sit

καιρός, occasio,

εὔκαιρος, opportunus.

ἄκαιρος, importunus.

Quid, quo loco ac tempore deceat, dedeceátque.

Indecorum, aut in re seria nugari, aut in re jocosa seriùm esse.

TAlis est igitur ordo actionum adhibendus, ut quemadmodũ in oratione constanti, sic in vita sint omnia apta, & inter se convenientia. Turpe est enim valdè que vitiosum, in re severa convivio dignum, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles: Cùm haberet collegam in prætura Sophoclem poetam, híque de communi officio convenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissétq; Sophocles, O puerum pulchrum! Pericles ait, At enim

enim prætorem, Sophocle, decet non solùm manus, sed etiam oculos abstinentes habere. Atq; hoc idem Sophocles, si in athletarum approbatione dixisset, justâ reprehensione caruisset. Tanta vis est loci & temporis, ut si quis cùm causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentiùs cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur insciti temporis. Sed ea quæ multùm ab humanitate discrepant, ut siquis in foro cantet, aut siqua est alia magna perversitas, facilè apparent, nec magnopere admonitionem & præcepta desiderant; quæ autem parva videntur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab iis est diligentiùs declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis, quamvis paulùm discrepent, tamen id à sciente animadverti solet: Sic videndum est in vita, nè fortè quid discrepet: vel multò etiam magis, quò major & melior actionum quàm sonorum concentus est. Itaque ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt: sic nos, si acres ac diligentes judices esse volumus, animadversorésque vitiorum, magna intelligemus sæpe ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex superciliorum aut remissione, aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex contentione vocis, ex submissione, ex cæteris similibus facilè judicabimus, quid eorum aptè fiat, quid ab officio naturâque discrepet. Quo in genere non est incommodum, quale quodq; eorum sit, ex aliis judicare: ut si quid dedeceat in aliis, vitemus & ipsi. Fit enim, nescio quomodo, ut magis in aliis cernamus, quàm in nobismetipsis, si quid delinquitur. Itaq; facillimè corrigimur illi in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causâ, magistri. Nec verò alienum est, ad ea eligenda, quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines vel etiam usu peritos, &, quid his de unoquoque officii

Athletæ, quæ virtutis exercendæ gratiæ certant.

Harmonia, ut in fidibus, sic & in vita. Nè minimis rebus oportet à loco ac tempore dissentire.

ficii genere placeat, exquirere. Major enim pars eò ferè deferri solet, quò à natura ipsa deducitur. In quibus videndum est, non modò, quid quisq; loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, & ii qui signa fabricantur, & veri etiam poetæ suum quisque opus à vulgo considerari vult, ut, si quid reprehensum sit à pluribus, id corrigatur; hique & secum & cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt: sic aliorum judicio permulta nobis & facienda & non facienda, & *imitanda & corrigenda sunt. Quæ verò more aguntur, & institutis civilibus, de iis nihil est præcipiendum: Illa enim ipsa præcepta sunt. Nec quenquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates, aut Aristippus contra morem consuetudinémque civilem fecerint, locutive sint, idem sibi arbitretur licere. Magnis enim illi, & divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum verò tota ratio est ejicienda. Est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. Eos autem, quorum vita perspecta in rebus honestis atque magnis est, bene de republica sentientes, ac bene meritos aut merentes, aliquo honore aut imperio affectos, observare & colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere iis, qui magistratum habebunt; habere delectum civis & peregrini; in ipso quoque peregrino, privatímne an publicè venerit. Ad summam, nè agam de singulis, communem totiùs generis hominum conciliationem & consociationem colere, tueri, servare debemus.

Id de Apelle refert Plin. de Marone idem literis prodi-tum.

* mutanda.

Socrates reus fuisse, quòd Athenienſium instituta contemneret.

Horatius, *Omnis Aristippum decuit color.*

Cynicorum institutum, quoniam abhorret ab humana verecundia, rejiciendum.

Quid erga quamque personam deceat.

Quæstus, & qui quæstus sordidi: qui contrà liberales.

JAm de artificiis & quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, hæc ferè accepimus. Primùm improbantur ii quæstus, qui in odia hominum incurrunt,

runt; ut portitorum, * ut fœneratorum. Illiberales autem & sordidi quæstus mercenariorum, omnisumque, quorum operæ, non quorum artes emuntur. Est enim in illis ipsa merces, auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur à mercatoribus, quod statim vendant. Nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur. Nec verò quicquam est turpius vanitate; Opificésque omnes in sordida arte versantur. Nec verò quicquam ingenuum potest habere * officina: miniméque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum; cetarii, lanii, coqui, fartores, piscatores, ut ait Terentius: adde his si placet, unguentarios, saltatores, totúmque ludum talarium. Quibus autem artibus aut prudentia major inest, aut non mediocris utilitas quæritur, ut medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est. Sin magna & copiosa, multa undique apportans, multísque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si satiata quæstu vel contenta potiùs, ut sæpe ex alto in portum, sic ex ipso portu se in agros possessionésque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur, nihil est agriculturâ melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius. De qua quoniam in Catone majore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

* Et *Auctoramentum*, id est, *præmium*. aut *obligatio*.

Circitores.

* Opificina.

Ex Eunucho.

Artes honestæ
Medicina.
Architectura.
Doctrina rerum honestarum.

Mercatura copiosa, citra vanitatem.
Ex alto id est, *è mare.*

Laus agriculturæ.

Ex duobus honestis utrum honestius.

SEd ab iis partibus, quæ sunt honestis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: Qui locus à Panætio est præter-

prætermissus. Nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis: hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur necesse est. Placet ergò aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quam ea quæ ex cognitione ducantur: Idque hoc argumento confirmari potest: Quòd si contigerit ea vita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copiis ditetur; quamvis omnia, quæ cognitione digna sunt, summo otio secum ipse consideret & contempletur: tamen si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat è vita. Princépsq; omnium virtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia: in qua continetur deorum & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certè) necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio, contemplatióque naturæ manca quòdammodo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur: ea verò actio in hominum commodis tuendis maximè cernitur: pertinet igitur ad societatem generis humani. Ergò hæc cognitioni anteponenda est; atque id optimus quisque re ipsa ostendit & indicat. Quis est enim tam cupidus in perspicienda cognoscendáque rerum naturâ, ut si ei tractanti contemplantique res cognitione dignissimas subitò sit allatum periculum discrimenque patriæ, cui subvenire opitularíque possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiamsi dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fece-

Sapientia, rerum intelligibilium; Prudentia, rerum agendarum.

rit,

rit. Quibus rebus intelligitur, ſtudiis, officiiſq; ſcientiæ præponenda eſſe officia juſtitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem, quâ nihil homini debet eſſe antiquius. Atque illi, quorum ſtudia vitâque omnis in rerum cognitione verſata eſt, tamen ab augendis hominum utilitatibus & commodis non receſſerunt. Nam & erudierunt multos, quò meliores cives, utiliorésque in rebus & ſuis & publicis eſſent, ut Thebanum Epaminondam Lyſias Pythagoreus, Syracuſium Dionem Plato, multíque multos: Nósq; ipſi, quicquid ad rempub. attulimus, (ſi modò aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctrinâ inſtructi ad eam, & ornati acceſſimus. Neque ſolùm vivi, atque præſentes, ſtudioſos diſcendi erudiunt, atque docent: ſed hoc idem etiam poſt mortem monumentis literarum aſſequuntur. Nec enim locus ullus prætermiſſus eſt ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad diſciplinam reipub. pertineret; ut otium ſuum ad noſtrum negotium contuliſſe videantur. Ità illi ipſi doctrinæ ſtudiis, & ſapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, ſuam ſapientiam, prudentiam, intelligentiámque potiſſimùm conferunt. Ob eam etiam cauſam eloqui copioſè, modò prudenter, melius eſt, quàm vel acutiſſimè ſine eloquentia cogitare: quòd cogitatio in ſe ipſa vertitur, eloquentia verò complectitur eos, quibuſcum communitate juncti ſumus. Atque, ut apum examina non fingendorum favorum cauſâ congregantur; ſed, cùm congregabilia naturâ ſint, fingunt favos: ſic homines, ac multò etiam magis, naturâ congregati, adhibent agendi cogitandíque ſolertiam. Itaque niſi ea virtus, quæ conſtat ex hominibus tuendis, id eſt, ex ſocietate generis humani, attingat rerum cognitionem; ſolivaga cognitio, & jejuna videatur. Itémq; magnitudo animi, remotâ communitate, conjunctioneque humanâ, feritas ſit quædam & immanitas. Ità fit, ut vincat cognitionis ſtudium

Antiquius, id eſt, charius.

Epaminondas dux Thebanus à Lyſia Tarentino philoſopho Pythagoreo philoſophiæ præceptis inſtitutus; Dion Syracuſanus à Platone.

Eloquentia ad communitatis commoda utilior quàm contemplatio.

Communitatem magis ſecundùm naturam hominis eſſe, quàm cognoſcendi cupiditatem: ideo enim diſcimus, ut ſocietatem adjuvemus, non ideo conjungimur, ut cognoſcamus; idque acutiſſimâ metaphorâ docet.

consociatio hominum, atque communitas. Nec verum est, quod dicitur à quibusdam, Propter necessitatem vitæ, quòd ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem & societatem: quòd si omnia nobis, quæ ad victum cultúmq; pertinent, quasi virgulâ divinâ, ut aiunt, suppeditarentur: tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione & scientiâ collocaret. Non est itá: Nam & solitudinem fugeret, & socium studii quæreret; tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergò omne officium, quod ad conjunctionem hominum, & ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio, quod cognitione & scientiâ continetur.

Virgulâ divinâ, id est, clara nostram operam: proverbiale.

Justitiáne, an temperantia potior.

Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maximè est apta naturæ, sit etiam moderationi modestiæq; semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim ità fœda, quædam partim ità flagitiosa, ut ea nè conservandæ quidem patriæ causâ sapiens facturus sit. Ea Posidonius collegit permulta, sed ità tetra quædam, ità obscœna, ut dictu quoq; videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet quisquam reipub. causâ; nec respub. quidem pro se suscipi volet. Sed hòc commodiùs se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut interfit reipub. quicquam illorum facere sapientem. Quare, hoc quidem effectum sit in officiis deligendis, id genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate. Etenim cognitionem prudentiámq; sequetur considerata actio: ità fit, ut consideratè agere pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus. Patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quid cuique sit præponendum videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum,

Nè justum quidem, quod non idem decorum.

Ex ipsius justitiæ officiis aliud alio honestius.

ciorum, ex quibus quid cuique præstet intelligi possit: ut prima diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. Quibus ex rebus breviter disputatis intelligi potest, non solùm id homines solere dubitare, honestúmne an turpe sit, sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. Hic locus à Panætio est (ut suprà dixi,) prætermissus. Sed jam ad reliqua pergamus.

Gradus officiorum.
Vendicant
Dii primum 1
Patria 2
Parentes 3
Pupilli nobis credità 4
Clientes 5
Hospites 6
Cognati 7
Affines 8
De his apud Gellium, lib. 5. cap. 13.

M. T. CICERONIS *DE OFFICIIS* Lib. *II.*

Argumentum per *D. Erasmum Roterod.*

Superiore libro duas propositæ initio divisionis partes absolvit, quid honestum, quid contrà; & in honestis utrum honestius. In hoc de alteris duabus præmittit, quid utile, quid inutile; tum inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum: deinde inconstantiæ reprehensionem deprecatur, quòd à civili vita, quam sæpe prætulerat, nunc ad otium studiorum se convertit: tum cur ad philosophiam potiùs, quàm aliud studiorum genus: postremò, cur Academicus de officiis præcipiat, rationem reddit.

QUemadmodum officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ob omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut hæc officiorum genera persequar, quæ pertinent ad vitæ cultum, & ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum ex utilibus quid utilius, aut quid maximè utile.

Propositio argumenti totius hujus libri.

De quibus dicere aggrediar, si pauca priùs de instituto ac de judicio meo dixero. Quanquam enim libri nostri complures non modò ad legendi, sed etiam ad scribendi studium excitaverunt: tamen interdum vereor, nè quibusdam bonis viris philosophiæ nomen sit invisum, mirentúrque in ea tantum me operæ & temporis ponere. Ego autem quamdiu respub. per eos * regebatur, quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationésq; in eam conferebam. Cùm autem dominatu unius omnia tenerentur, neq; esset usquam consilio aut autoritati locus; socios denique tuendæ reipub. summos viros amisissem: nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem, nec rursum indignis homine docto voluptatibus. Atque utinam respub. stetisset, quo cœperat statu, nec in homines non tam commutandarum rerum, quàm evertendarum cupidos incidisset: primùm enim, ut stante repub. facere solebamus, in agendo plus, quàm in scribendo, operæ poneremus: deinde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. Cùm autem respub. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. Nihil autem agere cùm animus non posset; in iis studiis ab initio versatus ætatis, existimavi honestissimè molestias deponi posse, si me ad philosophiã retulissem. Cui cùm multùm adolescens, discendi causâ, temporis tribuissem; posteaquam honoribus inservire cœpi, méque totum reipub. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat* ab amicorũ & reipub. temporibus: id autem omne consumebatur in legendo; scribendi otium non erat. Maximis igitur in malis hoc tantùm boni assecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, & erant cognitione dignissima. Quid est enim, per deos, optabilius sapien-

* gerebatur.

Cæsaris tyrannidem notat. Socios, Catonem, Milonem.

In agendo, id est, *in dicendo.*

Forenses in judiciis, senatoria in consultationibus.

* amicorum & reipub. temporis.

sapientiâ? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt, philosophi nominantur: nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quàm studium sapientiæ. Sapientia autem est (ut à veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum & humanarum, causarúmq; quibus hæ res continentur, scientia: cujus studium qui vituperat, haud sanè intelligo quidnam sit, quod laudandum putet. Nam sive oblectatio quæritur animi, requiésque curarum; quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet & valeat ad bene beatéque vivendum? sive ratio constantiæ virtutisq; quæritur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur: nullam verò dicere maximarum rerum artem esse, cùm minimarum sine arte nulla sit, hominum est parùm consideratè loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua disciplina virtutis; ubi ea quæretur, cùm ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cùm ad philosophiam cohortamur, accuratiùs solent disputari: quod alio quidem libro fecimus. Hoc autem tempore tantùm nobis declarandum fuit, cur orbati reipub. muneribus ad hoc nos studium potissimùm contulissemus. Occurritur autem nobis, & quidem à doctis & eruditis, quærentibus, satísne constanter facere videamur, qui, cùm percipi nihil posse dicamus, tamen & aliis de rebus disserere soleamus, & hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia. Non enim sumus ii, quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quid sequatur. Quæ enim esset ista mens? vel quæ vita potiùs, non solùm disputandi, sed etiam vivendi ratione sublatâ? Nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contrà alia improbabilia esse dicimus. Quid est ergò

Laus & definitio philosophiæ.

In Hortensio; qui desideratur, neque solus.

Id quod erat Pyrrhoniorum omni de re ambigentium.

quod me impediat ea, quæ mihi probabilia videantur, ſequi, quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam vitantem fugere temeritatem, quæ à ſapientia diſſidet plurimùm? Contra autem omnia diſputatur à noſtris, quòd hoc ipſum probabile elucere non poſſet niſi ex utraque parte cauſarum eſſet facta contentio: Sed hæc explanata ſunt in Academicis noſtris ſatis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquiſſima nobiliſſimâque philoſophia Cratippo autore verſaris, iis ſimillimo, qui iſta præclara pepererunt: tamen hæc noſtra, finitima veſtris, ignota eſſe nolui. Sed jam ad inſtituta pergamus.

Utilitatem non eam hîc accipi, quam vulgus pecuniario lucro metitur, & commoditate undecunque partâ: ſed eam, quæ cum honeſto ſit conjuncta, & ad vitæ ſocietatem pertineat.

QUinque igitur rationibus propoſitis officii perſequendi, quarum duæ ad decus honeſtatémque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad eligendi judicium, ſi quando ea, quæ dixi, pugnare inter ſe viderentur, honeſtatis pars perfecta eſt; quam quidem tibi cupio eſſe notiſſimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipſum eſt, quod utile appellatur. In quo verbo lapſa conſuetudo deflexit de via, ſenſímque eò deducta eſt, ut honeſtatem ab utilitate ſecerneret, & conſtitueret honeſtum eſſe aliquid, quod utile non eſſet; & utile, quod non honeſtum: quâ nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. Summâ quidem autoritate philoſophi, ſeverè ſanè, atque honeſtè, hæc tria genera confuſa cogitatione diſtinguunt. Quicquid enim juſtum ſit, id utile etiam eſſe cenſent; itémque quod honeſtum, * id eſſe juſtum. Ex quo efficitur, ut quicquid honeſtum ſit, idem ſit utile. Quod qui parùm proſpici-

Confuſa, id eſt, *inſeparabilia re, cogitatione*, id eſt, *ratione, diſtinguunt.*

* idem.

*perſpiciunt.

ſpiciunt, hi ſæpe verſutos homines & callidos admirantes, eorum malitiam, ſapientiam judicant. Quorum error eripiendus eſt, omníſque opinio ad eam * ſpem traducenda, ut honeſtis conſiliis, juſtíſq; factis, non fraude & malitiâ, ſe intelligant ea, quæ velint, conſequi poſſe. * ſpeciem.

Oſtendit quæ quaque ex re commoda aut incommoda capiantur, quæ Græci εὐχρηστήματα & δυσχρηστήματα nominant: colligítque quicquid eſt ferè in vita commodi, aut incommodi, id homini ab homine naſci.

QUæ ergò ad vitam hominum tuendam pertinent, partim ſunt inanimata; ut aurum, argentum, ut ea quæ gignuntur è terra, & alia ejuſdem generis: partim * animata, quæ habent ſuos impetus, & rerum appetitus. Eorum autem alia rationis expertia ſunt, alia ratione utentia. Expertes rationis ſunt equi, boves, reliquæ pecudes, apes, quarum * operâ efficitur aliquid ad hominum uſum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur: unum deorum, alterum hominum. Deos placatos pietas efficiet, & ſanctitas. Proximè autem & ſecundùm deos, homines hominibus maximè utiles eſſe poſſunt. Earúmque item rerum, quæ noceant & obſint, eadem diviſio eſt. Sed quia deos nocere non putant; his exceptis, homines hominibus plurimùm obeſſe, vel prodeſſe arbitrantur. Ea enim ipſa quæ inanimata diximus, pleraque ſunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, niſi manus & ars acceſſiſſent, nec his ſine hominum adminiſtratione uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio, neque agricultura, neque frugum fructuúmque reliquorum perceptio & conſervatio, ſine opera hominum, ulla eſſe potuiſſet. Jam verò & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, & earum, * animalia. * opere. *Dii ſemper benefici piis.* *Homini ab homine plurimum vel commodi vel incommodi.* *Artes ad uſum vitæ excogitatæ.*

quibus egeremus, invectio certè nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eadémque ratione nec lapides è terra exciderentur ad usum nostrum necessarii: nec ferrum, aurum, æs, argentum, effoderentur penitùs abdita, sine hominum labore & manu. Tecta verò, quibus & frigorum vis pelleretur, & calorem molestiæ sedarentur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea iis subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? Adde ductus aquarum, derivationis fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos; quæ unde sine hominum opere habere possemus? Ex quibus omnibus, multísque aliis perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates ex rebus iis, quæ sunt inanimatæ, percipiantur, eas nos nullo modo sine hominum manu atque opere capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? Nam &, qui principes inveniendi fuerunt quem ex quaq; bellua usum habere possemus, homines certè fuerunt: nec hoc tempore sine hominum opera, aut pascere* eas, aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere possemus. Ab eis denique & ea quæ nocent, interficiuntur; et quæ usui possunt esse, capiuntur. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset? Quis enim ægris subveniret? quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus, nisi tam multæ nobis artes* ministrarentur? quibus rebus exculta hominum vita, tantùm distitit à victu et cultu bestiarum. Urbes verò sine hominum cœtu non potuissent nec ædificari, nec frequentari. Ex quo leges morésque constituti, tum juris æqua descriptio, certáq; vivendi disciplina per quas bene beatéque vivitur. Quas res, et mansuetudo animorum

* equos.

* ministrarent. *Distitit*, id est, *distare cœpit; aut lege*, distat.

animorum consecuta, & verecundia est: effectúmq; est, ut esset vita munitior, atque ut dando, & accipiendo, permutandísque facultatibus & commodis, nullâ re egerimus. Longiores hoc loco sumus quàm necesse est. Quis enim est, cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis à Panætio commemorantur, Neminem neque ducem in bello, nec principem domi magnas res & salutares, sine hominum studiis gerere potuisse? Commemoratur ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander; quos negat sine adjumentis hominum tantas res efficere potuisse. Utitur in re non dubia testibus non necessariis. Atq; ut magnas utilitates adipiscimur conspiratione hominum, atque consensu: sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi liber, De interitu hominum, Peripatetici magni, & copiosi: qui collectis cæteris causis, eluvionis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis, quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta: deinde comparat, quantò plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis, aut seditionibus, quàm omni reliquâ calamitate. Cùm igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimùm hominibus & prosint, & obsint; proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare sibi animos hominum, & ad usus suos adjungere. Itaque quæ in rebus inanimis, quæq; in usu & tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis. Hominum autem studia ad amplificationem nostrarum rerum prompta ac parata, virorum præstantium sapientiâ & virtute excitantur. Etenim virtus ferè omnis in tribus rebus vertitur: quarum una est in perspiciendo, quid in quaque re verum sincerúmque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujusque rei sit causa.

Themistocles, Pericles, duces Athenienses, Cyrus, Persarũ tyrannus. Agesilaus, Lacedæmoniorum dux. Alexander, Macedonum rex.

Alterum

Alterum cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionésque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi. Tertium, iis, quibuscum congregamur, uti moderatè & scienter; quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulatáq; habeamus: per eos denique, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus; ulciscamúrq; eos, qui nocere nobis conati sunt; tantâque pœnâ afficiamus, quantum æquitas humanitásque patitur. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus, ut hominum studia complectamur, eáque teneamus, dicemus; neque ità multò póst: Sed pauca antè dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna in utrâmq; partem, vel ad res secundas, vel adversas, quis ignorat? Nam & cùm prospero flatu ejus utimur, ad optatos exitus pervehimur: &, cùm reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna cæteros casus rariores habet: primùm ab inanimis procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia: deinde à bestiis ictus, morsus, impetus. Hæc igitur (ut dixi) rariora. At verò interitus exercituum, ut proximè trium, sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque * ab eis bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ; rursúsq; secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen sine hominum operibus & studiis neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus. Quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur; ità fortassis etiam brevior videbitur.

Πάθη *tum morbos, tum perturbationes, tum affectiones, nonnulli passiones verterunt.*

Trium, *Pompeii in Thes. Petrei in Hisp. filiorũ Pomp. Expulsus Camillus. Phocion damnatus. Cæsar invidiæ Scipio.*

* Ob eas.

Quibus rebus commoveantur homines, ut quempiam magistratu dignum putent, eique parêre velint.

QUæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honestandum, aut benevolentiæ

volentiæ gratiâ faciunt, cùm aliqua de cauſa quempiam diligunt: aut honoris, ſi cujus virtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortunâ quàm ampliſſimâ putant: aut cui fidem habent, & benè rebus ſuis conſulere arbitrantur: aut cujus opes metuunt: aut contrà, à quibus aliquid expectant; aut cùm reges, populáreſve homines largitiones aliquas proponunt; aut poſtremò, pretio, aut mercede ducuntur; quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio, & inquinatiſſima, & iis qui eâ tenentur, & illis qui ad eam confugere conantur. Malè enim ſe res habet, cùm, quod virtute effici debet, id tentatur pecuniâ. Sed quoniam nonnunquam hoc ſubſidium neceſſarium eſt, quemadmodum ſit utendum eo, dicemus, ſi priùs iis de rebus quæ virtuti propriores ſunt dixerimus. Atque etiam ſubjiciunt ſe homines imperio alterius, & poteſtati, pluribus de cauſis. Ducuntur enim aut benevolentiâ; aut beneficiorum magnitudine; aut dignitatis præſtantiâ; aut ſpe, ſibi id utile futurum; aut metu, nè vi parêre cogantur; aut ſpe largitionis promiſſioniſque capti; aut poſtremò (ut ſæpe in noſtra republica videmus) mercede conducti.

Mercenarius bonos turpiſſimus.

Utiliſſimum iis, qui cum imperio ſunt, ab omnibus amari: metui, tum turpe, tum minimè tutum.

RErum autem omnium nec aptius eſt quicquam ad opes tuendas ac tenendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. Præclarè enim Ennius, *Quem metuunt, oderunt: Quem quiſque odit, periiſſe expetit.* Multorum autem odiis nullas opes poſſe obſiſtere, ſi antea fuit ignotum, nuper eſt cognitum. Nec verò hujus tyranni ſolùm, quem armis oppreſſa pertulit civitas, interitus declarat. quantùm odium hominum valet ad peſtem: ſed reliquorum ſimilis exitus tyrannorum; quorum haud ferè quiſquam interitum ſimilem effugit. Malus enim cuſtos diuturnitatis metus:

Amor civium, tutela magiſtratuum; odium, peſtis.

Cæſaris tyranni interitus.

Malus diuturnitatis cuſtos metus.

tus: contráque benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. Sed iis, qui vi oppressos imperio coercent, sit sanè adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui verò in libera civitate ità se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint leges alicujus opibus, quamvis tremefacta libertas; emergunt tamen hæc aliquando aut judiciis tacitis, aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retentæ. Quod igitur latissimè patet, neque ad incolumitatem solùm, sed etiam ad opes & potentiam valet plurimùm, id amplectamur; ut metus absit, charitas retineatur: Ità facillimè, quæ volumus & privatis in rebus, & in repub. consequemur. Etenim qui se metui volent, à quibus metuuntur, eosdem metuât ipsi necesse est. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium? quo cruciatu timoris angi solitum, qui, cultros metuens tonsorios, candenti carbone sibi adurebat capillum? Quid Alexandrum Pheræum? quo animo vixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cùm uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarũ, & eum quidem, ut scriptum est, compunctum notis Threiciis, districto gladio jubebat anteire; præmittebátque de stipatoribus suis, qui perscrutarentur arculas muliebres, & nè quod in vestimentis occultaretur telum exquirerent. O miserum, qui fideliorem et barbarum, et *stigmaticũ putaret quàm conjugem! Nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatûs suspicionem interfectus. Nec verò ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu possit esse diuturna. Testis est Phalaris, cujus est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modò dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster: sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit.

Dionysius, Syracusarum tyrannus.
Alexander Pheræus.
Apud Thracas, frons stigmatibus compuncta, nobilitatis erat insigne: apud alios servi fugatis indicium.
stigmatiam.
Nobilitata adeò, ut etiam in proverbium abierit, Phalaridis imperium.
Cæsar.

Quid

Quid Macedones? Nonne Demetrium reliquerunt, universíque se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios injustè imperantes, nonne repentè omnes ferè socii deseruerunt, spectatoréque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? Externa libentiùs in tali re, quàm domestica recordor. Verùntamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non injuriis; bella aut pro sociis, aut de imperio gerabantur: exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii: Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium Senatus. Nostri autem magistratus imperatoréque ex una hac re maximam laudem capere studebant; si provincias, si socios æquitate & fide defendissent. Itaq; illud, patrocinium orbis terræ veriùs, quàm imperium poterat nominari. Sensim hanc consuetudinem & disciplinam jam antea minuebamus; pòst verò Syllæ victoriam, penitus amisimus. Desitum est enim videri quicquam in socios iniquum, cùm exstitisset etiam in cives tanta crudelitas. Ergò in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hastâ positâ, cùm bona in foro venderet, & bonorum virorum, & locupletum, & certè civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui in causa impiâ, victoriâ etiam fœdiore, non solùm singulorum civium bona publicaret, sed universas quoq; provincias regionéque uno calamitatis genere comprehenderet. Itaque vexatis & perditis exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatóres ex Transalpinis bellis triumphârunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quicquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur. Nisi enim multorum impunita scelera tulissemus, nunquam ad unum tanta perveniisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum

Defectio Macedonũ à Demetrio rege superbo ad Pyrrhum humanum.

Lacedæmonii ob superbiam à sociis deserti, contra Thebanos pugnaturi.

P. R. imperiũ charitate auctum, sævitiâ amissum.

Syllæ victoria crudelitas in Marianos.

Desitum est, *pro* desiit, *elegantèr, ut cæptum est, quietum est.*

Cæsar Syllâ crudelior.

Massilia, *Galliæ Narbonensis urbs, P. R. amica, cujus imago in triumpho circumlata.*

Sol vidisset, *proverbialiter*

ad

ad multos improbos venit hæreditas. Nec verò unquam bellorum civilium ſemen & cauſa deerit, dum homines perditi haſtam illam cruentam & meminerint, & ſperabunt, quàm P. Sylla cùm vibraſſet, dictatore propinquo ſuo, idem ſexto & triceſimo anno pòſt à ſceleratiore haſta eâdem non receſſit. Alter autem, qui in illa dictatura ſcriba fuerat, in hac fuit quæſtor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propoſitis, nunquam defutura bella civilia. Itaq; parietes urbis modò ſtant et manent, iſque ipſi jam extrema ſcelera metuentes; rem verò publicam penitus amiſimus. Atq; in has clades incidimus (redeundum eſt enim ad propoſitum) dum metui, quàm chari eſſe et diligi maluimus. Quæ ſi populo Rom. injuſtè imperanti accidere potuerunt, quid debent putare ſinguli? Quod cùm perſpicuum ſit, benevolentiæ vim eſſe magnam, metûs imbecillem; ſequitur, ut diſſeramus, quibus rebus poſſimus facillimè eam, quam volumus, adipiſci cum honore et fide charitatem. Sed eâ non pariter omnes egemus. Nam ad cujúſque vitam inſtituendam accommodandum eſt, à multíſne opus ſit, an ſatis ſit à paucis diligi. Certum igitur hoc ſit, ídque et primum et maximè neceſſarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, et noſtra mirantium. Hæc enim eſt una res prorſus, ut non differat multùm inter ſummos et mediocres viros; eáque utríſque propemodum comparanda. Honore, et gloriâ, et benevolentiâ civium fortaſſe non æquè omnes egent: ſed tamen, ſi cui hæc ſuppetunt, adjuvant aliquantùm tum ad cætera, tum ad amicitias comparandas. Sed de amicitia alio libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. Nunc dicamus de gloria; quanquam ea quoque de re duo ſunt noſtri libri: ſed attingamus, quandoquidem ea in rebus majoribus adminiſtrandis adjuvat plurimúm.

Exemplum à majore.

Vide *Lælium Cic. de amicitia, & duos libros Cic. de gloria.*

Tribus

Tribus maximè rebus adduci multitudinem, ut honore dignum aliquem ducat; benevolentiâ, fide, & admiratione.

Summa igitur & perfecta gloria constat ex tribus his, si diligit multitudo; si fidem habet; si cum admiratione quadã honore nos dignos putat. Hæc autem (si est simpliciter brevitérq; dicendum) quibus rebus pariuntur à singulis, eisdem ferè à multitudine. Sed est alius quoque quidam aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus.

Quæ res homini multitudinis benevolentiam conciliet.

Ac primùm de illis tribus, quæ antè dixi benevolentiæ præcepta, videamus; quæ quidẽ beneficiis capitur maximé. Secundo autẽ loco beneficâ voluntate benevolentia movetur; etiam si res fortè non suppetit. Vehementer autẽ amor multitudinis commovetur ipsâ famâ & opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omniúmq; earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morũ ac facilitatem. Etenim illud ipsum, quod decorum honestúmque diximus, quia per se nobis placet, animósq; omnium naturâ & specie suâ commovet, maximéq; quasi perlucet ex iis, quas commemoravi, virtutibus: idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, à natura ipsa deligere cogimur. Atq; hæ quidem sunt causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores.

Liberalitas optima conciliatrix amorum.

Humanitas & benignitas grata populo.

Quibus rebus efficiatur, ut nobis habeatur fides.

Fides autem ut habeatur, duab⁹ rebus effici potest: Si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam: nam & iis fidem habemus, quos plus intelligere, quàm nos arbitramur; quósq; & futura prospicere credimus, & (cùm res agatur, in discrimenque ventũ sit) expedire rem, & consiliũ ex tempore capere posse: Hanc enim omnes existimãt utilem verámq; prudentiam. Justis autem, et fidis hominibus, id est, viris

Fides habetur maximè prudentibus & justis.

viris bonis, ità fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio: Itaq; his salutem nostram, his fortunas, his liberos rectissimè committi arbitramur. Harum igitur duarum ad fidem faciendam justitia plùs pollet, quippe cùm ea sine prudentia satis habeat autoritatis, prudentia sine justitia nihil valeat ad faciendam fidem. Quò enim quis versutior & callidior est, hòc invisior & suspectior, detractâ opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet habebit ad faciendam fidem virium: justitia sine prudentia multũ poterit: sine justitia nihil valebit prudentia. Sed nè quis sit admiratus, cur, cùm inter omnes philosophos constet, à méque ipso sæpè disputatum sit, *Qui unam haberet, omnes habere virtutes*, nunc ità sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse. Alia est illa, cùm veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas, alia, cùm ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ità nos hoc loco loquimur, ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes dicamus. Popularibus enim verbis est agendum, et usitatis, cùm loquamur de opinione populari: ídque eodem modo fecit Panætius. Sed ad propositum revertamur.

Aliter in exactis disputationibus, aliter in præcipiendo aut cohortando loquimur.

Quæ res multitudinis admirationem moveat; quæ contrà, contemptum.

ERat igitur ex tribus, quæ ad gloriam pertinerent, hoc tertium, ut cum admiratione hominũ honore ab his digni judicaremur. Admirantur igitur communiter illi quidem omnia, quæ magna et præter opinionem suam animadverterent: separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisq; efferunt laudibus, in quibus existimant se excellentes quasdam et singulares virtutes perspicere: despiciunt autem eos, et contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi, nihil

nihil nervorum putant. Non enim omnes eos contemnunt, de quibus malè existimant. Nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam injuriam instructos, eos haud contemnunt quidem, sed de iis malè existimant. Quamobrem (ut antè dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi nec alteri prosunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. Admiratione autem quadam afficiuntur ii, qui anteire cæteros virtute putantur, & cùm omni carere dedecore, tum verò iis vitiis, quibus alii non facilè possunt obsistere. Nam & voluptates, blandissimæ dominæ, sæpe majores partes animi à virtute detorquent, & dolorum cùm admoventur faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissimè permovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo, magnóq; despiciunt; cúmque aliqua his ampla & honesta res objecta est, totos ad se convertit & rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinémq; virtutis? Ergò & hæc animi despicientia admirabilitatem magnam facit: & maximè justitia, ex qua una virtute viri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini videtur; nec injuriâ. Nemo enim justus esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet; aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit. Maximéq; admirantur eum, qui pecuniâ non movetur: quod in quo viro perspectum sit, hunc* dignum spectatu arbitrantur. Itaque illa tria, quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; & benevolentiam, quòd prodesse vult plurimis; & ob eandem causam, fidem, & admirationem, quòd eas res spernit & negligit, ad quas pleriq; inflammati aviditate rapiuntur. Ac, meâ quidem sententiâ, omnis ratio & institutio vitæ adjumenta hominum desiderat; inprimísq; ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones;

Nec sibi nec aliis utiles, proverbium. ἀδελφὸς ἄξιος.

Admiratio à continentia.

Voluptates, dominæ blandissimæ.

Admiratio à magnanimitate.

Admiratio à justitia.

A pecuniarũ contemptu.

* igni spectatum.

Justitiæ opinio ad omnes vitæ partes necessaria.

quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergò etiam solitario homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est, eóq. etiam magis, quòd, si eam non habebunt, injusti habebuntur; & nullis præsidiis septi, multis afficientur injuriis.

A minore exemplum.

Atque iis etiam qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendísque negotiis implicantur, justitia ad rem gerendam necessaria est. Cujus tanta vis est, ut nec illi quidem, qui maleficio & scelere pascuntur, possint sine ulla particula justitiæ vivere. Nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, clàm furatur aliquid aut eripit, is sibi nè in latrocinio quidem relinquit locum. Ille autem qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut occidetur à sociis, aut relinquetur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque propter æquabilem prædæ partitionem, & Bargulus Illyricus latro (de quo est apud Theopompum) magnas opes habuit; multò majores Viriatus Lusitanus, cui quidem etiam exercitus nostri, imperatorésque cesserunt: quem C. Lælius, is qui sapiens usurpatur, prætor fregit & comminuit, ferocitatémque ejus ità repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cùm igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat; quantam ejus vim inter leges, & judicia, & instituta reipublicæ fore putamus? Mihi quidem non apud Medos solùm (ut ait Herodotus) sed etiam apud majores nostros servandæ justitiæ causâ videntur olim bene morati reges constituti: nam cùm premeretur initio multitudo ab iis qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant virtute præstantem: qui, cùm prohiberet injuriâ tenuiores, æquitate constituendâ summos cum infimis pari jure retinebat. Eadémque constituendarum legum fuit causa, quæ regum. Jus enim semper quæsitum est æquabile, neque enim aliter

Leges latronum inter ipsos.

Bargulus & Viriatus latrones ob æquitatis opinionem ditissimi.

Cesserunt verecundè, cùm victos significet.

Usurpatur, id est, vulgò nominatur.

Herodotus in Thalia & Clio.

Justitiæ opinio primùm reges fecit.

aliter esset jus. Id si ab uno justo & bono viro cõsequebantur, eo erant contenti: cùm id minùs contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper unâ atque eâdem voce loquerentur. Ergò hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto verò hoc, ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his autòribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur ratione colenda & retinenda justitia est, tum ipsa propter sese (nam aliter justitia non esset) tum propter amplificationem honoris & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solùm ratio est, sed etiã collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solùm necessarios, sed etiam liberales: sic gloria & quærenda, & collocanda ratione est. Quanquam præclarè Socrates hanc viam ad gloriam proximam, & quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quòd si qui simulatione & inani ostentatione, & ficto non modò sermone sed etiam vultu stabilẽ se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit; atque etiam propagatur: ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt, nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramq; partem; sed brevitatis causâ, familiâ erimus contenti unâ: Tiberius enim Gracchus, Publii filius, tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit. At ejus filii nec vivi probabantur à bonis, & mortui obtinent nomen jure cæsorum. Qui igitur adipisci veram gloriam vult, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore. Sed, ut facillime, quales simus, tales esse videamur; etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii, qui haberi velimus; tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causâ celebritatis, & nominis, aut à patre acce-

Nihil fucatum diuturnum.

Nobilibus curandum, nè quid majorum imaginibus indignum committant.

ptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse) aut aliquo casu atque fortunâ: in hunc oculi omnium conjiciuntur, atq; in eo, quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur; &, tanquam in clarissima luce versetur, ità nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. Quorum autem prima ætas propter humilitatem & obscuritatem, in hominum ignoratione versatur; hi simulac juvenes esse cœperunt, magna spectare, & ad ea rectis studiis debent contendere. Quod eò firmiore animo facient, quia non modò non invidetur illi ætati, verùm etiam favetur.

Adolescentes quibus rèbus populo primùm commendentur.

PRima igitur est adolescenti commendatio ad gloriam, siqua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros extiterunt: semper enim ferè bella gerebantur, Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit, altera felicitatis parùm. Quo tamen in bello, cùm te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem & à summo viro, & ab exercitu consequebare, equitando, jaculando, omniáque militari labore tolerando Atque ea quidem tua laus pariter cum repub. cecidit. Mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto. Quamobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Ut igitur in reliquis rebus multò majora sunt opera animi, quàm corporis: sic hæ res, quas ingenio ac ratione persequimur, gratiores sunt, quàm illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos benevolentiâ. Facillimè autem, & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros, bene consulentes reipublicæ contulerunt, quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt

Cæsariana & Pompeiana.

Cic. filius alæ præfectus.

Commendatur in adolescente modestia, pietas in parentes, benevolentia in suos.

afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & juris scientiæ, P. Mucii commendavit domus. Nam Lucius quidem Crassus, cùm esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione nobili et glorioſa. Et quâ ætate qui exercentur, laudibus affici solent; ut de Demosthene accepimus: eâ ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optimè jam præmeditatum facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. Sed cùm duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas, affabilitasque sermonis. Extant epistolæ et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Cassandrum, et Antigoni ad Philippum, trium prudentissimorum; (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benignâ multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militésque, blandè appellando, sermone deliniant. Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat gloriam. Magna est enim admiratio copiosè sapientérque dicentis: quem qui audiunt, intelligere etiam, et sapere plùs quàm cæteros arbitrantur. Si verò inest in oratione mista modestiæ gravitas, nil admirabilius fieri potest; eôque magis si ea sunt in adolescente. Sed cùm sint plurima causarum genera, quæ eloquentiam desiderant; multique in nostra repub. adolescentes et apud judices, et apud senatum dicendo laudem assecuti sint; maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio duplex est. Nam ex accusatione et defensione con-

Familiaritas cum bonis laudatur.

Crassus adolescens accusatione C. Carbonis nobilissimi civis nobilitatus.

Affabilitas.

Eloquentia.

Maxima admiratio eloquentiæ excitata in judiciis.

ſtat: quarum etſi laudabilior eſt defenſio, tamen etiam accuſatio probata perſæpe eſt. Dixi paulò antè de Craſſo: idem fecit adoleſcens M. Antonius: etiam P. Sulpitii eloquentiam accuſatio illuſtravit, cùm ſeditioſum & inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non eſt ſæpe faciendum, nec unquam, niſi aut reipublicæ causâ, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis, pro || Albutio Julius Cæſar. In accuſando etiam Manlio, L. Fuſii cognita induſtria eſt. Semel igitur, aut non ſæpe certè. Sin erit, cui faciendum ſit ſæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulciſci ſæpius, non eſt reprehendendum: modus tamen adſit. Duri enim hominis, vel potiùs vix hominis videtur, periculum capitis inferre multis. Id enim cùm periculoſum ipſi eſt, tum etiam ſordidum ad famam, committere, ut accuſator nominetur. Quod contigit M. Bruto, ſummo genere nato, illius filio, qui juris civilis in primis peritus fuit. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum eſt, nè quem unquam innocentem judicio capitis arceſſas. Id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt. Nam quid eſt tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad ſalutem hominum, & ad conſervationem datam, ad bonorum peſtem perniciémque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, ità habendum eſt religioni contrarium, nocentem aliquando, & nefarium impiúmque defendere. Vult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. Judicis eſt, ſemper in cauſis verum ſequi; patroni, nonnunquam veriſimile, etiamſi minùs ſit verum, defendere. Quod ſcribere (præſertim cùm de philoſophia ſcriberem) non auderem, niſi idem placeret grayiſſimo Stoicorum Panætio. Maximè autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus; eóque major, ſi quando accidit, ut ei ſubveniatur, qui potentis alicujus

Rarò accuſandum & quatenus.

|| Contra Albutium.

Brutus accuſator vehemens.

Sceleſtum, accuſare innocentem: humanum, defendere aliquando nocentem.

cujus opibus circumveniri, urgeríq; videatur: ut nos & sæpe aliàs, & adolescentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sext. Roscio Amerino fecimus: quæ (ut scis) extat oratio.

Duplex liberalitatis genus, & quatenus ad conciliandam multitudinem adhibendam.

SEd expositis adolescentium officiis, quæ valeant ad gloriam adipiscendam, deinceps de beneficentia ac liberalitate dicendum est. Cujus est ratio duplex. Nam aut operâ benignè fit indigentibus, aut pecuniâ. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior, ac splendidior, & viro forti claróq; dignior. Quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis voluntas; tamen altera ex arca, altera ex virtute depromitur: largitióque, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit; ità benignitate benignitas tollitur, quâ quò in plures usus sis, eò minùs in multos uti possis. At, qui operâ, id est, virtute & industriâ, benefici & liberales erunt, primùm quò pluribus profuerint, eò plures ad benignè faciendum adjutores habebunt: deinde consuetudine beneficentiæ paratiores erunt, & tanquam exercitatiores ad bene de multis promerendum. Præclarè in epistola quadam Alexandrum filium Philippus accusat, quòd largitione benevolentiam Macedonum consectetur. Quæ te (malum!) inquit, ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecuniâ corrupisses? An tu id agis, ut Macedones non te regem suum, sed ministrum & præbitorem putent? Bene ministrum & præbitorem, quia sordidum regi: Meliùs etiam, quòd largitione corruptelam dixit esse. Fit enim deterior qui accipit, atq; ad idem semper expectandum paratior. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas quæ constat ex opera & industria, & honestior sit, & latiùs

Largitiones immoderatæ ex re familiari multis de causis vitandæ.

pateat, et posit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: et sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum, sed diligenter atque moderatè. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsultè largiendo. Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem rapinæ. Cùm enim dando egere cœperint, alienis bonis manus afferre coguntur. Ità, cùm, benevolentiæ comparandæ causâ, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum, quibus dederunt, quanta odia eorum, quibus ademerunt. Quamobrem nec ità claudenda est res familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ità reseranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isq; referatur ad facultates. Omnino meminisse debemus id, quod à nostris hominibus sæpissimè usurpatum, jámq; in proverbii consuetudinem venit, Largitionem fundum non habere. Etenim quis potest esse modus, cùm et iidem qui consueverunt, et illud idem alii desiderent? Omnino duo sunt genera largorum: quorum alteri prodigi dicuntur, alteri liberales. Prodigi, qui epulis, et viscerationibus, et gladiatorum muneribus, ludorum, venationúmq; apparatu pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam sint relicturi omnino. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos à prædonibus redimunt; aut æs alienum suscipiunt amicorum causâ; aut in filiarum collocatione adjuvant; aut opitulantur vel in re quærenda, vel augenda. Itaq; miror quid in mentem venerit Theophrasto in eo libro, quem De divitiis scripsit, in quo multa præclarè, illud absurdè. Est enim multus in laudanda magnificentia, & apparatione popularium munerum: taliúmq; sumptuum facultatem, fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus

Adagium à dolio pertuso translatum: quod ut infusâ aquâ nunquam impletur; ità nec populus largitionibus.

Prodigi qui.

jus exempla pauca posui, multò & major videtur et certior. Quantò Aristoteles graviùs et veriùs nos reprehendit, qui has e lusiones pecuniarum ||non admiremur quæ fiunt ad multitudinem deliniendam: at ii, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium minâ cogerentur, hoc primò incredibile nobis videri, omnésque mirari: sed, cùm || attenderimus, veniam necessitati dare, in his immanibus jacturis, infinitísque sumptibus, nihil nos magnopere mirari: cùm præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsáque illa delinitio multitudinis ad breve tempus, exiguúmque duratura sit, eâque à leviſſimo quoq; animo, in quo tamen ipso, una cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis! Bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis & servis, & servorum simillimis liberis esse grata; gravi verò homini, & ea quæ fiunt judicio certò ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterâsse jam bonis temporibus, ut splendor ædilitatum ab optimis viris postuletur. Itaq; & P. Crassus cum cognomine dives, tum copiis functus est ædilitio maximo munere; & paulò pòst L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio, magnificentissimâ ædilitate functus est; deinde C. Cladius Appii filius; multi pòst, Lucullus, Hortensius, Silanus. Omnes autem P. Lentulus, me consule, vicit superiores. Hunc est Scarus imitatus. Magnificentissima verò nostri Pompeii munera secundo consulatu: in quibus omnibus quid mihi placeat, vides. Vitandâ tamen est suspicio avaritiæ: Nam Mamerco, hominum ditissimo, prætermissio ædilitatis, consulatûs repulsam attulit. Quare &, si postulatur à populo, bonis viris si non desiderantibus, attamẽ approbantibus, faciendum est; modò pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res major aut utilior populari largitione acquiritur; ut

|| *Non admiremur* cum contemptu, *aut lege* admiremur. || attenderint.

Honestis de causis faciendæ nonnunquam largitiones, sed modicæ.

Mos antiquitus decimam partem Herculi consecrare, ut diteſcerent: unde decimam Herculanam partem Plautus nominat.

ut Oresti nuper prandia in semitis, decimæ nomine, magno honori fuerunt. Nè Marco quidem Seio vitio datum est quòd in caritate annonæ asse modium populo dedit. Magnâ enim se & inveteratâ invidiâ, nec turpi jacturâ, quando erat ædilis, nec maximâ, liberavit. Sed honori summo nuper nostro Miloni fuit, quòd gladiatoribus emptis reipub. causâ, quæ salute nostrâ continebatur, omnes Publii Clodii conatus furoréque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. In his autem ipsis mediocritatis regula optima est L. quidem Philippus Q. Fabii filius, magno vir ingenio, inprimísque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia quæ haberentur amplissima. Dicebat idem Cotta, Curio. Nobis quoque licet in hoc quodam modo gloriari. Nam pro amplitudine honorum, quos cunctis suffragiis adepti sumus, nostro quidem anno, quod contigit eorum nemini, quos modò nominavi, sanè exiguus sumptus ædilitatis fuit, Atque etiam illæ impensæ meliores sunt, muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniáque, quæ ad usum reipub. pertinent. Quanquam enim, quod præsens tanquam in manu datur, jucundius est, tamen hæc in posterum gratiora sunt. Theatra, porticus, nova templa, verecundiùs reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi improbant, ut & hic ipse Panætius, quem multùm in his libis secutus sum, non interpretatus: & Phalereus Demetrius, qui Periclem principem Græciæ vituperabat, quod tantam pecuniam in præclara illa Propylæa conjecit. Sed de hoc genere toto in iis libris quos de republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum genere vitiosa est, temporibus necessaria, & ‖ tamen ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderanda est.

Qui citra ullas largitiones honorem sunt consecuti.

Nostro anno, Emphasis est.

Quibus in rebus sumptus hujusmodi rectius collocantur.

Propylæa Minervæ, id est, *vestibula sumptuosius capta invidiam attulêre Pericli.*

‖ Tum.

Privata

Privata liberalitas in quos, & quatenus exercenda.

IN illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus, qui calamitate premitur; & ejus, qui res meliores quærit, nullis suis rebus adversis. Propensior benignitas esse debebit in calamitosos, nisi fortè erunt digni calamitate. In iis tamen, qui se adjuvari volent, non ut nè affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus: sed in deligendis idoneis judicium & diligentiam adhibere. Nam præclarè Ennius,

Ad fuscurrendum promptiores esse oportet, quàm adornandum.

Benefacta malè locata, malefacta arbitror.

Carmen ad nominationibus & contrariorum reciprocatione decentissimum.

Quod autem tributum est bono viro & grato, in eo cùm ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris. Temeritate enim remotâ, gratissima est liberalitas; eóq; eam studiosiùs pleriq; laudant, quòd summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut hos beneficiis quàm plurimis afficiamus, quorum liberis posterisque prodatur memoria, ut his ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem beneficii oderunt: eámque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri; eúmque, qui faciat, communem hostem tenuiorum, putant. Atque hæc benignitas etiam reipub. utilis est, redimi è servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgò solitũ fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiosè videmus. Hanc ergò consuetudinem benignitatis largitioni munerum longè antepono. Hæc est gravium hominum, atque magnorum: illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. Convenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omniq; re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, in vicinitatibus et confiniis æquum & facilem, multa multis de jure suo con-

concedentem; à littibus verò, quantùm liceat; & nescio an paulò plùs etiam, quàm liceat abhorrentem. Est enim non modò liberale, paulùm nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio rei familiaris; quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est: sed ità, ut illiberalitatis avaritiæq; absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus. Rectè etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patére domos hominum illustrium illustribus hospitibus. Idque etiam reipub est ornamento, homines extrenos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est etiam vehementer utile iis, qui honestè posse multa volunt, per hospites apud externos populos valere opibus & gratiâ. Theophrastus quidem scribit, Cimonem Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ità enim institutisse, & villicis imperâsse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in villam suam divertisset.

Paululum aliis de suo jure concedere, liberalitatis species.

Hospitalitas publicè privatimq; utilis ad multa.

Cimonis hospitalitas in contribules suos.

In altero beneficentiæ genere, quod operis constat, multùm valere jurisprudentiam, longè plurimùm eloquentiam.

Quæ autem operâ, non largitione, beneficia dantur; hæc tum in universam rempublicam, tum in singulos cives conferuntur. Nam in jure cavere consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis vehementer et ad opes augendas pertinet, et ad gratiam. Itaque cùm multa præclara majorum, tum quàm optimè constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio; quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idque eò indignius, quòd

Antiquitus in otio habita jurisprudentia.

quòd eo tempore hoc contigit, cùm is eſſet, qui omnes ſuperiores, quibus honore par eſſet, ſcientiâ facilè viciſſet. Hæc igitur opera grata multis, & ad beneficiis adſtringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima eſt dicendi gravior facultas, & gratior, & ornatior. Quid enim eloquentiâ laudabilius & præſtabilius, vel admiratione audientium, vel ſpe indigentium, vel, eorum, qui defenſi ſunt, gratiâ? Huic quoque ergò à majoribus noſtris eſt in toga dignitatis principatus datus. Diſerti igitur hominis, & facilè laborantis, quódque in patriis eſt moribus, multorum cauſas & non gravatè & gratuitò defendentis, beneficia & patrocinia latè patent. Admonebat me res, ut hoc quoque loco intermiſſionem eloquentiæ, nè dicam interitum, deplorarem; niſi vererer, nè de me ipſo aliquid viderer queri. Sed tamen videmus quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis ſpes, * quantò in paucioribus facultas, quàm in multis ſit audacia. Cùm autem omnes non poſſint, nè multi quidem, aut jurisperiti eſſe, aut diſerti; licet tamen operâ prodeſſe multis, beneficia petentem, commendantem judicibus, aut magiſtratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipſos, qui aut *conſulunt, aut defendunt, rogantem. Quod qui faciunt, plurimum gratiæ conſequuntur, latiſſiméque eorum manat induſtria. Jam illud nod ſunt admonendi (eſt enim in promptu) ut animadvertant, cùm alios juvare velint, nè quos offendant. Sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut eos, quos non expedit: ſi imprudentes, negligentiæ eſt; ſi ſcientes, temeritatis. Utendum etiam eſt excuſatione adverſus eos, quos invitus offendas, quacunque poſſis, quare id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potueris: * cæteríſque operis et officiis erit, quod violatum eſt, compenſandum.

Laudat Sulpitium.

Eloquentiæ honor.

Turpis mercenaria eloquentia.

*quam.

Ex levioribus quoque operis gratiam conciliari.

* conſuluntur.

Aut vitanda, aut mitiganda offenſio.

* certiſque.

Operam

Operam apud tenues & bonos rectiùs, quàm apud locupletes collocari: nulli tamen nisi justa in re præstandam esse.

In juvandis hominibus mores spectandi, non fortuna.

SEd cùm in hominibus juvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive, itáque vulgò loquuntur, se in beneficiis collocandis mores hominum, non fortunam sequi. Honesta oratio est: sed quis est tandem, qui inopis & optimi viri causæ non anteponat in opera danda gratiam fortunati & potentis? A quo enim expeditior & celerior remuneratio fore videtur, in eum ferè est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendú est diligentiùs, quæ natura rerum sit. Nimirum enim inops ille, si bonus est vir, etiamsi referre gratiam non potest, habere certè potest. Commodè autem, quicunque dixit, Pecuniam qui habeat, non reddidisse; & qui reddiderit, non jam habere; gratiam autē & qui retulerit, habere; & qui habeat, retulisse. At qui se locupletes, honoratos, & beatos putant, hi nè obligari quidem beneficio volunt, quia etiam beneficium se dedisse arbitrantur, cùm ipsi, quamvis aliquid magnum acceperint, æquè etiam à se aut postulari, aut expectari aliquid suspicantur. Patrocinio verò se usos, aut clientes appellari, mortis instar putant. At verò ille tenuis, eùm quicquid factum sit, se spectatum, non fortunam, putat; non modò illi, qui est meritus, sed etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gratum se videri studet. Neq; verò verbis auget suum munus, si quo fortè fungitur, sed etiam extenuat. Videndúmq; illud est, quòd, si opulentum fortunatúmq; defenderis, in illo uno, aut fortè in liberis ejus manet gratia: sin autem inopem, probú tamen & modestum, omnes non improbi humiles (quæ magno in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem meliùs apud bonos, quàm apud fortunatos, beneficium collocari puto. Danda tamen omnino opera est, ut omni

Gratiam qui retulit habet, & in eo quod habet retulit.

Pauper gratus esse potest animo, si non re.

Beneficium apud bonos potiùs, quàm fortunatos collocandum.

generi

generi ſatisfacere poſſimus. Sed, ſi res in contentionem veniet, nimirum Themiſtocles eſt autor adhibendus; qui cùm conſuleretur, utrùm bono viro pauperi, an minùs probato diviti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum, qui pecuniâ egeat, quàm pecuniam, quæ viro. Sed corrupti mores, depravatíque ſunt admiratione divitiarũ: quarum magnitudo quid ad unumquemq; noſtrũm pertinet? Illum fortaſſe adjuvat, qui habet: nè id quidem ſemper. Sed fac juvare: potentior ſanè fit, honeſtior verò quo modo? Quòd ſi etiam bonus erit vir, nè impediant divitiæ, quò minùs juvetur, modò nè adjuvent: ſítque omne judicium, non quàm locuples, ſed qualis quiſque ſit. Extremum autem præceptum in beneficiis, operáque danda eſt, nè quid contra æquitatem contendas, nè quid per injuriam. Fundamentum enim perpetuæ commendationis & famæ, eſt juſtitia: ſine qua nihil poteſt eſſe laudabile.

Contentionem, id eſt, *conſultationem, & collationem.*

Liberalitas in univerſam multitudinem modicè exercenda; exactiones, non niſi injuſta neceſſitate.

SEd quoniam de eo genere beneficiorum dictum eſt, quæ ad ſingulos ſpectant: deinceps iis, quæ ad univerſos, quæque ad rempublicam pertinent, diſputandum eſt. Eorum autem ipſorum partim ejuſmodi ſunt, ut ad vniverſos cives pertineant; partim, ſingulos ut attingant, quæ ſunt etiam graviora. Danda eſt opera omnino, ſi poſſit, utriſque; nec minùs, ut etiam ſingulis conſulatur; ſed ità, ut ea res aut proſit, aut certè nè obſit reipub. C. Helii & P. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii & repub. tolerabilis & plebi neceſſaria; ergò & ciuibus, & reipublicæ ſalutaris. Inprimis autem videndum erit ei, qui rempublicam adminiſtrabit, ut ſuum quiſque teneat, neque de bonis privatorum publicè diminutio fiat.

Perni-

Perniciosè enim Philippus in tribunatu, cùm legem Agrariam ferret; quam tamen antiquari facilè passus est, & in eo vehementer se moderatum præbuit: sed cùm in agendo multa populariter, tum illud malè, Non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent. Capitalis omnino oratio, & ad æquationem bonorum pertinens, quâ peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maximè, ut sua cuiq; * tenerentur, respub. civitatésq; constitutæ sunt. Nam etsi duce naturâ congregabantur homines; tamen spe custodiæ rerum suarum, urbium præsidia quærebant. Danda etiam opera est, nè, quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assiduitatémque bellorum, tributum sit conferendum: ídq; nè eveniat, multò antè erit providendum. Sin qua necessitas hujus muneris alicui reipub. obvenerit, (malo enim alteri, quàm nostræ ominari; neq; tantùm de nostra, sed de omni repub. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salvi esse velint, necessitati esse parendum. Atque etiam omnes, qui rempub. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat & debeat, non est necesse disputare; est enim in promptu: * tantùm locus attingendus fuit.

Anti quari, id est, *tolli, & abrogari.*

Capitalis, id est, *ad extremam perniciem spectans.*

* tuerentur.

Exactio tributorum vitanda.

* tamen.

Ad gratiam multitudinis comparandam, maximè valere abstinentiam: contráque ex invasione alieni, summam existere perniciem.

CAput autem est in omni procuratione negotii, & muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. Utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me servâsset, & tunc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare. Næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modò enim hoc

hoc malum in hanc rempub. invasit. Itaque facilè patior tunc potiùs Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit roboris. Nondum centum & decem anni sunt, cùm de pecuniis repetundis à Lucio Pisone lata est lex, nulla antea cùm fuisset. At verò postea tot leges, & proximæ quæque duriores, tot rei, tot damnati, tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum; tantâ, sublatis legibus & judiciis, expilatio direptióq; sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostrâ virtute valeamus. Laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. Quidni * laudetur? Sed in illo alia majora. Laus enim abstinentiæ non hominis est solùm, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gazâ, quæ fuit maxima, potitus est Paulus: tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum. At hic nihil in domum suam intulit, præter memoriam nominis sempiternam. Imitatus patrem Africanus, nihilo locupletior Carthagine eversâ. Quid? qui ejus collega in censura fuit Lucius Mummius, nunquid copiosior, cùm copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare quàm domum suam maluit. Quanquam, Italiâ ornatâ, domus ipsa mihi videtur ornatior. Nullum igitur vitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm avaritia, præsertim in principibus, & rempub. gubernantibus. Habere enim quæstui rempub. non modò turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit, Spartam nullâ re aliâ, nisi avaritiâ esse perituram: id videtur non solùm Lacedæmoniis, sed & omnibus opulentis populis prædixisse. Nullâ autem re conciliare facilius benevolentiam multitudinis possunt ii qui reipublicæ præsunt, quàm abstinentiâ & continentiâ. Qui verò populares esse volunt, ob eámque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedi-

Ab hoc Tribuno pleb. primùm lata lex de repetundis, Censorino & Manilio Coss.

Africani abstinentia.

Val. Max. de abstinentia.

Pauli Æmilii in victoria Persei abstinentia.

Lege Plutarchum.

Scipio Æmilianus, qui Africanus minor.

* laudet.

Mummius Achaïcus eversâ Corintho ab omni præda abstinuit.

Oraculum Spartæ redditum,

Ἀφιλοχρηματίαν Σπάρτας ὀλεῖ, ἄλλο δ' οὐδέν.

Spartam cupiditas expugnabit, aliud nihil.

bus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant, ii labefactant fundamenta reipub. Concordiam primùm tollunt, quæ esse non potest, cùm aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ: deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut suprà dixi) civitatis, atque urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cujusque custodia. Atque in hac pernicie reipub. nè illam quidem consequuntur, quam putant gratiam. Nam cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse; & maximè in pecuniis creditis occultat suum gaudium, nè videatur non fuisse solvendo. At verò ille, qui accipit injuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. Nec, si plures sunt ii, quibus improbè datum est, quàm illi, quibus injustè ademptum est, idcirco plus etiam valent: non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis antè possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? At propter hoc injuriæ genus Lacedæmonii Lysandrum Ephorum expulerunt: Agin regem, quod nunquam antea apud eos acciderat, necaverunt. Ex eóque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissimè constituta respub. dilaberetur. Nec verò solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmoniis profecta manârunt latiùs. Quid? nostros Gracchos, Tiberii Gracchi summi viri filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? At verò Aratus Sicyonius jure laudatur, qui, cùm ejus civitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus, Argis Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus: cúmque tyrannum * Nicoclem improvisò oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi,

Condonantur. remittuntur.

Quæ calamitates excitent injustis largitionibus.

Arati salutare exemplum.

* alias, Methodeum.

Historia extat apud Polybium.

tissimi, restituit; rémque pub. adventu suo liberavit. Sed, cùm magnam animadverteret in bonis & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos ipse restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones movere, non nimis æquum putabat, propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebantur sine injuria: judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. Cùm igitur statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecuniâ, Alexandriam se proficisci velle dixit, rémque integram ad reditum suum jussit esse: ísque celeriter ad Ptolemæum suum hospitem vehit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam; cui cùm exposuisset, patriam se liberare velle, causámque docuisset, à Rege opulento vir summus facilè impetravit, ut grandi pecuniâ adjuvaretur. Quam cùm Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit & eorum, qui aliena detinebant, & eorum, qui sua amiserant: || perfecitque æstimandis possessionibus, || ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, & possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi quod tanti esset, quàm suum recuperare. Ità perfectum est, ut omnes, constitutâ concordiâ, sine querela discederent. O virum magnum, dignúmque qui in nostra Rep. natus esset! Sic par est agere cum civibus: non (ut bis jam vidimus) hastam in foro ponere, & bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus (id quod fuit sapientis, & præstantis viri) omnibus consulendum putavit: Eáq; est summa ratio, & sapientia boni civis, commoda civium defendere, non divellere, atque omnes æquitate eâdem continere. Habitant gratis

|| præfecitque.

|| & ut persuaderent.

Stomachatur Cicero nonnihil etiam privato dolore. Divisio agrorum indigna. Exaggerat condonationem æris alieni.

in alieno. Quid ità? ut, cùm ego emerim, ædificârim, tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est aliud, aliis sua eripere, aliis dare aliena? Tabulæ verò novæ quid habent argumenti, nisi ut emas meâ pecuniâ fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? Quamobrem, nè sit æs alienum, quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum. Nec enim ulla res vehementiùs rempub. continet, quàm fides, quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam enim vehementiùs actum est, quàm mè consule, nè solveretur. Armis & castris tentata res est ab omni genere hominum, & ordine: quibus ità restiti, ut hoc tantum malum de repub. tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit; nec meliùs, nec faciliùs dissolutum est: fraudandi enim spe sublatâ, solvendi necessitas consecuta est. At verò hic * noster victor, tunc quidem victus, quæ cogitârat, ea perfecit, cùm ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccândi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare; etiam si causa non esset. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii qui rempub. tuebuntur: inprimisque operam dabunt, ut juris & judiciorum æquitate suum quisque teneat; & neque tenuiores propter imbecillitatem circumveniantur; neque locupletibus ad sua vel *tenenda vel recuperanda obsit invidia. Præterea, quibuscunque rebus vel belli, vel domi poterunt, rempub. augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt; hæc apud majores nostros factitata; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipub. magnam sibi adipiscentur & gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta

* nunc.

Cæsar acriter taxatus.

* tuenda.

cepta censet esse à Panætio prætermissa; valetudinis curationem, & pecuniæ: Quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quòd essent faciles: sunt certè utiles.

Panætius à Cicerone defensus contrà Antipatrum.

Quibus rationibus valetudo, & res familiaris tum paranda, tum tuenda.

SEd valetudo sustentatur notitiâ sui corporis, & observatione, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; & continentiâ in victu omni, atque cultu, corporis tuendi causâ, & prætermittendis voluptatibus; postremò arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo; conservari autem diligentiâ & parsimoniâ, iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissimè Xenophon Socraticus persecutus est in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur: quem nos istâ ferè ætate cùm essemus, quâ es tu nunc, è Græco in Latinum convertimus.

Oeconomicus, id est, *de familia administranda.*

Quartum genus deliberationis, inter utilia utrum utilius, aut quid utilissimum.

SEd utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæpe est necessaria. Nam & corporis commoda cum externis, et externa cum corporis, et ipsa inter se corporis, et externa cum externis comparari solent. Cum externis, corporis, hoc modo comparantur: Valere ut malis, quàm dives esse. Cum corporis, externa, hoc modo: Dives esse potiùs, quàm maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis comparantur sic: Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. Ex quo genere comparationis illud est Catonis senis: à quo cùm quæreretur, quid maximè in re familiari expediret, respondit, Bene pascere; Quid secun-

Quid in re familiari utilissimum sit, Catonis judicium.

secundum, Satis bene pascere; Quid tertium, Bene vestire; Quid quartum, Arare. Et cùm ille, qui quæsierat, dixisset, Quid fœnerari? tum Cato, Quid hominem, inquit, occidere? Ex quo, & multis aliis, intelligi debet, utilitatum comparationes solere fieri, rectéque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. Sed toto hoc de genere, de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodiùs à quibusdam optimis viris, ad medium Janum sedentibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.

vitire.

M. T. CICERONIS *DE OFFICIIS* Lib. *III.*

Hic, Annibale pulso, Africam fecit tributariam.

Æqualis ad ætatem refertur.

Cessare, pro otiari, aut nihil agere.

Acuere, pro acriorem facere.

PUblium Scipionem, Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitum scripsit Cato, qui fuit ferè ejus æqualis, Nunquàm se minùs otiosum esse, quàm cùm otiosus; nec minùs solum, quàm cùm solus esset. Magnifica verò vox, & magno viro, ac sapiente digna, quæ declarat illum & in otio de negotiis cogitare, et in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, et interdum colloquio alterius non egeret. Itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, otium et solitudo. Vellem et nobis hoc idem verè dicere liceret: sed, si minùs imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certè proximè

proximè accedimus. Nam et à repub. forenſibúsque negotiis, armis impiis, víque prohibiti, otium perſequimur; et, ob eam cauſam, urbe relictâ, rura peragrantes, ſæpe ſoli ſumus. Sed nec otium hoc cum Africani otio, nec hæc ſolitudo cum illa comparanda eſt. Ille enim, requieſcens à reipub. pulcherrimis muneribus, otium ſibi ſumebat aliquando, et à cœtu hominum frequentiâque interdum, tanquam in portum, ſe in ſolitudinem recipiébat. Noſtrum autem otium negotii inopiâ, non requieſcendi ſtudio, conſtitutum eſt. Extincto enim ſenatu, deletísque judiciis, quid eſt, quod dignum nobis aut in curiâ, aut in foro agere poſſimus? Itaque, qui in maxima celebritate, atque in oculis civium quondam viximus, nunc fugientes conſpectum ſceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos quantùm licet, et ſæpe ſoli ſumus. Sed quia ſic ab hominibus doctis accepimus, non ſolùm ex malis eligere minima oportere, ſed etiam excerpere ex his ipſis, ſi quid ineſſet boni; propterea et otio fruor, non illo quidem, quo debeat is, qui quondam peperiſſet otium civitati; nec eam ſolitudinem languere patior, quam mihi affert neceſſitas, non voluntas. Quanquam Africanus majorem laudem vel meo judicio aſſequebatur: nulla tamen ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum ſolitudinis munus extat. Ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, inveſtigatióneque earum rerum, quas cogitando conſequebatur, nec otioſum, nec ſolum unquam fuiſſe. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacitâ à ſolitudine abſtrahamur, ad hanc ſcribendi operam omne ſtudium curámque convertimus. Itaque plura brevi tempore eversâ, quàm multis annis ſtante rep. ſcripſimus. Sed cùm tota philoſophia, mi Cicero, frugifera et fructuoſa, nec ulla pars ejus inculta ac deſerta ſit: tamen

Verecunde collationem ingreditur.

Latenter ſuum otium commendat.

Sapiens neque otioſus unquam, neque ſolus.

men nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quàm de officiis, à quibus constanter honestéque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam à Cratippo nostro, principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assiduè audire atque accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare, nec eas (si fieri posset) quicquam aliud audire. Quod cùm omnibus est faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant; tum haud scio, an nemini potiùs, quàm tibi. Sustines enim non parvam expectationem imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea grave et Athenarum, et Cratippi: ad quos cùm tanquam ad mercaturam bonarum artium sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem et urbis autoritatem, et magistri. Quare, quantùm conniti animo potes, quantùm labore contendere (si discendi labor est potiùs, quàm voluptas) tantum fac ut efficias: néve committas, ut cùm omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse videare: Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te cohortandi gratiâ scripsimus, nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

Memoriæ, id est, *ætatis.*

Locum cohortandi primum capit à re, deinde ab expectatione, quam à sua Cratippique persona, tum etiam à loco colligit.

Novè dixit discendi, *pro discere.*

Reprehensus Panætius, quod tria genera pollicitus, tertium non exolverit. Ab aliis item notatus, quòd eam partem homo Stoicus induxerit, in qua diceretur cum honestate pugnare utilitas, atque à Cicerone defensus.

PAnætius igitur, qui sine controversia de officiis accuratissimè disputavit, quémque nos correctione quadam adhibitâ potissimùm sequuti sumus: tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, et consultare de officio solerent: uno, cùm dubitarent, honestúmne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utiléne, an inutile; tertio, si id quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo, quod

utile

utile videretur, quo modo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis, tribus libris explicavit; de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec id exolvit quod promiserat. Quod eò magis miror, quia scriptum à discipulo ejus Posidonio est, triginta || annos vixisse Panætium, postquam eos libros edidisset. Quem locum miror à Posidonio breviter esse tractatum in quibusdam commentariis; præsertim cùm scribat nullũ esse locum in tota philosophia tam necessarium. Minimè verò assentior iis, qui negant eum locum à Panætio prætermissum, sed consultò relictum, nec omnino scribendum fuisse; quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare. De quo alterum potest habere dubitationem, adhibendúmne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum. Nam qui è divisione tripartita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. Accedit eódem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiverat; ut nemo pictor esset inventus, qui || Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolverit (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea quæ Panætius prætermisisset, & non perfeciisset, propter eorum, quæ ||perfeciisset, præstantiam, neminem esse persecutum. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest: recténe autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secùs, de eo fortasse dubitari potest. Nam sive honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; sive quod honestum est, id ità summum bonum est (quemadmodum Peripateticis vestris videtur) ut omnia ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar

|| Annis.

|| Coae. *Nobilis illa Venus Apellis, capite tantùm absoluta, reliquo corpore delineata solùm.*

||Feciisset.

instar habeant: dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaq; accepimus, Socratem solitum execrari eos, qui primùm hæc naturâ cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ità sunt Stoici assensi, ut etiam, quicquid honestum esset, id utile esse censerent; nec utile quicquam, quod non honestum. Quòd si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ii, qui res expetendas vel voluptate, vel indolentiâ metiuntur: liceret ei dicere, honestatem aliquando cum utilitate pugnare. Sed, cùm sit is, qui id solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec * decessione pejorem: non videtur hujusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum est, compararetur. Etenim, quod summum bonũ à Stoicis dicitur, Convenienter naturæ vivere, id habet hanc (ut opinor) sententiam, Cum virtute congruere semper: cætera autem, quæ secundùm naturam essent; ità legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cùm ità sit, putant quidem hanc comparationem non rectè esse introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipiendum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod propriè veréque dicitur, id in sapientibus est solis, neque à virtute divelli unquam potest: In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, sed similitudines honesti esse possunt. Hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant; & ea communia sunt, & latè patent: quæ & ingenii bonitate multi assequuntur, & progressione discendi. Illud autem officium quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est: &, ut iidem dicunt, omnes numeros habet;

* discessione.

Legere, pro sumere, vel deligere.

Vera virtus, in uno sapiente: simulacra ejus, etiam in mediocribus.

Mesa & adiaphora.

Omnes numeros habet, id est, *nulla pars deest.*

nec,

nec, præter ſapientem, cadere in quenquam poteſt. Cùm autem aliquid actum eſt, in quo media officia *compareant, id cumulatè videtur eſſe perfectum: propterea quòd vulgus, quid abſit à perfecto, ferè non ex toto intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermiſſum. Quod item in poematibus & in picturis uſu venit, in aliiſq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudéntque ea, quæ laudanda non ſint; ob eam credo cauſam, quòd inſit in eis aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaque re vitii ſit, nequeant judicare. Itaq cùm ſint docti à peritis, facilè deſiſtunt à ſententia. Hæc igitur officia, de quibus his libris diſſerimus, quaſi ſecunda quædam honeſta dicunt eſſe, non ſapientum modò propria, ſed cum omni hominum genere communia. Itaque his omnes, in quibus eſt virtutis indoles, commoventur. Nec verò, cùm duo Decii, aut duo Scipiones, fortes viri, commemorantur; aut cùm Fabricius, aut Ariſtides juſtus nominatur; aut ab illis fortitudinis, aut ab his juſtitiæ, tanquam à ſapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum ſic ſapiens eſt, ut ſapientem intelligi hîc volumus; nec hi, qui ſapientes habiti ſunt, & nominati, M. Cato, & C. Lælius, ſapientes fuerunt: Nec illi quidem ſeptem, ſed ex mediorum officiorum frequentia ſimilitudinem quandam gerebant, ſpeciémque ſapientum. Quocirca nec id, quod verè honeſtum eſt, fas eſt cum utilis repugnantia comparari: nec id, quod communiter appellamus honeſtum, quódq; colitur ab iis, qui bonos viros haberi ſe volunt, cùm emolumentis unquam eſt comparandum. Támque id honeſtum, quod in noſtram intelligentiam cadit, tuendum conſervandúmq; eſt nobis, quâ id, quod propriè dicitur, veréq; eſt honeſtum, ſapientib⁹. Aliter enim teneri non poteſt, ſiqua ad virtutẽ eſt facta progreſſio. Sed hæc quidem de iis, qui conſervatione officiorum exiſtimantur

* comparantur.

De artibus nemo rectè judicat, niſi artifex: de virtute, nonniſi ſapiens. Docti participium.

Decii, pater & filius. Scipiones fratres. Fabricius auri contemptor. Ariſtides Athenienſis, ob abſtinentiam juſti cognomen meruit. Cato & Lælius ſapientes cognominati.

Epicurei. Exponit quem habeat intellectum, cùm honestas dicitur cum utilitate pugnare.

tur boni. Qui autem omnia metiuntur emolumentis & commodis, neq; ea volunt præponderari honestate, hi solent in deliberando honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni viri non solent. Itaque existimo Panætium, cùm dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modò, non etiam oportere. Etenim non modò pluris putare, quod utile videatur, quàm quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, & in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergò, quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandúmq; videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. Sæpe enim tempore fit, ut quod plerunque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causâ, ponatur aliquid quod pateat latius: Quod potest esse majus scelus, quàm non modò hominem, sed etiam familiarem occidere? Num igitur se adstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Rom. non videtur, qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimum existimat. Vicit igitur utilitas honestatem, imò verò honestas utilitatem secuta est.

Formula præscripta, nè quando nos falsa utilitatis specie ab honestate abducat: ut justitiam, vel solum, vel maximum bonum statuamus; injustitiam malorum maximum: nihilque ad privatum commodum, sed ad communem societatem referantur omnia.

ITaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligimus, pugnare id videbitur, quod appellamus utile: formula quædam constituenda est, quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. Erit autem hæc formula Stoicorum, rationi disciplinæque maximè consentanea; quam quidem in his libris propterea

pterea ſequimur, quòd, quanquam à veteribus Academicis, & Peripateticis veſtris, qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honeſta ſunt anteponuntur iis, quæ videntur utilia: tamen ſplendidiùs hæc ab iis diſſeruntur, quibus, quicquid honeſtum eſt, idem utile videtur, nec utile quicquam, quod non honeſtum; quàm ab iis, quibus eſt honeſtum aliquod non utile, aut utile non honeſtum. Nobis autem noſtra Academia magnam licentiam dat, ut quodcunq; maximè probabile occurrat, id noſtro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo ſuum augere commodum, magis eſt contra naturam, quàm mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ poſſunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principiò tollit convictum humanum, & ſocietatem. Si enim ſic erimus affecti, ut propter ſuum quiſq; emolumentum ſpoliet aut violet alterum; diſrumpi neceſſe eſt eam, quæ maximè eſt ſecundùm naturam, humani generis ſocietatem. Ut, ſi unumquodque membrum ſenſum hunc haberet, ut poſſe putaret ſe valere, ſi proximi membri valetudinem ad ſe traduxiſſet; debelitari & interire totum corpus neceſſe eſſet: ſic, ſi unuſquiſque noſtrûm rapiat ad ſe commoda aliorum, detrahátque quod cuique poſſit, emolumenti ſui gratiâ; ſocietas hominum & communitas evertatur neceſſe eſt. Nam, ſibi ut quiſque malit, quod ad uſum vitæ pertineat, quàm alteri acquirere, conceſſum eſt, non repugnante naturâ. Illud quidem natura non patitur, ut aliorum ſpoliis noſtras facultates, copias, opes augeamus. Neque verò hoc ſolùm naturâ, id eſt, jure gentium, ſed etiam legibus populorum, quibus in ſingulis civitatibus reſpub. continentur, eodem modo conſtitutum eſt, ut non liceret ſui commodi causâ nocere alteri. Hoc enim ſpectant leges, hoc volunt, incolumẽ eſſe

Olim iidem Academici, & Peripatetici.

Quod vis incommodum potius accipiendum, quàm injuſtè quid committendum.

Ratio naturæ jus gentium; jus civile, quod hic leges populorum vocat.

se civium conjunctionem: quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis, damno coercent. Atque hoc multò magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina, & humana; cui parêre qui velit (omnes autem parebunt, qui secundùm naturam volent vivere) nunquam committit, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. Etenim multò magis est secundùm naturam celsitas animi & magnitudo, itémque * comitas, justitia, liberalitas, quàm voluptas, quàm vita, quàm divitiæ. Quæ quidem contemnere & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi & excelsi est. Detrahere autem alteri, sui commodi causâ, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis ejusdem: Itémque magis est secundùm naturam, pro omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis maximos labores molestiásque suscipere, imitantem Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cœlestium collocavit; quàm vivere in solitudine, non modò sine ullis molestiis, sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis, ut excellas etiam pulchritudine & viribus. Quocirca optimo quisque splendidissimóq; ingenio longè illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. Deinde qui alterum violat, ut ipse aliquid commodi consequatur: aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quàm facere cupiam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri in hominibus violandis; quid cum eo differas, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendú id quidem censet, sed & multò illa pejora, mortem, paupertatem, dolorẽ: errat in eo, quòd illum aut corporis, aut fortunæ vitium, animi vitiis gravius

* communitas.

gravius existimat. Ergò unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas uniuscujusque, & universorum: quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consociatio. Atq; si etiam hoc natura præscribit, ut homo homini, quicunque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit: necesse est, secundum eandem naturam omnium utilitatem esse communem. Quod si ità est, unâ continemur omnes, & eâdem lege naturæ. Idq; ipsum si ità est, certè violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur & extremum. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti se, aut fratri nihil detracturos commodi sui causâ; sed aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, & nullam societatem, communis utilitatis causâ, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt esse habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis societatem: quâ sublatâ, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia funditus tollitur: quæ qui tollunt. etiam adversùs Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis enim constitutam inter homines societatem evertunt: cujus societatis arctissimum vinculum est, magìs arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causâ, quàm omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitiâ. Hæc enim una virtus omnium est domina & regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, absfulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? Minimè verò. Non enim mihi est vita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratiâ. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum, & immanem, vir bonus, nè ipse frigore

Societatis jus non modò cũ propinquis, sed etiam cũ universis civibus, postremò & cum hospitibus servandum.

Justitia est domina & regina virtutum.

Homini ad nihil utili detrahere licet, si eò spectes, ut societati prosis, non propriè tibi.

gore conficiatur, vestitu spoliare possit, nonne faciat? Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam si quid ab homine ad nullam partem utili, tuæ utilitatis causâ detraxeris inhumanè feceris, contráque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipub. atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit ejusmodi, suum cuique incommodum ferendum est potiùs, quàm de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid ejusmodi, quàm detractio atque appetitio alieni: sed communis utilitatis derelictio, contra naturam est; est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conservat & continet, decernit profectò, ut ab homine inerti atq; inutili ad sapientem, bonum, fortémque virum transferantur res ad vivendum necessariæ: qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit; modò hoc ità faciat, ut nè ipse de se bene existimans, seséq; diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Itaq; semper officiò fungetur, utilitati consulens hominum, & ei (quam sæpe cõmemoro) humanæ societati. Nam quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. Nulla est enim nobis cum tyrannis societas, sed potiùs summa distractio; neque est contra naturam spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis: sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ, à communi tanquam humanitate corporis segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones omnes eæ in quibus ex tempore officium exquiritur. Ejusmodi igitur credo

Causam, id est, *prætextum, & commentitiam defensionem.*

res

res Panætium perſecuturum fuiſſe, niſi aliquis caſus aut occupatio conſilium ejus || peremiſſet. Ad quas ipſas conſultationes ex ſuperioribus libris ſatis multa præcepta ſunt, quibus perſpici poſſit, quid ſit propter turpitudinem fugiendum; quid ſit id, quod idcirco fugiendum non ſit, quia omnino turpe non eſt. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen abſoluto, tanquam faſtigium imponimus: ut Geometræ ſolent, non omnia docere, ſed poſtulare, ut quædam ſibi concedantur, quò faciliùs, quæ velint, explicent: ſic ego à te poſtulo, mi Cicero, ut mihi concedas, ſi potes, Nihil præter id quod honeſtum ſit, eſſe propter ſe expetendum. Sin hoc non licet per Cratippum: at illud certè dabis, Quod honeſtum ſit, id eſſe maximè propter ſe expetendum. Mihi utrumvis ſatis eſt, & cùm hoc, tum illud probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. At primùm Panætius in hoc defendendus eſt, quòd non utilia cum honeſtis pugnare dixerit aliquando poſſe (neq; enim ei fas erat) ſed ea quæ videntur utilia. Nihil verò utile, quod non idem honeſtum, nec honeſtum, quod non idem utile ſit, ſæpe teſtatur: negátque ullam peſtem majorem in vitam hominum invaſiſſe, quàm eorum opinionem, qui iſta diſtraxerint. Itaq; non ut aliquando anteponeremus utilia honeſtis, ſed ut ea ſine errore dijudicaremus, ſi quando incidiſſent, induxit eam, quæ videretur eſſe, non quæ eſſet, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus, nullius adminiculis, ſed (ut dicitur) Marte noſtro. Neque enim quicquam de hac parte poſt Panætium explicatum eſt, quod mihi probaretur, de iis, quæ in manus meas venerunt.

|| prævenisſet.

Faſtigium, id eſt, *ſummam manum: ab ædificiis tranſlatum, quibus perfectis conus aliquis imponitur in ſummo.*

Marte noſtro, *proverbialiter à malitia tranſlatum, ubi ſuo Marte rem gerere dicebantur, qui nullis auxiliaribus copiis adjuti committerent.*

Nè quæ nos commoditas quantavis, cum ſumma etiam impunitate conjuncta permoveat, ut vel tantillum ab honeſto recedamus, ſine quo nihil non perniciosum.

Cùm igitur aliqua ſpecies utilitatis objecta eſt, nos commoveri neceſſe eſt. Sed ſi, cùm animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei, quæ ſpeciem utilitatis attulerit: tunc utilitas non requirenda eſt; ſed intelligendum, ubi turpitudo ſit, ibi utilitatem eſſe non poſſe. Quòd ſi nihil eſt tam contra naturam, quàm turpitudo (recta enim, & convenientia, & conſtantia natura deſiderat, aſpernatúrq; contraria) nihílq; tam eſt ſecundùm naturam, quàm utilitas: certè in eadem re & utilitas, & turpitudo eſſe non poteſt. Itémque ſi ad honeſtatem nati ſumus; eáq; aut ſola expetenda eſt, (ut Zenoni eſt viſum) aut certè omni pondere gravior eſt habenda, quàm reliqua omnia, (quod Ariſtoteli placet) neceſſe eſt, quod honeſtum ſit, id eſſe aut ſolum, aut ſummum bonum; quod autem bonum, id certè utile: itaq; quicquid honeſtum, id utile. Quare error hominum non probrorum, cùm aliquid, quod utile viſum eſt, arripuit, id continuò ſecernit ab honeſto. Hinc ſicæ, hinc venena, hinc falſa teſtamenta naſcuntur: hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionéſque ſociorum & civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: poſtremò etiam in liberis civitatibus exiſtunt regnandi cupiditates; quibus nihil nec tetrius, nec fœdius excogitari poteſt. Emolumenta enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam non dico legum, quas ſæpe perrumpunt, ſed ipſius turpitudinis, quæ acerbiſſima eſt, non vident. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è medio (eſt enim totum ſceleratum, & impium) qui deliberant, utrùm id ſequantur, quod honeſtum eſſe videant, an ſe ſcientes ſcelere contaminent. In

Turpis utilitas, omnium ſceleram parens.

Turpitudo per ſe fugienda, etiam ſummâ impunitate propoſitâ.

ipſa

ipſa enim dubitatione facinus ineſt, etiamſi ad id non pervenerint. Ergò ea deliberanda omnino non ſunt, in quibus eſt turpis ipſa deliberatio. Atq; etiam in omni deliberatione, celandi, & occultandi ſpes opinióq; removenda eſt. Satis enim nobis (ſi modò in philoſophia aliquid profecimus) perſuaſum eſſe debet, Si omnes deos hominésq; celare poſſimus, nihil tamen avarè, nihil injuſtè, nihil libidinosè, nihil incontinenter eſſe faciendum. Hinc ille Gyges inducitur à Platone, qui, cùm terra diſceſſiſſet magnis quibuſdam imbribus, in illum hiatum deſcendit, æneúmq; equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores eſſent: quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inuſitatâ, annulúmq; aureum in digito, quem ut detraxit, ipſe induit, (erat autem regius paſtor) tum in concilium paſtorum ſe recepit. Ibi cùm palam ejus annuli ad palmam converterat, à nullo videbatur, ipſe autem omnia videbat: idem rurſus videbatur, cùm in || lucem annulum inverterat. Itaque hac opportunitate annuli uſus, reginæ ſtuprum intulit: eâque adjutrice regem dominum interemit; ſuſtulítque quos obſtare arbitrabatur. Nec in his quiſquam eum facinoribus potuit videre: ſic repente annuli beneficio rex exortus eſt Lydiæ. Hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quàm ſi non haberet. Honeſta enim bonis viris, non occulta quæruntur. Atque hoc loco philoſophi quidam, minimè mali illi quidem, ſed non ſatis acuti, fictam & commentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone: quaſi verò ille aut factum id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. Hæc eſt vis hujus annuli, & hujus exempli, Si nemo ſciturus, nemo nè ſuſpicaturus quidem ſit cùm aliquid divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causâ feceris, ſi id diis hominibúſq; futurum ſit ſemper ignotum,

Turpi in re turpis etiam ipſa deliberatio.

Aurea præcepta & ſemper in pectore geſtanda.

Lib. 2. de Rep.

Fabula Gygis Platonici

Pala: Maſſa quâ annuli gemma claditur.

|| locum.

Gygis fabula quem ſenſum habeat.

notum, sine facturus: negant id fieri posse, quanquam potest id quidem. Sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent: urgent rusticè sanè; negant enim posse, & in eo perstant. Hoc verbum quid valeat, non vident. Cùm enim quærimus, si possint celare, quid facturi sint; non quærimus, possintne celare; sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut si responderint, se impunitate propositâ facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur: si negent, omnia turpia per se ipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur. Incidunt sæpe multæ causæ, quæ conturbant animos utilitatis specie, non, cùm hoc deliberetur, relinquendáne sit honestas propter utilitatis magnitudinem, (nam id quidem improbum est) sed illud, possítne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cùm Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injustè: fuerat enim in regibus expellendis socius Bruti, & consiliorum etiam adjutor. Cùm autem consilium hoc principes cepissent, cognationem Superbi, noménque Tarquiniorum, & memoriam regni esse tollendam: quod erat utile patriæ consulere, id erat ità honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem, sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. At in eo rege, qui urbem condidit, non ità: Species enim utilitatis animum pepulit ejus, cui cùm visum esset utilius, solum se, quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: & tamen muri causam opposuit, speciem honestatis, nec probabilem, nec satis idòneam. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.

Collatinus propter invidiam nominis ejectus, neq; id injuriâ; quia publicæ utilitati consultum est.

Romulus, ut solus imperaret, Remum fratrem occidit, hanc quidem causam prætexens, quòd mœnia contra legem transiliisset.

Propriis

Propriis commmodis quatenus cuique inservire permissum.

NEc tamen nostræ nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cùm his ipsi egeamus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scitè Chrysippus, ut multa; Qui stadium, inquit, currit, eniti & contendere debet, quàm maximè possit, ut vincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet: Sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, jus non est.

Formula in amicitiis, ut semper honestati cedat benevolentia amici, fides præstetur, etiam maximis incommodis propositis. Communibus in rebus tantum charitati amicorum tribuatur, quantum religio, & honesti ratio patitur. Cæterùm nè qua res turpis aut petatur ab amico, aut præstetur petenti.

MAximè autem perturbantur officia in amicitiis, quibus & non tribuere, quod rectè possis, & tribuere, quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve, & non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, & cætera generis ejusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. At neq; contra rempub. neque contra jusjurandum ac fidem, amici sui causâ, vir bonus facit, nè si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cùm induit judicis. Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici causam esse malit, & ut perorandæ liti tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cùm verò jurato dicenda sententia sit, meminerit, Deum se adhibere testem, id est, (ut arbitror) mentem suam, quâ nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarum à majoribus accepimus morem rogandi

Commodandum amicis, sed usque ad aras.

Perorandæ, finiendæ. Malim equidem ad amplificationem, quàm ad clepsydrarum numerum referre.

Judex quod salvâ fide præstare non possit, nè rogandus quidem est.

di judicis, si eum teneremus, Quæ salvâ fide facere possit. Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulò antè dixi, honesta amico à judice posse concedi. Nam si omnia facienda sint, quæ amici velint; non amicitiæ tales, sed conjurationes putandæ sunt. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in sapientibus viris atque perfectis nihil potest esse tale. Damonem & Pythiam, Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut cùm eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, & is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causâ postulavisset, vas factus sit alter ejus sistendi: ut, si ille non revertisset, moriendum esset sibiipsi. Qui cùm ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se in amicitiam tertium adscriberent. Cùm igitur id, quod utile videtur in amicitia, cum eo, quod honestum est, comparatur, jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cùm autem in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur, religio, & fides anteponatur amicitiæ. Et sic habebitur is quem exquirimus, dilectus officii.

Damon & Pythias, nobile par amicorum.

In publicis consultationibus semper honestum falsâ utilitate potius habendum, neque consilium ullum videri utile oportere, quod cum honesto pugnat. Atque hujus rei utramque in partem exempla.

In Corintho delenda, falsa utilitatis species fefellit Romanos; nihil enim utiliter fit, quod crudeliter.

Sed utilitatis specie in republica sæpissime peccatur: ut, in Corinthi disturbatione, nostri. Duriùs etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis qui classe valebant pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatem Ægina Piræo. Sed nihil, quod crudele, utile. Est enim hominum naturæ (quam sequi debemus) maximè inimica crudelitas. Malè etiam qui peregrinos urbibus uti prohibent, eôsque exterminant; ut * Pennus apud patres nostros, Papius nuper,

Ægina insula, è regione Atticæ: Piræus portus Athenarum.

* Petronius.

nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere: quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus & Scævola, usu verò urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. Illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra resp. cùm sæpe aliàs, tum maximè bello Punico secundo, quæ, Cannensi calamitate acceptâ, majores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. Nulla timoris significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. Athenienses cùm Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq; ut, urbe relictâ, conjugibus & liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatémque Græciæ classe defenderent: * Cyrsilum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxémque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque ille sequi utilitatem videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. Themistocles post victoriam ejus belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione, se habere consilium reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulavitq; ut aliquem populus daret, quicum communicaret. Datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum, clàm incendi posse: quo facto, frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cùm audivisset, in concionem magnâ expectatione venit, dixitq; perutile esse consilium quod Themistocles afferret, sed minimè honestum. Itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id nè utile quidem putaverunt, totámque eam rem, quam nè audiverant quidem, autore Aristide repudiaverunt. Melius hi, quàm nos, qui piratas immunes, socios vectigales habemus. Maneat ergò, quod turpe sit, id nunquam esse utile; nè tum quidem cùm id quod utile esse putes adipiscare. Hoc enim ipsum utile putare, quod turpe sit, calamitosum est.

Cannensi, à *Cannis vico Apuliæ, ubi Paulus Æmilius fuit cum innumerabili civium & sociorum Rom. multitudine cæsus.*

Trœzen *in Peloponneso, in sinu Argolico: quæ olim Posidonia dicta.*

* *Alii Lyciidem fuisse scribunt. Historia est apud Demosthenem* ὑπὲρ τῶν περὶ Χερρόνησον.

Sic accipiendi erant qui nunc tyrannis nostris omnia, vel turpissima suadent, modò quæstuosa.

Gytheum nobile navale Lacedæmoniorum.

In contractibus communibus quæ formula honesti & utilis. Fingit autem speciem quandam, jurisconsultorum more, déque ea duos Stoicos diversa sentientes: quorum alter ad Stoicam rationem omnia fert, alter ex hominum consuetudine & jure civili moderatur.

SEd incidunt (ut suprà dixi) sæpe causæ, cùm repugnare utilitas honestati videatur; ut animadvertendum sit, repugnétne planè, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratiâ vir bonus, Alexandriâ profectus Rhodum, magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia, & fame, summâque annonæ caritate: si idem sciat complures mercatores Alexandriâ solvisse, navésque in cursu frumento onustas petentes Rhodum viderit, dicturúsne sit id Rhodiis, an silentio suum quàm plurimo venditurus. Sapientem, & bonum virum fingimus: de ejus deliberatione & consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, an turpe non sit, In ejusmodi causis aliud Diogeni Babylonio videri solet, magno & gravi Stoico; aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo: Antipatro, omnia patefacienda, ut nè quid omnino, quod venditor nôrit, emptor ignoret; Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere, cætera sine insidiis agere, &, quoniam vendat, velle quàm optimè vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quàm cæteri, fortasse etiam minoris, cùm major est copia. Cui fit injuria? Exoritur Antipatri ratio ex altera parte: Quid agis? tute cùm hominibus consulere debeas, & servire humanæ societati; eâque lege natus sis, ut ea habeas principia naturæ, quibus parêre, & quæ semper sequi debeas, ut utilitas tua, communis utilitas sit; viciſsimq; communis utilitas, tua sit; celabis homines, quid

Solvisse neutraliter, id est, navigâsse.

Festivus dialogismus inter Diogenem & Antipatrum.

iis

ils adsit commoditatis & copiæ? Respondebit Diogenes fortasse sic: Aliud est celare, aliud tacere: neq; ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura deorum sit, quis sit finis bonorum; quæ tibi plùs prodessent cognita, quàm tritici vilitas: Sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. Imò verò (inquit ille) necesse est: siquidem meministi esse inter homines naturâ conjunctam societatem. Memini, inquit ille, sed num ista societas talis est, ut nihil suum cujusque sit? Quod si ità est, nè vendendum quidem quicquam est, sed donandum. Vides in hac tota disceptatione non illud dici; Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam: sed ità expedire, ut turpe non sit. Ex altera autem parte, eâ re, quia turpe sit, non esse faciendum. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse nôrit, cæteri ignorent; pestilentes sint, & habeantur salubres; ignoretur in omnibus || cubiculis apparere serpentes; malè materiatæ, ruinosæ: sed hoc præter dominum nemo sciat. Quæro, si hoc emptoribus venditor non dixerit, ædésque vendiderit pluris multò quàm se venditurum putârit; num || id justè, an improbè fecerit: Ille verò (inquit Antipater) improbè facit. Quid enim est aliud erranti viam non monstrare, (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est) si hoc non est, Emptorem pati ruere, & per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quàm viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contrà; Num te emere coëgit qui nè hortatus quidem est? Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quòd si qui proscribunt villam bonam, ut ipsi asserunt, benéque ædificatam, non existimantur fefelliſſe, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multò minùs, qui domum non laudârunt. Ubi enim judicium emptoris est, ibi fraus vendi-

|| *Quidem* cui tribus *legunt pro* latebris.

|| *Aliàs*, injuste aut improbe.

Publicæ execrationes Athenienſium in eos, qui viam erranti non monſtrarent.

venditoris quæ poteſt eſſe? Sin autum dictum non omne præſtandum eſt, quod dictum non eſt, id præſtandum putas? Quid verò eſt ſtultius, quàm venditorem ejus rei quam vendat vitia narrare? Quid autem tam abſurdum, quàm, ſi domini juſſu ità præco prædicet, Domum peſtilentem vendo? Sic ergò in quibuſdam cauſis dubijs ex altera parte defenditur honeſtas, ex altera ità de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modò facere honeſtum ſit, ſed etiam non facere turpe. Hæc eſt illa, quæ videtur utilium fieri cum honeſtis ſæpe, diſſenſio.

Præco nuncionarius.

Superiori altercationi philoſophorum ſuam interponit ſententiam, omnino viro bono neque ſimulandum eſſe quicquam, neque diſſimulandum ſui commodi cauſa; etiamſi mos, legéſque civiles quædam reticeri non vetunt.

QUæ dijudicanda ſunt: non enim, ut quæreremus, expoſuimus, ſed ut explicaremus. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium venditor celare emptores debuiſſe. Neque enim id eſt celare, ‖ cùm quid reticeas; ſed cùm, quod tu ſcias, id ignorare, emolumenti tui cauſa, velis eos, quorum interſit id ſcire. Hoc autem celandi genus quale ſit, & cujus hominis, quis non videt? Certè non aperti, non ſimplicis eſt, non ingenui, non juſti, non viri boni: verſuti potiùs, obſcuri, astuti, fallacis, malitioſi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot, & alia plura, nonne inutile eſt vitiorum ſubire nomina? Quòd ſi vituperandi ſunt, qui reticuerunt, quid de iis exiſtimandum eſt, qui orationis vanitatem adhibuerunt? Caius Cannius, eques Romanus, homo nec infacetus, & ſatis literatus, cùm ſe Syracuſas otiandi cauſâ, non negotiandi (ut ipſe dicere ſolebat) contuliſſet, dictitabat ſe hortulos aliquos velle emere, quò invitare amicos, & ubi ſe oblectare ſine interpellatoribus poſſet. Quod cùm percrebuiſſet, Pythius ei

Alind celare, aliud reticere. ‖ quicquid retinent.

Turpe celare quod eſt, turpius mentiri quod non eſt.

ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Cannio, si vellet, ut suis: & simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum diem, Cùm ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius qui esset, apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se convocavit, & ab eis petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur: dixítque quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore venit Cannius: opiparè à Pythio || apparatum erat convivium. Cymbarum ante hortulos multitudo. Pro se quisque, quod ceperat, afferebat. Ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. Tum Cannius, Quæso, inquit, quid est, ô Pythi? tantúmne piscium? tantúmne cymbarum? Et ille, Quid mirum, inquit? hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hîc æquatio, hac villâ isti carere non possunt. Incensus Cannius cupiditate, contendit à Pythio, ut venderet. Gravatè ille primó. Quid multa? impetrat. Emit homo cupidus, & locuples, tanti, quanti Pythius voluit & emit instructos. Nomina facit, negotium conficit. Invitat Cannius postridie familiares suos. Venit ipse maturè, scalmum nullum videt. Quærit ex proximo vicino, num feriæ quædam piscatorum essent quòd eos nullos videret. Nullæ (quod sciam) inquit ille: sed hîc piscari nulli solent, itaque herì mirabar, quid accidisset. Stomachari Cannius: sed quid faceret? nondum enim Aquilius, collega, & familiaris meus, protulerat *de dolo malo* formulas: In quibus ipsis, cùm ex eo quæreretur, quid esset *Dolus malus*, respondebat, cùm esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. Ergò & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. Nullum igitur factum eorum potest utile esse, cùm sit tot vitiis inquinatum. Quòd si Aquiliana definitio vera est, ex omni

Fabula pervenusta, quam amœna, quo astu Græculus Cannio imposuerit.

|| paratum erat.

Gravatè, *vel* gravatim, *invitus, & vix.* *Nomina facit, debitorem se constituit.*

Formulas, juris regulas. *Quod dolo malo gestum est, id in integrum restitui oportet.*

omni vita ſimulatio, diſſimulatióque tollenda eſt. Ità nec, ut emat meliùs, nec ut vendat, quicquam ſimulabit, aut diſſimulabit vir bonus. Atque iſte dolus malus etiam legibus erat vindicatus; ut tutela xii tabulis, & circumſcriptio adoleſcentium lege || Latoriâ; & ſine lege, judiciis, in quibus *Ex fide bona* || agitur. Reliquorum autem judiciorum hæc verba maximè excellunt; In arbitrio rei uxoriæ; *Melius, Æquius.* In fiducia, ut, *Inter bonos bene agier.* Quid ergò? aut in eo, quod *Melius, Æquius* eſt, poteſt ulla pars ineſſe fraudis? aut, cùm dicitur, *Inter bonos bene agier*, quicquam agi doleſè aut malitioſè poteſt? Dolus autem malus ſimulatione, & diſſimulatione, ut ait Aquilius, continetur: Tollendum eſt igitur in rebus contrahendis omne mendacium: Non licitatorem venditor, nec, qui contra ſe liceatur, emptor || opponet. Uterque ſi ad eloquendum venerit, non plùs, quàm ſemel eloquetur. Q. quidem Scævola P. filius, cùm poſtulâſſet, ut ſibi fundus, cujus emptor erat, ſemel indicaretur, ídque venditor ità feciſſet, dixit ſe pluris æſtimare: addidit centum millia. Nemo eſt, qui hoc viri boni fuiſſe neget; ſapientis, negant: ut ſi minoris, quàm potuiſſet, vendidiſſet. Hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios bonos, alios ſapientes exiſtimant. Ex quo Ennius, *Nequicquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret:* Verè id quidem, ſi quid eſſet prodeſſe, mih cum Ennio conveniret, Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætii, video in iis libris, quos de officiis ſcripſit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim ſolùm nobis divites eſſe volumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximéque reipub. Singulorum enim facultates, & copiæ, divitiæ ſunt civitatis. Huic Scævolæ factum, de quo paulò antè dixi, placere nullo modo poteſt.

Ete-

Tabulæ rerum venalium.
Circumſcribere, circumvenire, circumducere.
|| *Aliàs* Lætoria.
|| *Aliàs* additur.
Bonæ fidei judicia.
Inter bonos bene agier, Verba ſunt ſolennia, quibus in negotiis bonæ fidei utebantur.
|| apponet.
Indicaretur, id eſt, *æſtimaretur.*
Semel, id eſt, *ut ſtatim ſummum pretium eloqueretur.*
Simile eſt vendere minoris quàm poſſit, & emere pluris quàm poſſis.
Μισῶ σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός. *Eurip. in Medea.*

Etenim omnino se negat facturum compendii sui causâ, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda est, nec gratia. Sed sive & simulatio, & dissimulatio dolus malus est; perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is, qui prodest quibus potest, nocet nemini, rectè istum virum bonum non facilè reperiemus. Nunquam igitur est utile peccare, quia semper est turpe: Et, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile, Ac de jure quidem prædiorum sancitum est apud nos jure civili, ut in his vendendis vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cùm ex duodecim tabulis satis esset cautum, ea præstari, quæ essent linguâ nuncupata; quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret: à Jurisconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim inest prædio vitii id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. Ut, cum in arce augurium augeres acturi essent, jussissentque Titum Claudium Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspiciis: Claudius Proscripsit insulam, vendidit; emit Publius Calpurnius Lanarius. Huic ab auguribus illud idem denuntiatum est: itaque Calpurnius cùm demolitus esset, cognovissétque Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab auguribus demoliri jussus, ad arbitrum illum adegit ‖ quid sibi de ea re facere oporteret *ex fide bona*. M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater. Ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. Is igitur judex ità pronuntiavit: Cùm in venundando rem eam scîsset, & non pronuntiâsset, emptori damnum præstari oportere. Igitur *ad fidem bonam* statuit pertinere, notum esse emptori vitium, quòd nôsset venditor. Quod si rectè judicavit; non rectè frumentarius

Compendium, id est, *lucrum*.

Lingua nuncupata, veterum jurisprudentium sermo.

Claudii reticentia pro dolo malo damnata.

‖ quicquid sibi dare, facere oporteret.

rius ille, non rectè ædium peſtilentium venditor tacuit. Sed hujuſmodi reticentiæ jure civili omnes comprehendi non poſſunt: quæ autem poſſunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noſter, C. Sergio Oratæ vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipſe paucis antè annis emerat. Hæ Sergio ſerviebant: Sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium eſt. Oratam Craſſus, Gratidianum defendebat Antonius; Jus Craſſus urgebat; quod vitii venditor non dixiſſet ſciens, id oportere præſtari: æquitatem Antonius; quoniam id vitium ignotum Sergio non fuiſſet, qui illas ædes vendidiſſet, nihil fuiſſe neceſſe dici; nec eum eſſe deceptum, qui id, quod emerat, quo jure eſſet, teneret. Quorſum hæc? ut illud intelligas, non placuiſſe majoribus noſtris aſtutos. Sed aliter leges, aliter philoſophi tollunt aſturias: Leges, quatenus manu tenere res poſſunt; Philoſophi, quatenus ratione, & intelligentia. Ratio igitur hoc poſtulat, nè quid inſidioſè, nè quid ſimulatè, nè quid fallaciter. Súntne igitur inſidiæ, tendere plagas, etiam ſi excitaturus non ſis, nec agitaturus? ipſæ enim feræ, nullo inſequente, ſæpe incidunt: ſic, tu cùm ædes proſcribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter vitia vendas, in eam aliquis incurrat imprudens. Hoc quanquam video propter depravationem conſuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege ſanciri, aut jure civili: naturæ tamen lege ſancitum eſt. Societas eſt enim (quod etſi ſæpe dictum eſt, dicendum tamen eſt ſæpius) latiſſimè quidem quæ pateat || omnium inter omnes: interior eorum, qui ejuſdem gentis ſunt; propior eorum, qui ejuſdem civitatis. Itaque majores aliud jus gentium, aliud jus civile eſſe voluerunt. Quod enim civile, non idem continuò gentium; quod autem gentium, idem civile eſſe debet. Sed nos veri juris germanæq; juſtitiæ ſolidam & expreſſam effigiem nullam tene-

Serviebant, id eſt, *debebant ſervitutem.*

Urgebat, id eſt, *premebat.*

Quid inter leges & philoſophorum dogmata.

|| hominum inter homines.

Jus gentium, jus civile continet, non contra: juris formula à divina & naturali ratione ducta.

tenemus: umbrâ & imaginibus utimur, eâsq; ipſas utinam ſequeremur! Feruntur enim ex optimis ‖naturæ & veritatis exemplis. Nam quanti verba illa! *Ut nè propter te, fidémve tuam captus, fraudatúsve ſim,* Quàm illa aurea! Ut, *Inter bonos bene agier oportet, & ſine fraudatione.* Sed qui ſint boni, & quid ſit bene agier, magna quæſtio eſt. Q. quidem Scævola, pontifex maximus, ſummam virtutis eſſe dicebat in omnibus iis arbitriis, in quibus * adderetur, *Ex fide bona:* fideíque bonæ nomen exiſtimabat manare latiſſimé; ídque verſari in tutelis, ſocietatibus, fiduciis, mandatis, rebus emptis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ ſocietas continetur. In his magni eſſe judicis, ſtatuere (præſertim cùm in pleriſque eſſent judicia contraria) quid quemque cuique præſtare oporteret. Quocirca aſtutiæ tollendæ ſunt, eáque malitia, quæ vult quidem videri ſe eſſe prudentiam, ſed abeſt ab ea, diſtátque plurimúm. Prudentia eſt enim locata in delectu bonorum & malorum: malitia (ſi omnia, quæ turpia ſunt, mala ſunt) mala bonis anteponit. Nec verò in prædiis ſolùm jus civile ductum à natura, malitiam fraudémque vindicat; ſed & in mancipiorum venditione, venditorum fraus omnis excluditur. Qui enim ſcire debuit de ſanitate, de fuga, de furtis, præſtat edicto Ædilium. Hæredum alia eſt cauſa. Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons ſit, hoc ſecundùm naturam eſſe, Neminem id agere, ut ex alterius prædetur inſcitia. Nec ulla pernicies vitæ major inveniri poteſt, quàm in malitia ſimulatio intelligentiæ. Ex quo illa innumerabilia naſcuntur, ut utilia cum honeſtis pugnare videantur. Quotus enim quiſque reperietur, qui, impunitate & ignoratione omnium propoſitâ, abſtinere poſſit iniuriâ? Periclitemur (ſi placet) & in iis quidem exemplis in quibus peccari vulgus homi-

‖ naturæ principiis, & ver.

* *Aliàs*, ageretur ex fide.

In mancipiis, id eſt, *ſervis aut ancillis, quæri ſolet, an ſana, an fugitiva, an furacia.*

hominum fortaſſe non putat. Neque enim de ſicariis, veneficis, teſtamentariis, furibus, peculatoribus hoc loco diſſerendum eſt; qui non verbis ſunt, & diſputatione philoſophorum, ſed vinculis & carcere ‖ fatigandi. ‖caſtigandi: ſed hæc conſideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minutii Baſilii, locupletis hominis, falſum teſtamentum quidam è Græcia Romam attulerunt: quod quò faciliùs obtinerent, ſcripſerunt hæredes ſecum M. Craſſum, & Q. Hortenſium, homines ejuſdem civitatis potentiſſimos; qui cùm illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcii culpæ, alieni facinoris munuſculum non repudiaverunt. Quid ergó? ſatin' hoc eſt, ut non deliquiſſe videantur? Mihi quidem non videtur: quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. Sed cùm Baſilius Marcum Satrium, ſororis filium, nomen ſuum ferre voluiſſet, eúmque feciſſet hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ô turpem notam temporum illorum!) Num erat æquum principes ‖ cives rem habere, ad Satrium nihil præter nomen pervenire? Etenim ſi is qui non defendit injuriam, neque propulſus à ſuis, cùm poteſt, injuſtè facit, ut in primo libro diſſerui: qualis habendus eſt is, qui non modò non repellit, ſed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honeſtæ videntur, ſi ſint malitioſis blanditiis officiorum, non veritate, fed ſimulatione ‖ acquiſitæ. Atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum videri ſolet. Falſó. Nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis, eſt regula: qui hoc non ‖ prævideriſ, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans; Eſt illud quidem honeſtum, verùm hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore divellere, qui fons eſt fraudum, maleficiorum, ſcelerum omnium. Itaque ſi vir bonus habeat hanc vim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locu-

‖ civitatis.

Hæreditatæ turpes.

‖ quæſitæ.

‖ *Aliàs* perviderit.

ple-

pletum testamenta nomen ejus irrepere, hâc vi non utetur, nè si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At si dares hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re verâ non esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. Homo autem justus, & is, quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, qui sit vir bonus, nescire fateatur. At verò si quis voluerit animi sui complicatam notionem evolvere: jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuriâ. Quid ergó? hic non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur faciat (dixerit quis) quod utile sit, quódque expediat? Imò intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, judicem M. Lutatio Pythiæ fuisse, Equiti Romano sanè honesto, cùm is sponsionem fecisset, *Ni vir bonus esset:* Itaq; ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum; nè aut spoliaret famâ probatum hominem, si contrà judicâsset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cùm ea res innumerabilibus officiis & laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modò Socrates noverat, nullo modo videri potest quicquam esse utile, quod non honestum sit. Itaque talis vir non modò facere, sed nec cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc nonne est turpe dubitare philosophos, quæ nè rustici quidem dubitent? à quibus natum est id, quod jam tritum est vetustate proverbium: cùm enim fidem alicujus, bonitatémq; laudant, * *Dignum esse*, dicunt, *quicum in tenebris mices.* Hoc quam habet vim nisi illam, Nihil

Notionem *formam, & speciem dicit.*

* *Lusus genus erat micatio digitis, repente è motâ Cic. De divinatione.* *Quid est enim sors? Idem propemodum, quod* micare *quod talos jacere, quod tesseras. Citat idem adagium & in secundo De finib. lib.*

expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere? Vidésne igitur hoc proverbio, neq; Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam digitorum percussione hæreditates omnium posse * ad sese convertere? Ut enim, quod turpe est, id quamvis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante etiam & repugnante naturâ. At enim, cùm permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cùm à spe consulatûs longè abesset, & jam septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus unquam consulatum videretur; Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum, & civem, cùm ab eo, imperatore suo, Romam missus esset, apud populum Romanum criminatus est, bellum * illum * producere: si se consulem fecissent, brevi tempore aut vivum, aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Rom. redacturum. Itaq; factus est ille quidem consul; sed à fide justitiâq; discessit, qui optimum & gravissimum civem, cujus legatus, & à quo missus esset, in invidiam falso crimine adduxerit. Nec noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cùm prætor esset, collegiúmq; prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur: jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. Conscripserunt communiter edictum cum pœna atq; judicio, constituerúntq; ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent, & cæteri quidem alius alió: Marius à subselliis in Rostra recta: idq;, quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit. Omnibus vicis statuæ factæ sunt, ad eas thus, & cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. Hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cùm id, in quo

violatur

* converrere.

Notatus Marius, qui consulatûs gratiâ ab officio recesserit.

* illud.
* ducere.

Notatus Gratidianus qui collegarum communem gratiam ad se propriè transtulit.

violatur æquitas, non habetur ità magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum videtur: ut, Mario præripere collegis & tribunis plebis popularem gratiam, non ità turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimam: Aut illud, quod utile videtur, turpe nè sit; aut si turpe est, nè videatur esse utile. Quid igitur? possumúsne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica, atq; excute intelligentiam tuam; ut videas, quæ sit in ea specie, forma, & notio viri boni. Cadit ergò in virum bonum, mentiri emolumenti sui causâ, criminari, præripere, fallere? Nihil profectò minús. Est ergò ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum, ut viri boni & splendorem & nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem, justitiámque detraxerit? Quid enim interest, utrùm ex homine se convertat quis in belluam, an in hominis figurâ immanitatem gerat belluæ? Quid? qui omnia recta et honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is, qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audaciâ potens esset? Utile ei videbatur plurimum posse alterius invidiâ: id quàm injustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, non videbat. Ipse autem socer in ore semper Græcos versus Euripidis de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si violandum est jus, regnandi gratiâ
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potiùs Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, excoperit. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui rex populi Romani, dominúsque omnium gentium

Ex lica. *nam superiùs complicatam dixit notionem.*

Pompeius notatus, qui turpi consilio Cæsarem affinem adjunxerat ductâ ejus filiâ. Euripideum carmen à Cæsare usurpatum.

Εἰ γὰρ χρὴ ἀδικεῖν γε, τυραννίδος περὶ καλὸν ἀδικεῖν· τἄλλα δ' εὐσεβεῖν χρεών.

tium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem, si quis honestam esse dicit, amens est. Probat enim legum & libertatis interitum: earúmque oppressionem tetram & detestabilem, glorioſam putat. Qui autem fatetur, honestum non esse in ea civitate, quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare; sed ei, qui id facere possit, esse utile: quâ hunc objurgatione, aut quo potiùs convitio à tanto errore coner avertere? Potest enim, dii immortales, cuiquam esse utile, fœdissimum & teterrimum parricidium patriæ: quamvis is, qui eo se obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic ut hæc duo verba inter se discrepare, re tamen unum sonare videantur. Nunc || abeo ad vulgi opinionem. Quæ major utilitas, quàm regnandi, esse possit? Nihil contrà inutilius ei, qui id injustè consecutus sit, invenio, cùm ad veritatem cœpi revocare rationem. Possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diurni & nocturni metus, vita insidiarum periculorúmque plenissima?

Cæsar Pater patriæ *appellatus, sed ab oppressis.*
At Romæ Patrem patriæ *Ciceronem libera dixit.*
|| adeo.

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni, inquit Accius. At cui regno? quod à Tantalo & Pelope proditum jure obtinebatur. Nam quantò plures ei regi putas, qui exercitu populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatémque non modò liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coëgisset? Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis esse, cùm ejus vitæ ea conditio sit, ut qui illam eripuerit, in maxima & gratia futurus sit, & gloria? Quòd si hæc utilia non sunt, quæ maximè videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis; satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestum sit. Quanquam id quidem cùm sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabricio consule iterum, & à senatu nostro judicatum est. Cùm enim rex Pyrrhus

populo

populo Rom. bellum ultro intuliſſet, cúmque de imperio certamen eſſet cum rege generoſo ac potente: perfuga ab eo venit in caſtra Fabricii, eíque eſt pollicitus, ſi præmium ei propoſuiſſet, ſe, ut clàm veniſſet, ſic clàm in Pyrrhi caſtra rediturum, & eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: ídq; ejus factum à ſenatu laudatum eſt. Atq; ſi ſpeciem utilitatis, opinionémq; quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, & gravem adverſarium imperii ſuſtuliſſet: ſed magnum dedecus, & flagitium, quicum laudis certamen fuiſſet, eum non virtute, ſed ſcelere ſuperatum. Utrum igitur utilius vel Fabricio, qui talis in hac urbe, qualis Ariſtides Athenis fuit; vel ſenatui noſtro, qui nunquam utilitatem à dignitate ſejunxit, armis cum hoſte certare, an venenis? Si gloriæ causâ imperium expetendum eſt, ſcelus abſit, in quo non poteſt eſſe gloria: ſin ipſæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt eſſe utiles cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi Q. filii ſententia: quas civitates L. Sylla, pecuniâ accepta, ex ſenatuſconſulto liberaviſſet, ut hæ rurſus vectigales eſſent; neq; his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Ei ſenatus eſt aſſenſus. Turpe imperio. Piratarum enim melior fides, quàm ſenatûs. At aucta victigalia. Utile igitur. Quouſq; audebunt dicere, quicquam utile, quod non honeſtum? Poteſt autem ulli imperio, quod gloriâ debet fultum eſſe, & benevolentiâ ſociorum, utile eſſe odium & infamia? Ego etiam cum Catone meo ſæpe diſſenſi. Nimis enim mihi videbatur præfractè ærarium vectigaliáque defendere, omnia publicanis negare, multa ſociis: cùm in hos benefici eſſe deberemus; cum illis ſic agere, ut cum colonis noſtris ſoleremus. Eóque magis, quòd illa ordinum conjunctio ad ſalutem reipub. pertinebat. Malè etiam Curio, cùm cauſam Tranſpadanorum æquam eſſe dicebat: ſemper autem

Hiſtoriæ à Pyrrhi medico epiſtolam Fabricio miſſam narrant.

Turpis, eóque nec utilis L. Philippi ſententia.

Cato perſtrictus.

Turpis oratio Curionis, Vincat utilitas.

tem addebat, *Vincat utilitas.* Potiùs diceret non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ; quàm, cùm æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.

Formulas aliquot, & rogatiunculas colligit non inamœnas, in quibus videtur aliud hortari utilitas, aliud honestas.

PLenus est sextus liber de officiis Hecatonis talium quæstionum: Sítne boni viri in maxima caritate annonæ, familiam non alere: In utramque partem disputat; sed tamen ad extremum, utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. Quærit, si in mari jactura facienda sit, equíne pretiosi potiùs jacturam faciat, * quàm servuli vilis: Hîc aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquébitne eam sapiens, si potuerit? Negat, quia sit injurium. Quid dominus navis? eripiétne suum? Minimé; non plùs, quàm si navigantem in altum ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eò, quò sumpta navis est, non domini est navis, sed navigantium. Quid, si in una tabula sint duo naufragi, æquè sapientes? * sibíne uterque rapiat, an alter cedat alteri? Cedat verò, sed ei, cujus magis interfit vel suâ vel reipub. causâ vivere. Quid, si hæc paria in utroque? Nullum erit certamen, sed, quasi in sorte, aut * in dimicando victus, alteri cedat alter. Quid, si pater sana expilet, cuniculos agat in ærarium? indicétne id magistratibus filius? Nè fas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat omnibus officiis? Imò verò: sed ipsi patriæ conducit, pios habere cives in parentes. Quid, si tyrannidem aucupare, si patriam prodere conabitur pater? silébitne filius? Imò verò obsecrabit patrem, nè id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiam: Ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet

* an.

Sumpta, conducta.

* *Vetus exemplar*, sibi uter rapiat.

* in micando.

Agere cuniculos, *ut antè, agere rimas.*

ponet ſaluti patris. Quærit etiam, ſi ſapiens adulterinos nummos acceperit imprudens pro bonis, cùm id reſcierit, ſoliturúſne ſit eos, ſi cui debeat, pro bonis: Diogenes ait; Antipater negat, cui potiùs aſſentior. Qui vinum fugiens vendat ſciens, debeátne dicere: Non neceſſe putat Diogenes; Antipater viri boni exiſtimat. * Hæ ſunt quaſi controverſiæ in jure Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendáne vitia: Non ea, quæ niſi dixeris, redhibeatur mancipium jure civili: ſed hæc, mendacem eſſe, aleatorem, furacem, ebrioſum: alteri dicenda videntur, alteri * non videntur. Si quis aurum vendens, aurichalcum ſe putat vendere, indicétne ei vir bonus aurum illud eſſe, an æmat denario, quod ſit mille denariûm. Perſpicuum jam eſt, & quid mihi videatur, & quæ ſit inter eos philoſophos, quos nominavi, controverſia. Pacta, & promiſſa ſempérne ſervanda ſint, quæ nec vi, nec dolo malo (ut prætores ſolent dicere) facta ſint. Si quis medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque ne illo medicamento unquam poſtea uteretur; ſi eo medicamento ſanus factus fuerit, & annis aliquot pòſt inciderit in eundem morbum; nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti; quid faciendum ſit: Cùm ſit is inhumanus, qui non concedat uti, nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ & ſaluti conſulendum eſt. Quid? ſi quis ſapiens rogatus ſit ab eo, qui eum hæredem faciat, cùm ei teſtamento ſeſtertiûm millies relinquatur, ut antè, quàm hæreditatem adeat, luce palàm in foro ſaltet, idq; ſe facturum promiſerit, quòd aliter eum hæredem ſcripturus ille non eſſet: faciat quod promiſerit ille, necne? Promiſiſſe nollem, & id arbitror fuiſſe gravitatis: ſed, quoniam promiſit, ſi ſaltare in foro turpe ducet, honeſtiùs mentietur, ſi ex hæreditate nihil ceperit, quàm ſi ceperit: niſi

Fugiens, *quod duraturum non ſit.*

* Hæc controverſa jura.

* non dicenda.

Aqua intercus, *quæ hydrops, aut hydropiſis.*

fortè eam pecuniam in reip. magnum aliquod tempus contulerit, ut vel ſaltare eum, cùm patriæ conſulturus ſit, turpe non ſit. Ac nè illa quidem promiſſa ſeryanda ſunt, quæ non ſunt iis ipſis utilia, quibus illa promiſeris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturum ſe eſſe dixit, quicquid optâſſet: Optavit, ut in currum patris tolleretur: ſublatus eſt, ‖ atque is antequam conſtitit, ictu fulminis deflagravit. Quantò melius fuerat in hoc, promiſſum patris non eſſe ſervatum! Quid, quòd Theſeus exegit promiſſum à Neptuno? cui cùm tres optiones Neptunus dediſſet, optavit interitum Hippolyti filii ſui, cùm is patri ſuſpectus eſſet de noverca: quo optato impetrato, Theſeus in maximis fuit luctibus. Quid Agamemnon? cùm devoviſſet Dianæ, quod in ſuo regno pulcherrimum natum eſset illo anno, immolavit Iphigeniam, quâ nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promiſſum potiùs non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit: Ergò & promiſſa non facienda nonnunquam neq; ſemper depoſita reddenda ſunt. Si gladium quis apud te ſanæ mentis depoſuerit, repetat inſaniens: reddere, peccatū ſit; non reddere, officium. Quid ſi is, qui apud te pecuniam depoſuerit, bellum inferat patriæ? reddésne depoſitum? Non, credo: Facies enim contra rempub. quæ debet eſse chariſſima. Sic multa, quæ naturâ honeſta videntur eſse, temporibus fiunt non honeſta: Facere promiſſa, ſtare conventis, reddere depoſita, commutatâ utilitate, fiunt non honeſta. Ac de iis quidem, quæ videntur eſse utilitates contra juſtitiam, ſimulatione prudentiæ: ſatis arbitror dictum. Sed quoniam à quatuor fontibus honeſtatis primo libro officia duximus, in eiſdem verſabimur, cùm docebimus ea, quæ videntur eſse utilia, neque ſunt, quàm ſint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia; itémque de juſtitia, quæ ſemper eſt utilis, diſputatum eſt.

De Sole & Phaethonte filio.

atque qui conſtitit.

De Theſeo & Neptuno.

De Agamemnone, & filia immolata.

De

De Fortitudine.

RElique sunt duæ partes honestatis: quarũ altera in animi excellentis magnitudine & præstantia cernitur; altera in conformatione, & moderatione continentiæ, & temperantiæ. Utile videbatur Ulyssi, ut quidam poetæ Tragici prodiderunt: nam apud Homerum, optimum autorem, talis de Ulysse nulla suspicio est: sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium. At utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, & Ithacæ vivere otiosè cum parentibus, cum uxore, cum filio. An ullum tu decus in quotidianis periculis & laboribus cum tranquillitate hac conferendum putas? Ego verò istam contemnendam, & abjiciendam: quoniam, quæ honesta non sit, nè utilem quidem esse arbitror. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssem, si in illâ simulatione perseverâsset? qui cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audivit ab Ajace:

Cujus ipse princeps jurisjurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem:
Furere assimulavit; nè † coiret, institit.
Quòd ni Palamedis perspicax prudentia
Istiu percepset malitiosam audaciam,
Fidei sacratæ jus perpetuò falleret.

Ulysses, nè ad Trojam iret, furorem simulavit, agrum proscissum sale serens.

Palamedes oboratus illius astutiam, filium ejus, quà sulcus ducendus erat, objecit.

Ulysses arte aratrum suspendit, itaque detecta fraus.

Cujus rei memor Ulysses, postea Palamedem falsò criminatus oppressit.

Ex tragœdia quapiam senarii sunt.

† Quo iret.

Illi verò non modò cum hostibus, verum etiam cum fluctibus (id quod fecit) dimicare melius fuit, quàm deserere consentientem Græciam, ad bellum Barbaris inferendum. Sed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factam, nostrámque veniamus. M. Atilius Regulus, cùm consul iterum in Africa ex insidiis captus esset, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Annibalis Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem:

Is,

Is, cùm Romam veniſſet, utilitatis ſpeciem videbat; ſed eam (ut res declarat) falſam judicavit: quæ erat talis: Manere in patria, eſſe domi ſuæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepiſſet in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere conſularis dignitatis gradum. Quis hæc neget eſſe utilia? Quid cenſes? Magnitudo animi & fortitudo negat. An locupletiores quæris autores? Harum enim eſt virtutum proprium, nil extimeſcere; omnia humana deſpicere; nihil, quod homini accidere poſſit, intolerandum putare. Itáque quid fecit? In ſenatum venit, mandata expoſuit; ſententiam nè diceret recuſavit; quamdiu jurejurando hoſtium teneretur, non eſſe ſe ſenatorem. Atque illud etiam (O ſtultum hominem, dixerit quiſpiam, & repugnantem utilitati ſuæ!) reddi captivos negavit eſſe utile: illos enim adoleſcentes, & bonos duces eſſe, ſe jam confectum ſenecture. Cujus cùm valuiſſet autoritas, captivi retenti ſunt, ipſe Carthaginem rediit: neque eum charitas patriæ retinuit, nec ſuorum. Neq; verò tum ignorabat, ſe ad crudeliſſimum hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed jusjurandum conſervandum putabat. Itaq; tum cùm vigilando necabatur, erat in meliori cauſa, quàm ſi domi ſenex, captivus, perjurus, conſularis remanſiſſet. At ſtultè, qui non modò non cenſuerit captivos remittendos, verùm etiam diſſuaſerit. Quomodo ſtulté? etiámne ſi reip. conducebat? Poteſt autem, quod inutile reip. ſit, id cuiquam civi utile eſſe? Pervertunt homines ea, quæ ſunt fundamenta naturæ, cùm utilitatem ab honeſtate ſejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eámque rapimur, nec facere aliter ullo modo poſſumus. Nam quis eſt, qui utilia fugiat? aut quis potiùs, qui ea non ſtudioſiſſimè perſequatur? Sed quia nuſquam poſſumus, niſi in laude, decore, honeſtate utilia reperire, propterea illa

la prima & ſumma habemus: utilitatis nomen non tam ſplendidum, quàm neceſſarium ducimus. Quid eſt igitur, dixerit quis, in jurejurando? Num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune eſt omnium philoſophorum, non eorum modò, qui Deum nihil habere ipſum negotii dicunt, & nihil exhibere alteri, ſed eorum etiam, qui Deum ſemper agere aliquid, & moliri volunt, nunquam nec iraſci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plùs nocere potuiſſet, quàm nocuit ſibi ipſe Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem præverteret. Anne turpiter faceret? Primùm, *Minima de malis.* Num igitur tantum mali turpitudo iſta habebat, quantum ille cruciatûs? Deinde illud etiam apud † Accium, *Fregiſtine fidem? Neque dedi, neque do infideli cuiquam*; quanquam ab impio rege dicitur, luculentè tamen dicitur. Addunt etiam quemadmodum nos dicamus, videri quædam utilia, quæ non ſint; ſic ſe dicere, videri quædam honeſta, quæ non ſint: ut hoc ipſum videtur honeſtum, conſervandi juris jurandi causâ ad cruciatum revertiſſe; ſed fit non honeſtum, quia, quod per vim hoſtium eſſet actum ratum eſſe non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile ſit, id fieri honeſtum, etiam ſi antea non videretur. Hæc ferè contrà Regulum. Sed prima videamus. Non fuit Jupiter metuendus, nè iratus noceret; quia neque iraſci ſolet, neq; nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum, quàm contrà omne jusjurandum valet. Sed in jurejurando, non qui metus, ſed quæ vis ſit, debet intelligi. Eſt enim jusjurandum affirmatio religioſa. Quod autem affirmatè, quaſi Deo teſte, promiſeris, id tenendum eſt. Jam enim non ad iram deorum, quæ nulla eſt; ſed ad juſtitiam & ad fidem pertinet. Nam præclarè Ennius, *O fides alma, apta pinnis, & jusjurandum Jovis!* Qui igitur jusjurandum

Minima de malis eligenda.

Ecl pſis uſitata in ſermonibus vulgò uſurpatis.

† Attium.

Jusjurandū quid.

Fides in Capitolio Jovi proxima.

dum violat, is Fidem violat: quam in Capitolio vicinam Jovis Opt. Max. (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. At enim nè iratus quidem Jupiter plùs Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus. Certè, si nihil malum esset, nisi dolere. Id autem non modò non summum malum, sed nè malum quidem esse, maximâ autoritate philosophi affirmant. Quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. Quem enim locupletiorẽ quærimus, quàm principem † pop. Ro. qui, retinendi officii causâ, cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt, *Minima de malis*, id est, ut turpiter potiùs, quàm calamitosè: An est ullum majus malum turpitudine? Quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensionis, quanta illa depravatio, & fœditas turpificati animi debet videri? Itaque, nervosiùs qui ista dissèrunt, solùm audent malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissiùs, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem, *Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam*, idcirco rectè à poeta dicitur, quia, cùm tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si † hoc sibi sumunt, Nullam esse fidem, quæ infideli data sit: videant, nè quæratur latebra perjurio. Est autem jus etiam bellicum, fidésq; jurisjurandi sæpe cum hoste servanda. Quod enim ità juratum est, ut mens deferentis conciperet fieri oportere, id observandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum perjurium est. Ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, nè si juratus quidem id non feceris. Nam pirata non est ex perduellium numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides esse debet, nec jusjurandum commune. Non enim, falsum jurare, pejerare est: sed, quod ex animi tui sententia juraveris, sicut verbis concipitur,

Certè *concedentis.*

† Reip.

Nervosiùs, ut Stoici; remissiùs, ut Peripatetici.

† Hinc.

Justis hostibus pacta præstanda, latronibus nihil oportet.

Quid pejerare.

tur, more nostro, id non facere, perjurium est. Scitè enim Euripides:

Juravi linguâ, mentem injuratam gero. *In Hyppolito coronato.*

Regulus verò non debuit conditiones pactionésque bellicas & hostiles perturbare perjurio: cum justo enim & legitimo hoste res gerebatur, adversus quem & totum jus feciale, & multa sunt jura communia: quod ni ità essent, nunquam claros virós senatus vinctos hostibus dedidisset. At verò T. Veturius, & Spurius Posthumius, cùm iterum consules essent; quia, cùm malè pugnatum apud †Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant dediti sunt his: injussu enim populi senatûsque fecerant. Eodémq; tempore T. Numicius, Q. † Æmilius, qui tum tribuni plebis erant, quòd eorum autoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitum repudiaretur. Atque hujus deditionis ipse Posthumius, qui dedebatur, suasor et autor fuit. Quod idem multis annis pòst C. Mancinus, qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatûs autoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam Lucius Furius & Sextus Atilius ex senatusconsulto ferebant: quâ acceptâ, est hostibus deditus. Honestiùs hic, quàm Q. Pompeius, quo, cùm in eadem causa esset, deprecante, accepta lex non est. Hîc ea, quæ videbatur utilitas, plùs valuit, quàm honestas. Apud superiores utilitatis species falsa, ab honestatis autoritate superata est: At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi verò forti viro vis possit adhiberi. Cur igitur ad senatum proficiscebatur, cùm præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est, id reprehenditis. Non enim suo judicio stetit, sed suscepit causam, ut esset judicium senatûs: cui nisi ipse autor fuisset, captivi profectò Pœnis redditi essent. Ità incolumis in patria Regulus restitisset. Quod

Ἡ γλῶσσ' ὀμώμοχ', ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος.

† Claudium.

† Mælius.

quia

quia patriæ non utile putavit, idcirco honestum sibi & sentire illa & pati credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum: imò verò esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. Quare ex multis mirabilibus exemplis, haud facilè quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. Sed ex tota hac laude Reguli, unum illud est admiratione dignum, quòd captivos retinendos censuerit. Nam quòd rediit, nobis non mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus non est hominis, sed temporum. Nullum enim vinculum ad astringendam fidem jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in duodecim tabulis, indicant sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste divincitur fides: indicant notationes, animadversionésque censorum, qui nullâ de re diligentiùs, quàm de jurejurando judicabant. L. Manlio, Auli filio, cùm dictator fuisset, M. Pomponius tribunus plebis diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quòd Titum filium, qui postea est Torquatus appellatus, ab hominibus relegâsset, & ruri habitare jussisset. Quod cùm audivisset adolescens filius, negotium exhiberi patri: accurrisse Romam, & †primâ luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cùm esset nuntiatum: quòd illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo remotísque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus est, confestim gladium distrinxit, juravítque se illum statim interfecturum, nisi iusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. Juravit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populum detulit; docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset; Manlium missum fecit. Tantum temporibus

Quanta antiquitus jurisjurandi religio.

Pomponius jusjurandum etiam metu extortum præstandum putavit.

† Cum.

ribus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui ad Anienem, Gallo, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati. Magnus vir in primis, & qui † nuper indulgens in patrem, idem † acerbus & severus in filium. Sed ut laudandus Regulus in conservando jurejurando; sic decem illi, quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Annibal, se in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent: si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo. Nam Polybius, bonus autor in primis, scribit, ex decem nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse à senatu re non impetratâ: unum ex decem qui paulò pòst, quàm egressus erat è castris, rediisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatũ se esse jurejurando interpretabatur: Non rectè. Fraus enim adstringit, non dissolvit perjurium. Fuit igitur stulta calliditas perversè imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator, & callidus, vinctas ad Annibalem duceretur. Sed illud maximum: Octo hominum millia tenebat Annibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis effugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo & Varrone consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cùm id parvâ pecuniâ fieri potuisset: ut esset insitum militibus nostris, aut vincere, aut emori. Quâ quidem re auditâ, fractum animum Annibalis scripsit idem, quòd senatus, populúsque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. † Acilius autem ille, qui Græcè scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eâdem fraude, ut jurejurando liberarentur, eósque à censoribus, omnibus ignominiis

Torquati cognomen unde.

† Perindulgens.

Indulgens in patrem, quem acerbum in se, sic tamen amavit: idem filium securi percussit.

† Acerbe severus.

† Atilius.

miniis notatos. Sit jam hujus loci finis. Perſpicuum eſt enim, quæ timido animo, humili, demiſſo fractóque fiant, (quale fuiſſet Reguli factum, ſi aut de captivis, quod ipſi opus eſſe videretur, non quod reipub. cenſuiſſet, aut domi remanere voluiſſet) non eſſe utilia, quia ſunt flagitioſa, fœda, turpia.

De Temperantia.

Reſtat quarta pars, quæ decore, moderatione, modeſtia, continentia, temperantia continetur. Poteſt igitur quicquam utile eſſe, quod ſit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Ariſtippo Cyrenaici atque Annicerii philoſophi nominati, omne bonum in voluptate poſuerunt; virtutémque cenſuerunt ob eam rem eſſe laudandam, quod efficiens eſſet voluptatis. Quibus abſoletis, floret Epicurus, ejuſdem ferè adjutor auctórq; ſententiæ. Cum his, velis equíſque (ut dicitur) ſi honeſtatem tueri ac retinere ſententia eſt, decertandum eſt. Nam ſi non modò u[illegible]tas, ſed vita omnis beata, corporis firmâ conſtitutione, ejúſque conſtitutionis ſpe exploratâ (ut à Metrodoro ſcriptum eſt) continetur: certè hæc utilitas, & quidem ſumma (ſic enim cenſent) cum honeſtate pugnabit. Nam ubi primùm prudentiæ locus dabitur? An, ut conquirat undique ſuavitates? Quàm miſer virtutis famulatus, ſervientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? An legere intelligenter voluptates? Fac nihil iſto eſſe jucundius: quid cogitari poteſt turpius? Jam, qui dolorem ſummum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ eſt dolorum laborúmque contemptio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (ſicut hîc dicit) ſatis fortiter de dolore: tamen non id ſpectandum eſt, quid dicat, ſed quid conſentaneum ſit ei dicere, qui bona voluptate termi-

tiaverit,

Cyrenaici, *Epicurei ab Ariſtippo Cyrenaico.*

Annicerii *ab Annicere, qui priorem ſectã emendavit.*

Obſoletis, id eſt, *obſcuratis*

Velis equiſq; *proverbialiter.*

naverit, mala dolore: ut si illum audiam de continentia & temperantia. Dicit ille quidem multa multis locis: sed aquâ hæret, ut aiunt. Nam qui potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem consectatrices voluptatis. Atque in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallidè tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores. Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cùm tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendíque doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillimè illi quidem, sed tamen quoquo modo possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. Justitia vacillat, vel jacet potiùs, omnésque eæ virtutes, quæ in communitate cernuntur, & in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plùs, quàm amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem, utilitatémve referantur. Conferamus igitur in pauca. Nam ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria; sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quò magis reprehendendos alliphonem & Dinomachum judico, qui se dirempturos controversiam putaverunt, si cùm honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec verò finis bonorum & malorum, qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri & temperari potest. * Sed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus verbis disputata. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est suprà disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam

Aqua hæret. *Proverb.*

* Sed de hoc (magna enim res est) alio loco pluribus.

voluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate conjunctio. Nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certè nihil habebit.

Peroratio Operis.

HAbes à patre munus, Marce fili, meâ quidem ſententiâ, magnum; ſed perinde erit, ut acceperis: quanquam & hi tibi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquam hoſpites, erunt recipiendi. Sed ut, ſi ipſe veniſſem Athenas (quod quidem eſſet factum, niſi me è medio curſu clarâ voce patria revocâſſet) aliquando me quoque audires: ſic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox mea eſt, tribues his, temporis quantum poteris; poteris autem, quantum voles. Cùm verò intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere: tum & præſens tecum propediem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur, mi Cicero, tibíque perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum: ſed multò fore chariorem, ſi talibus || monumentis præceptíſque lætabere.

|| *Al. leg* monitis, *&* melius.

Marci Tullii Ciceronis libri tertii
De Officiis.

FINIS.

M. T.

M. T. CICERONIS *LÆLIUS*, Sive de Amicitia Dialogus ad T. Pomponium Atticum.

Præfatio.

QUintus Mucius Scævola augur multa narrare de C. Lælio, ſocero ſuo, memoriter & jucundè ſolebat, nec dubitare illum in omni ſermone appellare ſapientem. Ego autem à patre ità eram deductus ad Scævolam, ſumptâ virili togâ, ut, quoad poſſem, & liceret, à ſenis latere nunquam diſcederem. Itaque multa ab eo prudenter diſputata, multa etiam breviter & commodè dicta, memoriæ mandabam; fieriſque ſtudebam ejus prudentiâ doctior. Quo mortuo, me ad pontificem Scævolam contuli, quem unum noſtræ civitatis & ingenio & * induſtriâ præſtantiſſimum audeo dicere. Sed de hoc aliàs: nunc redeo ad augurem. Cùm ſæpe multa narraret, tum memini, domi in hemicyclo ſedentem (ut ſolebat) cùm & ego eſſem unà, & pauci admodum familiares, in eum ſermonem illum incidere, qui tum ferè omnibus erat in ore. Meminiſti enim profectò (ut opinor) Attice, & eò magis, quòd P. Sulpicio utebare multùm, cùm is tribunus pleb. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat conſul, diſſideret, quicum conjunctiſſimè & amantiſſimè vixerat, quanta hominum eſſet vel admiratio, vel querela. Itaque tum Scævola, cùm in eam ipſam mentionem incidiſſet, expoſuit nobis ſermonem Lælii de amicitia, habitum ab illo ſecum, & cum altero genero C. Fannio, Marci filio, paucis diebus poſt mortem Africani. Cujus diſputatio-

Lælius, Scævolæ auguris, & Fannii ſocer.

Toga virilis mores exigebat.

Scævola pontifex.

* juſtitia.

Hemicyclos cathedra in modum medii circuli.

tionis ſententias memoriæ mandavi, quas in hoc libro expoſui meo arbitratu. Quaſi enim ipſos introduxi loquentes, nè *Inquam*, & *inquit*, ſæpius interponeretur. Atque ideo feci, ut tanquam à præſentibus coràm haberi ſermo videretur. Cùm enim ſæpe mecum ageres, Attice, ut de amicitia ſcriberem aliquid; digna mihi res cùm omnium cognitione, tum noſtrâ familiaritate viſa eſt: itaque feci non invitus, ut prodeſſem multis tuo rogatu. Sed ut in Catone majore, qui eſt ſcriptus ad te de ſenectute, Catonem induxi ſenem diſputantem, quia nulla videbatur aptior perſona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm ejus, qui & diutiſſimè ſenex fuiſſet, & in ipſa ſenectute præ cæteris floruiſſet: ſic cùm accepiſſemus à patribus maximè memorabilem C. Lælii & P. Scipionis familiaritatem fuiſſe; C. Lælii idonea mihi viſa eſt perſona, quæ de amicitia ea ipſa diſſereret, quæ diſputata ab eo meminiſſet magiſter meus Sçævola. Genus autè hoc ſermonum, poſitum in hominum veterum autoritate, & eorum illuſtrium, plus (neſcio quo pacto) videtur habere gravitatis. Itaq; ipſe mea legens, ſic afficior interdum, ut Catonem, non me, loqui exiſtimem. Sed, ut tum ad ſenem ſenex de ſenectute, ſic in hoc libro ad amicum amiciſſimus de amicitia ſcripſi. Tum eſt Cato locutus, quo erat nemo ferè ſenior temporibus illis, nemo prudentior: Nunc Lælius & ſapiens (ſic enim eſt habitus) & amicitiæ gloriâ excellens, de amicitia loquitur. Tu velim à me animum parumper avertas, Lælium loqui ipſum putes. C. Fannius & Q. Mucius ad ſocerum veniunt poſt mortem Africani; ab his ſermo oritur: reſpondet Lælius; cujus tota diſputatio eſt de amicitia, quam legens tu ipſe cognoſces. *Fan.* Sunt iſta vera, Læli: nec enim melior vir fuit Africano quiſquàm, nec clarior. Sed exiſtimare debes, omnium oculos in te eſſe conjectos: unum te ſapien-

C. Lælii & P. Scipionis familiaritas.

Plus habet gravitatis ſermo poſitus in autoritate veterum & illuſtrium virorum.

sapientem & appellant, & existimant. Tribuebatur hoc modò M. Catoni. Scimus L. * Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem. Sed uterque alio quodam modo: Acilius, quia prudens esse in jure civili putabatur; Cato, quia multarum rerum usum habebat, multáque ejus & in senatu & in foro vel provisa prudenter; vel acta constanter, vel responsa acutè ferebantur; propterea quasi cognomen jam habebat in senectute sapientis. Te autem alio quodam modo dicunt, non solùm naturâ & moribus, verùm etiam studio & doctrinâ esse sapientem: nec sicut vulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem. Nam qui septem appellantur, eos, qui ista subtiliùs quærunt, in numero sapientum non habent. Athenis unum accepimus, & eum quidem etiam Apollinis oraculo sapientissimum judicatum. Hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanósque casus virtute inferiores putes. Itaque ex me quærunt, credo item ex te, Scævola, quonam pacto mortem Africani feras, eóque magis, quòd his proximis Nonis, cùm in hortos D. Bruti Auguris, commentandi causâ, (ut assolet) venissemus, tu non affuisti, qui diligentissimè semper illum diem & illud munus solitus esses obire. *Scævola.* Quærunt quidem, C. Læli, multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quòd animadverti te dolorem, quem acceperis cùm summi viri, tum amantissimi morte, ferre moderatè, nec potuisse non commoveri, nec fuisse id humanitatis tuæ: quòd autem his Nonis in nostro collegio non affuisses, valetudinem causam, non mœstitiam, fuisse. *Lælius.* Rectè tu quidem, Scævola, & veré. Nec enim ab isto beneficio, quod semper usurpavi cùm valerem, abduci incommodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut

* Acilium.

Septem Græciæ sapientes.

Socrates Apollinis oraculo sapientissimus judicatus.

ulla intermissio fiat officii. Tu autem, Fanni, qui mihi tantum tribui dicis, quantum ego nec agnosco, nec postulo, facis amicè: sed (ut mihi videris) non rectè judicas de Catone. Aut enim nemo (quod quidem magis credo) aut, si quisquam, ille sapiens fuit. Quomodo enim (ut alia omittam) mortem filii tulit? Memineram Paulum, videram * Caium: sed hi nec comparantur Catoni, maximo, & spectato viro. Quamobrem cave Catoni anteponas nè istum quidem ipsum, quem Apollo, ut ais, sapientissimum judicavit: hujus enim facta, illius dicta laudantur. De me autem (ut jam cum utroque loquar) sic habetote. Ego si Scipionis desiderio me moveri negem; quàm id rectè faciam, viderint sapientes, sed certè mentiar. Moveor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, & (ut confirmare possum) nemo certè fuit. Sed non egeo medicinâ: me ipse consolor, & maximè illo solatio, quòd eo errore careo, quo, amicorum decessu, plerique angi solent. Nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid accidit. Suis autem incommodis graviter angi, non amicum, sed seipsum amantis est. Cum illo verò quis neget actum esse præclarè? Nisi enim (quod ille minimè putabat) immortalitatem optare vellet, quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? Qui summam spem civium, quam de eo jam puero habuerant, continuò adolescens incredibili virtute superavit: qui consulatum petiit nunquam, factus est consul bis: primùm, ante tempus; iterum, sibi suo tempore, reipub. penè

Ró: qui, duabus urbibus eversis, inimicissimis huic imperio, non modò præsentia, verùm etiam futura bella delevit. Quid dicam de moribus facillimis? de pietate in matrem? liberalitate in sorores? bonitate in suos? justitiâ in omnes? Hæc nota sunt vobis. Quàm autem civitati charus fuerit, mœrore funeris indicatum

* Gallum.

Socratem.

Scipionis laus.

Ejus mors à tota Roma deplorata.

indicatum est. Quid igitur hunc paucorum annorum accessio juvare potuisset? Senectus enim quamvis non sit gravis (ut memini Catonem anno antè, quàm mortuus est, mecum & cum Scipione disserere) tamen aufert eam viriditatem in qua etiam *tunc erat Scipio. Quamobrem vita quidem talis fuit, vel fortuna, vel gloria ut nihil posset accedere. Moriendi autem sensum celeritas abstulit: de quo genere mortis difficile dictu est. Quid homines suspicentur, videtis. Hoc tamen verè licet dicere, P. Scipioni, ex multis diebus, quos in vita celeberrimos lætissimósque viderit, illum diem clarissimum fuisse, cùm senatu dimisso, domum reductus ad vesperam est à patribus conscriptis, à populi Romani sociis, & Latinis, pridie quam excessit è vita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos videatur potiùs, quàm ad inferos perveniisse. Neque enim assent or iis, qui hæc nuper disserere cœperunt, cum corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. Plus apud me antiquorum autoritas valet vel nostrorum majorum, qui mortuis tam religiosa jura tribuerunt: quod non fecissent profectò, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur: vel eorum qui in hac terra fuerunt, magnámque Græciam (quæ nunc quidem deleta est, tunc florebat) institutis & præceptis suis erudierunt: vel ejus, qui Apollinis oraculo sapientissimus est judicatus; qui non tum hoc, tum illud, ut in plerisque sed idem dicebat semper, animos hominum esse divinos, iisque, cùm è corpore excessissent, reditum ad cœlum patêre, optimóque & justissimo cuique expeditissimum: quod idem Scipioni videbatur. Qui quidem, quasi præsagiret, perpaucis ante mortem diebus, cùm & Philus & Manilius adessent, & alii plures, túq; etiam, Scævola, mecum venisses, triduum disseruit de republica. Cujus disputationis fuit extremum ferè de immortalitate animorum:

*nunc.

Quòd anima sit immortalis.

Socratis.

rum: quæ se in quiete per visum ex Africano audisse dicebat. Id si ità est, ut optimi cujusque animus in morte facillimè evolet, tanquam è custodia vinculisque corporis: cui sensemus cursum ad deos faciliorem fuisse, quàm Scipioni? Quocirca mœrere hoc ejus eventu, vereor, nè invidi magis, quàm amici sit. Sin autem illa vereor ut idem interitus sit animorum & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certè nihil mali. Sensu enim amisso, fit idem, quasi natus non esset omnino; quem tamen esse natum, & nos gaudemus, & hæc civitas, dum erit, lætabitur. Quamobrem cum illo quidem (ut suprà dixi) actum optimè est; mecum autem incommodiùs: quem fuit æquius, ut priùs introieram in vitam, sic priùs exire de vita. Sed tamen recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beatè vixisse videar, quia cum Scipione vixerim: quocum mihi conjuncta cura de republica & de privata fuit, quocum domus, & militia communis; & id, in quo est omnis vis amicitiæ, voluntatum, studiorum, sententiarum summa consensio. Itaque non tam ista me sapientiæ, quàm modò Fannius commemoravit, fama delectat, falsa præsertim; quàm quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternam fore: idque mihi eò magis est cordi, quod ex omnibus seculis vix tria aut quatuor nominantur paria amicorum. Quo in genere sperare videor Scipionis amicitiam & Lælii notam posteritati fore. *Fan.* Istud quidem Læli, ità necesse est: sed, quoniam amicitiæ mentionem fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scævolæ si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cùm ex te quæruntur, sic de amitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. *Scæ.* Mihi verò pergratum hoc erit: atque id ipsum cùm tecum agere conarer, Fannius anteverit. Quamobrem utrique nostrûm gratum admodum

veriora.

Quid sit amicitia.

Ex omnibus seculis vix tria aut quatuor amicorum paria nominantur.

modum feceris, *Læl.* Ego verò non gravarer, si mihi ipse confiderem. Nam & præclara visa res est, & sumus, ut dixit Fannius, otiosi. Sed quis ego sum? aut quæ in me est facultas? Doctorum est illa consuetudo, eáque Græcorum, ut iis proponatur, de quo disputent, quamvis subitó. Magnum opus est, egétque exercitatione non parvâ. Quamobrem, quæ disputari de amicitia possunt, ab eis censeo petatis, qui ista profitentur. Ego vos hortari tantum possum, ut amicitiam omnibus rebus humanis anteponatis. Nihil est enim tam naturæ aptum, tam conveniens ad res vel secundas vel adversas. Sed hoc primùm sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse. Neq; id ad vivum reseco, ut illi, qui hæc subtiliùs disserunt, fortasse verè, sed ad communem utilitatem parúm. Negant enim quenquam virum bonum esse, nisi sapientem. Sit ità sané: sed eam sapientiam interpretantur, quam adhuc mortalis nemo est consecutus. Nos autem ea, quæ sunt in usu, vitâq; communi, non ea, quæ finguntur, aut optantur, sperare debemus. Nunquam ego dicam C. Fabricium, M. Curium, T. Coruncanium, quos sapientes nostri majores judicabant, ad istorum normam fuisse sapientes. Quare sibi habeant sapientiæ nomen, & invidiosum, & obscurum; concedántq;, ut hi boni viri fuerint. Nè id quidem facient: negabunt id, nisi sapienti, posse concedi. Agamus igitur pingui Minervâ, ut aiunt. Qui ità se gerunt, ità vivunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas; nec sit in eis ulla cupiditas, vel libido; vel audacia; sintque magnâ constantiâ, ut hi fuerunt, quos modò nominavi: hos viros bonos, ut habiti sunt, sic etiam appellandos putemus; qui sequuntur, quantùm homines possunt, naturam, optimam rectè vivendi ducem. Sic enim perspicere mihi videor, ità natos esse nos, ut inter omnes esset societas quædam: major autem, ut quisque proximè accederet. Itaque cives

Amicitia omnibus rebus humanis anteponenda.

Amicitia nisi in bonis esse non potest, declarat autem qui sint boni.

* spectare.

Pingui Minerva *Prov.*

Natura optima rectè vivendi dux.

cives potiores sunt, quàm peregrini; & propinqui quàm alieni: cum his enim amicitiam natura ipsa peperit, sed ea non satis habet firmitatis. Namque hoc præstat amicitia propinquitati, quòd ex propinquitate benevolentia tolli potest, ex amicitia autem non potest. Sublatâ enim benevolentiâ, amicitiæ nomen tollitur, propinquitatis manet. Quanta autem vis amicitiæ sit, ex hoc intelligi maximè potest, quòd ex infinita societate generis humani, quam conciliavit ipsa natura, ità contracta res est, & adducta in angustum, ut omnis charitas aut inter duos, aut inter paucos jungeretur. Est autem amicitia nihil aliud, nisi omnium divinarum humanarúmque rerum, cum benevolentia & charitate, summa consensio. Quâ quidem haud scio an, exceptâ sapientiâ, quicquam melius homini sit à diis immortalibus datum. Divitias alii præponunt, bonam alii valetudinem, alii potentiam, alii honores, multi etiam voluptates. Belluarum hoc quidem extremum est: illa autem superiora sunt caduca & incerta, posita non tam in nostris consiliis, quàm in fortunæ temeritate. Qui autem in virtute summum bonum ponunt, præclarè illi quidem: sed hæc ipsa virtus amicitiam & gignit, & continet; nec sine virtute amicitia esse ullo pacto potest. Jam virtutem ex consuetudine vitæ, sermonisque nostri interpretemur: nec metiamur eam (ut quidam indocti) verborum magnificentiâ: virósq; bonos eos, qui habentur, numeremus, Paulos, Catones, ‖ Gallos. ‖ Caios, Scipiones, Philos: his communis vita contenta est. Eos autem omittamus, qui omninò nusquam reperiuntur. Tales igitur inter viros amicitia tantas opportunitates habet, quantas vix queo dicere. Principiò, ‖ cui potest esse vita vitalis (ut ait Ennius) qui non in amici mutua benevolentia conquiescat? Quid dulcius, quàm habere, quicum omnia audeas sic loqui, ut tecum? Quis esset tantus

Amicitiæ definitio.

Sine virtute amicitia esse non potest.

‖ qui potest, *alias*, quis.

fructus

fructus in prosperis rebus, nisi haberes, qui illis æquè, ac tu ipse, gauderet? Adversas verò res ferre difficile esset sine eo, qui illas graviùs etiam, quàm tu, ferret. Denique cæteræ res, quæ expetuntur, opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis: divitiæ, ut utare; opes, ut colare; honores, ut laudere; voluptates, ut gaudeas; valetudo, ut dolore careas; & muneribus fungare corporis. Amicitia plurimas res continet; quoquò te verteris, præstò est; nullo loco excluditur; nunquam intempestiva, nunquam molesta est. Itaq; non aquâ, non igni, non aere (ut aiunt) pluribus locis utimur, quam amicitiâ. Neque ego nunc de vulgari aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat, & prodest sed de vera & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur, fuit. Nam & secundas res splendidiores facit amicitia, & adversas partiens, communicánsque leviores. Cúmq; plurimas & maximas commoditates amicitia contineat, tum illa nimirum præstat omnibus, quòd bona spe præluceat in posterum, nec debilitari animos, aut cadere patitur. Verùm enim amicum qui intuetur tanquam exemplar aliquod intuetur sui. Quocirca & absentes adsunt; & egentes abundant; & imbecilles valent; &, quòd difficiliùs dictu est, mortui vivunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur amicorum. Ex quo illorum beata mors videtur, horum vita laudabilis. Quòd si exemeris ex natura rerum benevolentiæ conjunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; nec agri quidem cultus permanebit. Id si minùs intelligitur, quanta vis amicitiæ concordiæque sit: ex dissensionibus atque ex discordiis percipi potest. Quæ enim domus tam stabilis, quæ tam firma civitas est, quæ non odiis atque dissidiis funditus possit everti? Ex quo, quantum boni sit in amicitia, judicari potest. Agrigentinum quidem doctum quendam virum, carminibus Græcis vatici-

Amicitia æquè necessaria & clementia.

Omnia sine amicitia corruunt.

Empedocles, Agrigentinus poeta, dicebat, Omnes res, & mundum totum constare ex amicitia.

vaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totóque mundo constarent, quæque moverentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. Atque hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. Itaq; si quando aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut communicandis, quis est, qui id non maximis efferat laudibus? Qui clamores totâ caveâ nuper, hospitis, & amici mei M. Pacuvii fuerunt in nova fabula, cùm, ignorante rege uter eorum esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autem, ità ut erat, Orestem se esse perseveraret? Stantes plaudebant in re ficta: quid arbitramur in vera fuisse facturos? Facilè indicabat ipsa natura vim suam; cùm homines, quod facere ipsi non possent, id rectè fieri in altero judicarent. Hactenus mihi videor de amicitia, quid sentirem, potissimè dixisse: si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab iis, si videbitur, qui ista disputant, quæritote. *Fan.* Nos autem à te potiùs; quanquam etiam ab istis sæpe quæsivi, & audivi, non invitus equidem: sed aliud quoddam expetimus filum orationis tuæ. *Scæv.* Tum magis id diceres, Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cùm est de republica disputatum, affuisses: qualis tum patronus justitiæ fuit contra accuratam orationem Phili! *Fan.* Facile id quidem fuit, justitiam justissimo viro defendere. *Scæv.* Quid amicitiam? nonne facile ei erit, qui ob eam, summâ fide, constantiâ, justitiâque servatam, maximam gloriam ceperit? *Læl.* Vim hoc quidem est afferre. Quid enim refert, quâ me ratione cogatis? Cogitis certè. Studiis enim generorum, præsertim in re bona, cùm difficile est, tum nè æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitanti, maximè illud considerandum videri solet, num propter imbecillitatem atq; inopiam desideranda sit amicitia; ut in dandis, recipiendisque meritis, quod quisque minùs per

M. Pacuvii tragœdia de Oreste & Pylade.

se

se posset, id acciperet ab alio, vicissímque redderet: an esset hoc quidem proprium amicitiæ; sed antiquior, & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset. Amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad benevolentiam conjungendam. Nam utilitates quidem etiam ab iis percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ coluntur, & observantur causâ temporis. In amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quicquid in ea est, id verum & voluntarium est. Quapropter à natura mihi videtur potiùs, quàm ab * imbecillitate, orta amicitia, & applicatione magis animi cum quodã sensu amandi, quàm cogitatione, quantum illa res utilitatis esset habitura. Quod quidem quale sit, etiam in bestiis quibusdam animadverti potest; quæ ex se natos ità amant ad quoddam tempus, & ab iis ità amantur, ut facilè earum sensus appareat. Quod in homine multò est evidentius. Primùm ex ea charitate, quæ est inter natos & parentes; quæ dirimi, nisi detestabili scelere, non potest. Deinde, cùm similis sensus extitit amoris, si aliquem nacti sumus, cujus cum moribus & natura congruamus, quòd in eo quasi lumen aliquod probitatis & virtutis perspicere videamur. Nihil est enim amabilius virtute, nihil quod magis alliciat homines ad diligendum, quippe cùm propter virtuem & probitatem, eos etiam, quos nunquam vidimus, quodàm modo diligimus. Quis est, qui C. Fabricii. M. Curii; cum charitate aliqua & benevolentia, memoriam non usurpet, quos nunquam viderit? Quis autem est, qui Tarquin. Superbum, qui Sp. Cassium, Sp. Melium non oderit? Cum duobus ducibus de imperio in Italia decertatum est, Pyrrho & Annibale. Ab altero, propter probitatem ejus, non nimis alienos animos habemus. Alterum, propter crudelitatem ejus, semper hæc civitas oderit. Quòd si tanta vis probitatis est, ut eam vel in eis, quos nunquam vidimus, vel, quod

Antiquior, id est, *nobilior*.

Amicitia à natura potiùs, quàm ab imbecillitate orta.

* indigentia.

quod majus eſt, in hoſte etiam diligamus: quid mirum, ſi animi hominum moveantur, cùm eorum, quibuſcum uſu conjuncti eſſe poſſunt, virtutem & bonitatem perſpicere videantur? Quanquam confirmatur amor & beneficio accepto, & ſtudio perſpecto, & conſuetudine adjunctâ: quibus rebus ad illum primum motum animi & amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit benevolentiæ magnitudo: quam ſiqui putant ab imbecillitate proficiſci, ut ſit per quam quiſque aſſequatur, quod deſideret; humilem ſanè relinquunt, & minimè generoſum, ut ità dicam, ortum amicitiæ, quam ex inopia atque indigentia natam volunt. Quod ſi ità eſſet, ut quiſque minimum in ſe eſſe arbitraretur, ità ad amicitiam eſset aptiſſimus: quod longè ſecùs eſt. Ut enim quiſque ſibi plurimùm confidit, & ut quiſq; maximè virtute & ſapientiâ ſic munitus eſt, ut nullo egeat, ſuáque omnia in ſeipſo poſita judicet; ità in amicitiis expetendis colendísque maximè excellit. Quid enim? Africánus erat indigens mei? Minimè hercle. Ac nè ego quidem illius: ſed ego admiratione quadam virtutis ejus, ille viciſſim opinione fortáſſe nonnullâ, quam de meis moribus habebat, me dilexit: auxit benevolentiam conſuetudo. Sed quanquam utilitates multæ & magnæ conſecutæ ſunt; non ſunt tamen ab earum ſpe cauſæ diligendi profectæ. Ut enim benefici liberalésque ſumus, non ut exigamus gratiam (neque enim beneficium fœneramur, ſed naturâ propenſi ad liberalitatem ſumus) ſic amicitiam, non ſpe mercedis adducti, ſed, quòd omnis ejus fructus in ipſo amore in eſt, expetendam putamus. Ab iis, qui pecudum ritu ad voluptatem omnia referunt, longè diſſentimus. Nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum ac divinum ſuſpicere poſſunt, qui ſuas omnes cogitationes abjicerunt in rem tam humilem, támque contemptam. Quamobrem

* *Aliàs*, ut quiſque minimum valetudinis in ſe.

Non eſſe fœnerandum beneficium.

Amicitia non ſpe mercedis, ſed ex fructu amoris expetenda eſt.

rem hos quidem ab hoc sermone removeamus: ipsi autem intelligamus, à natura gigni sensum diligendi, & benevolentiæ charitatem, factâ significatione probitatis. Quam qui appetiverunt, applicant sese, & propiùs admovent, ut & usu ejus, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintque pares in amore, & æquales, propensioréque ad bene merendum, quàm ad reposcendum. Atque hæc inter eos sit honesta certatio. Sic & utilitates ex amicitia maximæ capientur, & erit ejus ortus à natura, quàm ab imbecillitate, & gravior, & verior. Nam si utilitas amicitias conglutinaret, eadem commutata dissolveret. Sed quia natura mutari non potest, idcirco veræ amicitiæ sempitetnæ sunt. Ortum quidem amicitiæ videtis, nisi quid adhuc fortè vultis. *Fan.* Tu verò pergè Lælit pro hoc enim, qui minor est natu, meo jure respondeo. *Scæv.* Rectè tu quidem: quamobrem audiamus.

Sicut natura mutari non potest; ità amicitia, quæ à natura est, perpetuò durat.

Lælius.

Audite verò optimi viri ea, quæ sæpissime inter me & Scipionem de amicitia differebantur: quanquam ille quidem nihil difficilius esse dicebat, quàm amicitiam usque ad extremum vitæ diem permanere. Nam, vel ut non idem expediret utrique, incidere sæpe; vel ut de repub. non idem sentirent: mutari etiam mores hominum sæpe dicebat, aliàs adversis rebus, aliàs ætate ingravescente. Atque earum rerum exemplum similitudine capiebat ineuntis ætatis: quòd summi puerorum amores sæpe unà cum prætexta || & toga deponerentur. Sin autem ad adolescentiam perduxissent, dirimi tamen interdum contentione, || vel luxuriæ, vel conditionis, vel commodi alicujus quòd idem adipisci uterq; non posset. Quòd si qui longiùs in amicitia provecti essent, tamen sæpe labefactari, si in honoris contentionem inci-

Nihil difficilius, quàm amicitiam usq; ad extremum vita diem permanere.

|| sumpta toga.

|| vel uxoriæ conditionis, vel, &c.

Nulla major peſtis in amicitia, quàm pecuniæ cupiditas.

incidiſſent. Peſtem enim majorem eſſe nullam in amicitiis, quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem; in optimis quibusque honoris certamen, & gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe. Magna etiam diſſidia, & plerunque juſta naſci, cùm aliquid ab amicis quod rectum non eſſet, poſtularetur; ut aut libidinis miniſtri, aut adjutores eſſent ad injuriam. Quod qui recuſarent, quamvis honeſtè id facerent, jus tamen amicitiæ deſerere arguerentur ab iis, quibus obſequi nollent: illos autem, qui quidvis ab amico auderent poſtulare, poſtulatione ipsâ profiteri omnia ſe amici causâ eſſe facturos: eorum querela inveterata, non modò familiaritates extingui ſolere, ſed etiam odia gigni maxima atque ſempiterna. Hæc ità multa, quaſi fata, impendere amicitiis, ut omnia ſubterfugere non modò ſapientiæ, ſed etiam felicitatis diceret ſibi videri. Quamobrem id primùm videamus, ſi placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, ſi Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuére? Num * Buſcelinum amici regnum appetentem, num Sp. Melium juvare debuerunt? Tiberium quidem Gracchum, rempub. vexantem, à Q. Tuberone, æqualibúsque amicis derelictum videbamus. At C. Bloſſius Cumanus, hoſpes familiæ veſtræ, Scævola, cùm ad me, qui aderam cum Lænate & Rupilio conſulibus in conſilio, deprecatum veniſſet; hanc, ut ſibi, ignoſcerem, cauſam afferebat, quòd tanti Tib. Gracchum feciſſet, ut, quicquid ille vellet, ſibi faciendum putaret. Tum ego, Etiámne, inquam, ſi te in Capitolium faces ferre vellet? Nunquam, inquit, voluiſſet id quidem: ſed, ſi voluiſſet, paruiſſem. Videtis quàm nefaria vox: & hercle ità fecit, vel plus etiam, quàm dixit, Non enim paruit ille Tiberii Gracchi temeritati, ſed præfuit: nec ſe comitem illius furoris, ſed ducem præbuit. Itaque hác amentiâ, quæſtio-

Quatenus amor in amicitia progredi debeat.

* Viſcellium.

* Lænati. *Deprecari, id eſt, à ſe crimen removere.*

Nefaria vox C. Bloſſii.

quæstione novâ perterritus, in Asiam profugit, ad hostes se contulit, pœnas reipublicæ graves justásque persolvit. Nulla est igitur excusatio peccati, si amici causâ peccaveris. Nam, cùm conciliatrix amicitiæ virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris. Quòd si rectum statuerimus, vel concedere amicis quicquid velint, vel impetrare ab amicis quicquid velimus, perfectâ quidem sapientiâ * si simus, nihil habeat res vitii: sed loquimur de iis amicis, qui ante oculos sunt, quos videmus, aut de quibus memoriam accepimus, aut quos novit vita communis. Ex hoc numero nobis exempla sumenda sunt, & eorum quidem maximè, qui ad sapientiam proximè accedunt. Vidimus * Paulum Æmilium, C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà consules, & collegas in censura: tum etiam cum iis & inter se conjunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanium, memoriæ * traditum est. Igitur nè suspicari quidem possumus, quenquam horum ab amico quippiam contendisse, quod contra fidem, contra jusjurandum, contra rempub. esset: nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturum non fuisse; cùm illi sanctissimi viri fuerint. Æquè autem nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. At verò Tiberium Gracchum sequebantur C. Carbo, C. Cato, & minimè tunc quidem Caius frater, nunc idem acerrimus * inimicus.

Nulla est excusatio peccati si amici causâ peccaveris.

* sumus, si nihil.

* Papum.

* proditum.

* hostis.

HÆc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati. Turpis enim excusatio est, & minimè accipienda, cùm in cæteris peccatis, tum si quis contra rempub. se amici causâ feciſse fateatur. Etenim eo loco, Fanni & Scævola, locati sumus, ut nos longè prospicere oporteat futuros casus reipub. Deflexit enim jam aliquantulùm de spatio curriculóque consuetudo majorum

Prima lex in amicitia, ut neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.

jorum. Tib. Gracchus regnum occupare conatus est, vel regnavit is quidem paucos menses. Nunquid simile pop. Rom. audierat, aut viderat? Hunc etiam post mortem secuti amici, & propinqui, quid in P. Scipionem Nasicam effecerint, sine lacrymis non queo dicere. Nam Carbonem *quoque, quem modo posuimus, propter recentem pœnam Tib. Gracchi sustinuimus. De C. Gracchi autem tribunatu quid expectem, non libet augurari. Serpit enim deinde res, quæ proclivis ad perniciem, cùm semel cœpit, labitur. Videtis in tabella jam antè, quanta sit facta labes, primò Gabiniâ lege; biennio autem pòst, Cassiâ. Videre jam videor pop. Rom. à senatu disjunctum, multitudinisq; arbitrio res maximas agi. Plures enim discent, quemadmodum hæc fiant, quàm quemadmodum his resistatur. Quorsum hæc? Quia sine sociis nemo quicquam tale conatur. Præcipiendum est igitur bonis, ut si in ejusmodi amicitias ignari casu aliquo inciderint, nè existiment ità se alligatos, ut ab amicis in magna re aliqua in rempub. peccantibus non discedant. Improbis autem pœna statuenda est; nec minor verò iis, qui secuti erunt alterum, quàm iis qui ipsi fuerint impietatis duces. Quis clarior in Græcia Themistocle? quis potentior? qui, cùm imperator bello Persico servitute Græciam liberâsset, proptérque invidiam in exilium missus esset, ingratè patriæ *injuriam non tulit, quam ferre debuit. Fecit idem quod xx annis antè apud nos fecerat Coriolanus. His adjutor contra patriam inventus est nemo: itaq; mortem sibi uterque conscivit. Quare talis improborum consensio, non modò excusatione amicitiæ tegenda non est, sed potiùs omni supplicio vindicanda: ut nè quis sibi concessum putet, amicum bellum patriæ inferentem sequi. Quod quidem, ut res cœpit ire, haud scio, an aliquando futurum sit. Mihi autem non minori curæ est, qualis resp. post mortem meam futura sit, quàm qualis hodie sit.

*quoquo modo potuimus.

* *aliàs*, invidiam.

Hæc

HÆc igitur prima lex amicitiæ sanciatur, ut ab amicis honesta petamus, amicorum causâ honesta faciamus: neque expectemus quidem, dum rogemur; sed studium semper adsit, cunctatio absit; consilium verò dare gaudeamus liberé. Plurimum in amicitia amicorum bene suadentiũ valeat autoritas: eáque adhibeatur ad monendum non modò apertè, sed etiam acriter, si res postulabit; & autoritati adhibitæ pareatur. Nam quibusdam, quos audio sapientes fuisse habitos in Græcia, placuisse opinor mirabilia quædam (sed nihil est, quod illi non persequantur suis argutiis) Partim fugiendas esse nimias amicitias, nè necesse sit, unum solicitum esse pro pluribus: Satis supérque esse sibi suarum cuique rerum curam; alienis nimis implicari molestum esse: Cõmodissimum esse, quàm laxissimas habenas habere amicitiæ, quas vel adducas, cùm velis, vel remittas. Caput enim esse ad beatè vivendum securitatem; quâ frui non possit animus, si tanquam parturiat unus pro pluribus. Alios autem dicere aiunt etiam multò inhumaniùs: (quem locum breviter perstrinxi paulò antè) Præsidii, adjumentique causâ, non benevolentiæ, neque charitatis, amicitias esse expetendas. Itaque, ut quisque minimum firmitatis habeat, minimúmque virium, ità amicitias appetere maximé. Ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præsidia quærant, quàm viri; & inopes, quàm opulenti; & calamitosi, quàm ii qui putantur beati. O præclaram sapientiam! Solem enim è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt: quâ à diis immortalibus nihil melius habemus, nihil jucundius. Quæ est enim ista securitas? specie quidem blanda, sed re ipsâ multis locis repudianda est. Neque enim est consentaneum, ullam honestam rem, actionémve, nè solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptam deponere. Quòd si curã fugimus, virtus fugienda est, quæ necesse

Honesta ab amicis petenda; non nisi honesta amicorum causâ facienda.

Solem è mundo tollere videntur, qui amicitiam è vita tollunt.

necesse est, cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atque oderit; ut bonitas malitiam, temperantia libidinem, ignaviam fortitudo. Itaque videas rebus injustis justos maximè dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. Ergò hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrariis. Quamobrem si cadit in sapientem animi dolor (qui profectò cadit, nisi ex ejus animo extirpatam humanitatem arbitremur) quæ causa est, * ut amicitiam funditus tollamus è vita, nè aliquas propter eam suscipiamus molestias? Quid enim interest, motu animi sublato, non dico inter pecudem & hominem, sed inter hominem & saxum, aut truncum, aut quidvis generis ejusdem? Neque enim sunt isti audiendi, qui virtutem duram, & quasi ferream esse volunt: quæ quidem est tum multis in rebus, tum in amicitia, tenera atque tractabilis, ut & bonis amici quasi diffundatur, & incommodis contrahatur. Quâobrem angor iste, qui pro amico sæpe capiendus est, non tantùm valet, ut tollat è vita amicitiam: non plùs, quàm ut virtutes, quia nonnullas curas & molestias afferunt, repudientur. Cùm autem contrahat virtus amicitiam (ut suprà dixi) siqua significatio virtutis eluceat, ad quam se similis animus applicet, & adjungat: id cùm contingit, amor ibi exoriatur necesse est. Quid enim tam absurdum, quàm delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloriâ, ut ædificio, ut vestitu cultúque corporis: animo autem virtute prædito, eo, qui vel amare, vel (ut ità dicam) redamare possit, non admodum delectari? nihil est enim remuneratione benevolentiæ, nihil vicissitudine studiorum officiorúmque jucundius. Quòd si etiam illud addimus, quod rectè addi potest, nihil esse, quod ad se rem ullam tam alliciat, & tam attrahat, quàm ad amicitiam similitudo: concedatur profectò verum esse, ut bonos boni diligant, adscíscántque sibi quasi pro-

Proprium animi bene constituti.

* cur.

Stoici.

Morum similitudo amicitiam contrahit:

ὅμοιον ὁμοίῳ φίλον.

propinquitate conjunctos, atque naturâ: nihil est enim appetentius simílium sui, nihil rapacius, quàm natura. Quamobrem hoc quidem, Fanni & Scævola, constat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam benevolentiam esse: qui est amicitiæ fons, à natura constitutus. Sed eadem bonitas etiam ad multitudinem pertinet: non est enim inhumana virtus, neque immanis, neque superbâ; quæ etiam populos universos tueri, eísque optimè consulere soleat: quod non faceret profectò si à charitate vulgi abhorreret. Atque etiam mihi quidem videntur, qui utilitatis causâ fingunt amicitias, amabiliſſimum nodum amicitiæ tollere. Non enim tam utilitas parta per amicum, quàm amici amor ipse delectat: túmque illud fit, quod ab amico est profectum, jucundum, si cum amore & studio est profectum. Tantúmque abest, ut amicitiæ propter indigentiam colantur, ut ii, qui opibus, & copiis, maximéque virtute præditi, in qua plurimum est præsidii, minimè alterius indigeant, liberaliſſimi sint, & beneficentiſſimi. Atque haud scio, an nè opus sit quidem, nihil unquam omnino deesse amicis. Ubi enim studia nostra viguiſſent, si nunquam studio, nunquam consilio, nunquam operâ nostrâ nec domi, nec militiæ Scipio eguiſſet? Non igitur utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam consequuta est. Non ergò erunt homines divitiis affluentes, audiendi, si quando de amicitia, quam nec usu, nec ratione habent cognitam, disputabunt. Nam quis est (proh deûm fidem atque hominum!) qui velit, ut neque diligat quenquam, nec ipse ab ullo diligatur, circumfluere omnibus copiis, atque in omnium rerum abundantia vivere? Hæc enim est tyrannorum vita; nimirum in qua nulla fides, nulla charitas, nulla stabilis benevolentiæ potest esse fiducia: omnia semper suspecta atque solicita sunt; nullus locus est amicitiæ. Quis enim aut eum diligat, quem

Tyrannorum vita qualis.

quem metuit, aut eum, à quo se metui putat? Coluntur tamen simulatione amicitiæ duntaxat ad tempus: quòd si fortè (ut fit plerunque) ceciderint; tum intelligitur, quàm fuerint inopes amicorum.

In adversis cognoscuntur amici.

Quod Tarquinium dixisse ferunt tum, cùm exul esset, Se intellexisse, quos fidos amicos habuisset, quósque infidos, cùm jam neutris gratiam referre posset. Quanquam miror, in illa superbia & importunitate, si quenquam habere potuit. Atque ut hujus, quem dixi, mores, veros amicos parare non potuêre: sic multorum opes præpotentium excludunt amicitias fideles. Non enim solùm ipsa fortuna cœca est, sed

Fortuna cæca.

eos etiam plerunque efficit cœcos quos complexa est. Itaque illi efferuntur fastidio fere, & contumaciâ: neque quicquam insipiente fortunato intolerabilius * dari potest. Atque hoc quidem videre licet,

Insipiente fortunato nihil intolerabilius.
* fieri.

eos qui antea commodis fuerunt moribus, imperio, potestate, prosperis rebus immutari, sperníque ab iis veteres amicitias, & * indulgeri novis. Quid autem

* indulgere.

stultius quàm,* ut plurimùm copiis, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam,

* cum.

equos, famulos, vestes egregias, vasa pretiosa; amicos non parare, optimam & pulcherrimam vitæ (ut itá dicam) supellectilem? Etenim cætera cùm parant,

Melius laudabiliúsque est amicos, quàm divitias parare.

cui parent nescíunt, nec cujus causá laborent. Ejus enim est istorum || quicquid est, qui vincit viribus:

|| quodque.

amicitiarum sua cuique permanet stabilis & certa possessio ut, etiamsi illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamen vita inculta, & deserta ab amicis non possit esse jucunda. Sed hæc hactenus. Constituendi autem sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi

Qui sint in amicitia fines.

termini deligendi. De quibus tres video sententias ferri, quarum nullam probo: Unam, ut eodem modo erga amicum affecti simus, quo erga nosmetipsos: Alteram, ut nostra in amicos benevolentia illorum erga nos benevolentiæ pariter æqualitérque respondeat:

deat; Tertiam, ut, quanti quisque se ipse facit, tanti fiat ab amicis. Harum trium sententiarum nulli prorsus assentior. Nec enim illa prima vera est, ut quemadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus. Quàm multa enim, quæ nostrâ causâ nunquam faceremus, facimus causâ amicorum! precari ab indigno, supplicare, tum acerbiùs in aliquem invehi, insectarique vehementiús: quæ in nostris rebus non satis honestè, in amicorum fiunt honestissimé. Multæ quoque res sunt, in quibus de suis commodis viri boni multa detrahunt, detrahíque patiuntur, ut iis amici potiùs, quàm ipsi, fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officiis ac voluntatibus. Hoc quidem est nimis exiguè & exiliter ad calculos revocare amicitiam, ut par sit ratio acceptorũ, & datorum. Ditior mihi & affluentior videtur esse vera amicitia: nec observare strictè, nè plus reddat, quàm acciperit. Neque enim verendum est, nè quid excidat, aut nè quid in terram defluat, aut nè plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius verò ille finis deterrimus, ut, quanti quisque se ipse faciat, tanti fiat ab amicis. Sæpe enim in quibusdam aut animus abjectior est, aut spes amplificandæ fortunæ fractior. Non est igitur amici, talem esse in eum, qualis ille in se est: sed * potiùs eniti, & efficere, ut amici jacentem animum excitet, inducátque in spem cogitationémque meliorem. Alius igitur finis veræ amicitiæ constituendus est, si priùs, quid maximè reprehendere Scipio solitus sit, edixero. Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiæ potuisse reperiri, quàm ejus, qui dixisset, Ità amare oportere, ut si aliquando esset osurus. Nec verò se adduci posse, ut hoc (quemadmodum putaretur) à Biante dictum esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septem: sed impuri cujusdam, & ambitiosi, aut omnia ad suam potentiam revocantis esse sententiam. Quonam enim

* potius debet eniti.

Οὐ δεῖ φιλεῖν ὡς μισήσοντα, ἀλλὰ μᾶλλον μισεῖν ὡς φιλήσοντα, Arist. *Rhet.*

modo quisquam amicus ejus esse poterit, cujus se putabit inimicum esse posse? Quin etiam necesse erit cupere, & optare, ut quàm sæpissime peccet amicus, quò plures det sibi tanquam ansas ad reprehendendum. Rursum autem rectè factis, commodisque amicorum necesse erit angi, dolere, invidere. Quare hoc quidem præceptum, cujuscunque est, ad tollendam amicitiam valet. Illud potiùs præcipiendum fuit, ut eam diligentiam adhiberemus in amicitiis comparandis, ut nè quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus. Quin etiam si minùs felices in deligendo fuissemus; ferendum id Scipio potiùs, quàm inimicitiarum tempus cogitandum, putabat. His igitur finibus utendum arbitror, ut, cùm emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, & voluntatum sine ulla exceptione communitas: ut etiam, siqua fortuna acciderit, ut minùs justæ amicorum voluntates adjuvandæ sint, in quibus eorum aut de capite agatur, aut fama, declinandum sit de via, modò nè summa turpitudo sequatur. Est enim, quatenus amicitiæ dari venia possit. Nec verò negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerendas existimare oportet benevolentiam civium; quàm blanditiis & assentationibus colligere turpe est. Virtus, quam sequitur charitas, minimè repudianda est. Sed sæpe (redeo enim ad Scipionem, cujus omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligentiores essent: capras & oves quot quisque haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parandis curam adhibere; in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædam & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, judicarent. Sunt igitur firmi, & stabiles, & constantes eligendi: cujus generis est magna penuria;

Quousque amicitia producenda sit.

ria; & judicare difficile est sanè, nisi expertum. Experiendum autem est in ipsa amicitia: ità præcurrit amicitia judicium, tollítque experiendi potestatem. Est igitur prudentis sustinere, ut †cursum, sic impetum benevolentiæ, quo utamur, quasi †aquis tentatis, sic amicitiis, aliquâ parte periclitatis moribus amicorum. Quidam sæpe in parva pecunia perspiciuntur, quàm sint leves: quidam autem quos parva movere non potuit, cognoscuntur in magna. Si verò erunt aliqui reperti, qui pecuniam preferre amicitiæ sordidum existiment: ubi eos inveniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes, amicitiæ non anteponant; ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera † vis amicitiæ, non multò, illa malint? Imbecilla enim † natura est ad contemnendam potentiam: quam etiamsi, neglectâ amicitiâ, consecuti sunt, excusatum iri se arbitrantur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. Itaque veræ amicitiæ difficillimè reperiuntur in iis, qui in honoribus, réque publica versantur. Ubi enim istum invenias, qui honorem amici anteponat suo? Quid? (hæc ut omittam) quàm graves, quàm difficiles plerisque videntur calamitatum societates! ad quas, non est facilè inventus, qui descendat. Quanquam Ennius rectè,

Amicus certus in re incerta cernitur.

Tamen hæc duo, lævitatis & infirmitatis pleroſque convincunt: aut si in bonis rebus contemnunt amicos, aut si in malis deserunt. Qui igitur utraque in re gravem constantem, stabilem se in amicitia præstiterit, hunc ex maximè raro hominum genere judicare debemus, & penè divino. Firmamentum autem stabilitatis constantiæque ejus, quàm in amicitia quærimus, fides est. Nihil enim stabile est, quod infidum est. Simplicem præterea & communem, & consentientem, † & qui rebus iisdem moveatur, eligi

Difficile est amicum fidū & constantem invenire.

† Currum.

† Equis temperatis.

† Jus.

† *Alias*, humana natura?

Graves plerisque videntur calamitatum societates.

Fides, stabilis amicitiæ fundamentum.

† *Aliàs*, id est, qui rebus,

ligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem. Neq; enim fidum potest esse multiplex ingenium, & tortuosum: neque verò, qui non iisdem rebus movetur, & natura consentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. Addendum eôdem est, ut nè criminibus aut inferendis delectetur amicus, aut credat † illatis: quæ omnia pertinent ad eam, quam jamdudum tracto, constantiam. Ità fit verum illud, quod initio dixi, Amicitiam nisi inter bonos esse non posse. Est enim boni viri (quem eundem sapientem licet dicere) hæc duo tenere in amicitia. Primùm, nè quid fictum sit, néve simulatum: Apertè enim vel odisse, magis † ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam. Deinde, non solùm ab aliquo illatas criminationes repellere, sed nè ipsum quidem esse suspicionsum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. Accedat huc suavitas quædam oportet sermonum, atque morum, haudquaquam mediocre condimentum amicitiæ. Tristitia autem, & in omni re severitas absit. Habet illa quidem gravitatem, sed amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, & ad omnem comitatem facilitatémque proclivior. Existit autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis: Nunquando amici novi, non indigni amicitiâ, veteribus sint anteponendi; ut equis vetulis, teneros anteponere solemus. Indigna homine dubitatio. Non enim amicitiarum esse debent, sicut aliarum rerum, satietates. Veterrimæ quæque (ut ea vina, quæ vetustatem ferunt) esse debent suavissimæ: verúmque illud est, quod vulgò dicitur: Multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletum sit. Novitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in herbis non fallacibus fructus appareat, non sunt illæ quidem repudiandæ: vetustas tamen suo loco conservanda est: Maxima est enim vis vetustatis & consuetudinis. Atqui in ipso equo (cujus modò

† Oblatis.

† Ingenui.

Tristitia & severitas abesse debent ab amicitia.

Novi amici non sunt veteribus anteponendi.

Notandum proverbium.

mentionem

mentionem feci) si nulla res impediat, nemo est, qui non eo, quo consuevit, libentiùs utatur, quàm intrectato & novo. Nec modò in hoc, quod est animal, sed in iis etiam, quæ sunt inanimata, consuetudo valet: cùm locis etiam ipsis montuosis delectemur, & sylvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Sed maximum est in amicitia, Superiorem parem esse inferiori. Sæpè enim excellentiæ quædam sunt: qualis erat Scipionis, in nostro (ut ità dicam) grege. Nunquam se ille Philo, nunquam † Rutilio, nunquam Mummio ante posuit, nunquam inferioris ordinis amicis: Q. verò Maximum fratrem, egregium virum, omnino sibi nequaquam parem, quòd is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suósque omnes per se esse posse ampliores volebat. Quod faciendum, imitandúmque est omnibus; ut, si quam præstantiam virtutis, ingenii, fortunæ consecuti sunt, impertiant eam suis, communicéntque cum proximis: ut, si parentibus nati sint humilibus, si propinquos habeant imbeciliores vel animo, vel fortunâ, eorum augeant opes, eísque honori sint & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu, propter ignorantiam stirpis & generis, in famulatu fuerint, cùm cogniti sunt, & aut deorum, aut regum filii inventi, retinent tamen charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse duxerunt. Quod quidem est multò profectò magis in veris patribus certísque faciendum. Fructus enim ingenii, & virtutis, omnísque præstantiæ tum maximè capitur, cùm in proximum quemq; confertur. Ut igitur ii, qui sunt in amicitiæ conjunctionísque necessitudine superiores, exæquare se cum inferioribus debent: sic inferiores dolere non debent, se a suis amicis aut ingenio, aut fortunâ, aut dignitate superari. Quorum pleríque aut queruntur semper aliquid, aut etiam exprobrant: eóque magis, si aliquid habere se putant, quod officiosè,

† Rupilio.

Superior ætate, colendus est.

ficiosè aut amicè, & cum labore ſuo aliquo factum queant dicere. Odioſum ſanè genus hominum, officia exprobrantium: quæ meminiſſe debet is, in quem collata ſunt; non commemorare, qui contulit. Quamobrem ut ii, qui ſuperiores ſunt, ſubmittere ſe debent in amicitia: ſic quodammodo inferiores extollere. Sunt enim quidam, qui moleſtas amicitias faciunt, cùm ipſi ſe contemni putant: quod non ferè contingit niſi iis, qui etiam contemnendos ſe arbitrantur: qui hac opinione non modò verbis, ſed etiam opere levandi ſunt. Tantum autem cuique tribuendum eſt, primùm, quantum ipſe efficere poſſis: deinde etiam, quantum ille, quem dilligas atque adjuves poſſit ſuſtinere. Non enim tu poſſis (quantùm vis licèt excellas) omnes tuos ad honores ampliſſimos perducere: ut Scipio P. † Rutilium potuit conſulem efficere, fratrem ejus † Lucium non potuit. Quod ſi etiam poſſis quidvis deferre ad alterum, videndum eſt tamen, quid ille poſſit ſuſtinere. Omnino amicitiæ, corroboratis jam confirmatiſque & ingeniis, & ætatibus, judicandæ ſunt. Nec, ſiqui ineunte ætate venandi, aut pilæ ſtudioſi fuerint, eos habere neceſſarios oportet, quos tum eodem ſtudio præditos dilexerunt. Iſto enim modo nutrices & pædagogi jure vetuſtatis plurimum benevolentiæ poſtulabunt: qui negligendi quidem non ſunt, ſed alio quodam modo colendi. Aliter enim amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt. Diſpares enim mores diſparia ſtudia ſequuntur, quorum diſſimilitudo diſſociat amicitias: nec ob aliam cauſam ullâ boni improbis, improbi bonis amici eſſe non poſſunt, niſi, quòd tanta eſt inter eos, quanta maxima poteſt eſſe, morum ſtudiorúmque diſtantia. Rectè etiam præcipi poteſt in amicitiis, nè quis intemperatâ quadam benevolentiâ (quod perſæpe fit) impediat magnas utilitates amicorum. Nec enim (ut ad fabulas redeam) Trojam Neopto-

Meminiſſe debet is, in quem collatum eſt beneficium; non commemorare, qui contulit.

Χάριν λαβεῖν μέμνησο· δοῦναι δ' ἐπιλάθου. *Proverb. Gr.*

† Rupilium.

† Lælium.

Amicitiæ ætate provectâ judicandæ ſunt.

Diſpares mores diſparia ſtudia ſequuntur.

Neoptolemus capere potuisset, si Lycomedem, apud quem erat educatus, multis cum lacrymis iter suum impedientem, audire voluisset. Et sæpe incidunt magnæ res, ut discedendum sit ab amicis: quas qui impedire vult, quòd desiderium non facilè ferat, is & infirmus est, mollísq; naturâ, & ob eam ipsâ causam in amicitia parùm justus. Atque in omni re considerandum est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiam quasi quædam calamitas in amicitiis dimittendis nonnunquam necessaria. Jam enim à sapientum familiaritatibus, ad vulgares amicitias oratio nostra delabitur. Erumpunt sæpe vitia amicorum tum in ipsos amicos, tum in alienos: quorum tamen ad amicos redundet infamia. Tales igitur amicitiæ sunt remissione usûs elevandæ, & (ut Catonem dicere audivi) dissuendæ magis, quàm discindendæ sunt: nisi quædam admodum intolerabilis injuria exarserit; ut neque rectum, neque honestum sit, neque fieri possit, ut non statim alienatio, disjunctióque facienda sit. Sin autem morum aut studiorum commutatio quædam (ut fieri solet) facta erit, aut in republicæ partibus dissensio intercesserit: loquor enim, ut paulò antè dixi, non de sapientum, sed de communibus amicitiis) cavendum erit, nè non solùm amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ videantur. Nihil enim turpiùs, quàm cum eo bellum gerere, quicum familiariter vixeris. Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat (ut scitis) Scipio: propter dissensionem autem, quæ erat in rep. alienatus est à collega nostro Metello. Utrumque egit graviter, autoritate, & offensione animi non acerbâ. Quamobrem primùm danda opera est, nè qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid evenerit, ut extinctæ potiùs amicitiæ, quàm oppressæ esse videantur. Cavendum verò est, nè etiam in graves inimicitias conver-

Neoptolemus. Lycomedes.

Considerandum est, quid ab amicis petatur, quid nos petamus.

Dissuendæ magis, quàm discindendæ amicitiæ.

convertant se amicitiæ, è quibus jurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. Quæ tamen si tolerabiles erunt, ferendæ sunt: & hic honos veteri amicitiæ tribuendus est, ut in culpa sit qui faciat, non qui patiatur injuriam. Omnino omnium horum vitiorum atque incommodorum una cautio est, atq; una provisio, ut nè nimis citò diligere incipiamus, néve indignos. Digni autem sunt amicitiâ, quibus in ipsis inest causa cur diligantur. Rarum istud genus (& quidem omnia præclara rara) nec quicquam difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. Sed pleriq; neque in rebus humanis quicquam bonum nôrunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimùm diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos. Itaque pulcherrimâ illâ & maximè naturali carent amicitiâ, per se, & propter se expetendâ: nec ipsi sibi exemplo sunt hæc vis amicitiæ qualis & quanta sit. Ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipse mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisq; charus est: quod nisi idem in amicitiam transferatur, verus amicus nunquam reperietur. Est enim is amicus quidem, qui est tanquam alter idem. Quòd si hoc apparet in bestiis volucribus, agrestibus, natantibus, cicuribus, feris; primùm, ut se ipsæ diligant: (id enim pariter cum omni animante nascitur) deinde, ut requirant atque appetant, ad quas se applicent, ejusdem generis animantes: idque faciunt, cum desiderio, & cum quadam similitudine amoris humani: quantò id magis in † homine fit naturâ, qui & se ipse diligit, & alterum acquirit cujus animum ità cum suo commisceat, ut efficiat penè unum ex duobus? Sed plerique perversè, nè dicam impudenter, amicum habere talem volunt, quales ipsi esse non possunt: quæque ipsi non tribuunt amicis, hæc ab iis desiderant. Par est autem, primùm ipsum esse virum bonum,

Fide, sed cui vide.

Βεβαίως μὲν φίλος γίνε, ἢ τὰ ἔξωθεν. Isocrat.

Amicus, alter idem.

† Hominis sit natura. Arist. *defin. Amicitiam, μίαν ψυχὴν δυοῖν σωμάτοιν οἰκοῦσαν. Hinc.* Ovid. *de* Pyl. & Oreſt. *Qui duo corporibus, mentibus unus erant.*

num, tum alterum similem sui quærere. In talibus ea, quam jamdudum tractamus, stabilitas amicitiæ confirmari potest, cùm homines benevolentiâ conjuncti, primùm cupiditatibus iis, quibus cæteri serviunt, imperabunt: deinde æquitate justitiâq; gaudebunt, omniáq; alter pro altero suscipiet; neq; quicquam unquam nisi honestum & rectum, alter ab altero postulabit; neq; solùm colent se inter se ac diligent, sed etiam verebuntur. Nam maximum ornamentum amicitiæ tollit, qui ex ea tollit verecundiam. Itaque in iis pernicioſus est error, qui existimant libidinum peccatorúmque omnium patere in amicitia licentiam. Virtutum enim amicitia adjutrix à natura data est, non vitiorum comes: ut, quoniam solitaria non posset virtus ad ea, quæ summa sunt, pervenire, conjuncta & †sociata cum altera perveniret: quæ si quos inter societas aut est, aut fuit, aut futura est, eorum est habendus ad summum naturæ bonum optimus beatissimúsque comitatus. Hæc est, inquam, societas, in qua omnia insunt, quæ putant homines expetenda, honestas, gloria, tranquillitas animi, atque jucunditas: ut, cùm hæc adsint, beata vita sit, & sine his esse non possit. Quod cùm optimum maximúmq; sit, si id volumus adipisci, virtuti opera danda est, sine qua neque amicitiam, neque ullam rem expetendam consequi possumus. Eâ verò neglectâ, qui se amicos habere arbitrantur, tum se denique erràsse sentiunt, cùm eos gravis aliquis casus experiri cogit. Quocirca (dicendum est enim sæpius) cùm judicaveris, diligere oportet; non cùm dilexeris, judicare. Sed, cùm multis in rebus negligentiâ plectimur, tum maximè in amicis & deligendis, & colendis. Præposteris enim utimur consiliis, & acta agimus, quod vetamur veteri proverbio. Nam implicati ultro & citro, vel usu diuturno, vel etiam officiis, repentè in medio cursu amicitias, exortâ aliquâ offensione,

Nihil præter honestum & rectum ab amicis petendum est.

Non debet verecundia ab amicitia abesse.

†Consociata.

Apophthegma.

Judicandum est priùs, quàm diligamus.

Actum agere *Proverb.*

sione, dirumpimus. Quò etiam magis vituperanda est rei maximè necessariæ tanta incuria. Una est enim amicitia in rebus humanis, de cujus utilitate omnes uno ore consentiunt: quanquam à multis ipsa virtus contemnitur, & venditatio quædam, atque ostentatio esse dicitur. Multi divitias despiciunt, quos parvo contentos tenuis victus cultúsque delectat: honores verò, quorum cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ità contemnunt, ut nihil inanius esse, nihil levius existiment! Itémque cætera, quæ quibusdam admirabilia videntur, permulti sunt, qui pro nihilo putent. De amicitia omnes ad unum idem sentiunt, & ii, qui ad remp. se contulerunt, & ii, qui rerum cognitione doctrinàque delectantur, & ii qui suum negotium gerunt otiosi: postremò ii, qui se totos tradiderunt voluptatibus, sine amicitia vitam esse nullam sentiunt, si modò velint aliqua ex parte liberaliter vivere. Serpit enim nescio quo modo per omnium vitam amicitia: nec ullam ætatis degendæ rationem patitur esse expertem sui. Quinetiam, siquis asperitate eâ est, & immanitate naturæ, ut congressus & societatem hominum fugiat atque oderit, qualem fuisse Athenis Timonem nescio quem accepimus: tamen is pati non possit, ut non acquirat aliquem, apud quem evomat virus acerbitatis suæ. Atq; hoc maximè judicaretur, si quid tale posset contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominum frequentia tolleret, & in solitudine uspiam collocaret; atque ibi suppeditans omnium rerum, quas natura desiderat, abundantiam & copiam, hominis omnino aspiciendi potestatem eriperet: quis tam esset ferreus, qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo? Verum igitur illud est quod à Tarentino Archyta (ut opinor) dici solitum, nostros senes commemorare audivi, ab aliis senibus auditum: Si quis cœlum ascendisset, naturámque

Timon Atheniensis, Anthropomisus.

rámq; mundi, & pulchritudinem syderum perspexisset, insuavem illam admirationem ei fore: quæ jucundissima fuisset, si aliquem, cui narraret, habuisset. Sic natura solitarium nihil amat: semperque ad aliquod tanquam adminiculum annititur, quod in amicissimo quoque dulcissimum est. Sed cum tot signis eadem natura declaret, quid velit, ac quærat, quid desideret: obsurdescimus tamen nescio quomodo, nec ea, quæ ab ea monemur, audimus. Est enim varius & multiplex usus amicitiæ, multæq; causæ suspicionũ, offensionúmq; dantur, quas tum evitare, tum elevare, tum ferre sapientis est. Una illa sublevanda offensio est, ut & * veritas in amicitia, & fides retineatur. Nam et monendi amici sæpe sunt, & objurgandi: & hæc accipienda amicè, cùm benevolè fiunt. Sed nescio quomodo verum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit; *Obsequium amicos, veritas odium parit.* Molesta veritas est, si quidẽ ex ea nascitur odiũ, quod est venenum amicitiæ: sed obsequium multò molestius, quod peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. Maxima autem culpa in eo est, qui & veritatem aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. Omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est: primùm, ut monitio acerbitate, deinde objurgatio contumeliâ careat. In obsequio autem (quoniam Terentiano verbo libenter utimur) comitas adsit: assentatio vitiorum adjutrix procul amoveatur, quæ non modò amico, sed nè libero quidem digna est. Aliter enim cum tyranno, aliter cum amico vivitur. Cujus autem aures clausæ veritati sunt, ut ab amico verum audire nequeat, hujus salus desperanda est. Scitum est enim illud Catonis, Multò melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces videantur: illos verum sæpe dicere, hos nunquam. Atque illud absurdum est, quod ii scilicet, qui monentur, eam molestiam, quam debent ca-

Natura nihil solitarium amat.

* utilitas.

An verum sit Terentianum illud, Obsequium amicos, veritas odium parit.

Fugienda est assentatio.

Audienda est veritas.

pere, non capiunt: eam capiunt, quâ debent carere. Peccâsse enim se, non arguunur; objurgari, molestè ferunt: quod contrà oportebat; delicto dolore, objurgatione gaudere. Ut igitur & monere, & moneri proprium est veræ amicitiæ; et alterum liberè facere, non asperé; alterum patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitiis pestem esse majorem, quàm adulationem, blanditias, assentationem. Quamvis enim multis nominibus est hoc vitium notandum, levium hominum, atque fallacium, ad ‖ voluntatem loquentium omnia, nihil ad veritatem. Cùm autem omnium rerum simulatio est vitiosa, (tollit enim judicium veri, idque adulterat) tum amicitiæ repugnat maximè: delet enim veritatem, sine qua nomen amicitiæ valere non potest. Nam cùm amicitiæ vis sit in eo, ut unus quasi animus fiat ex pluribus: quî id fieri poterit, si nè in uno quidem unus animus erit, idémq; semper, sed varius, commutabilis, multiplex? Quid enim potest esse tam flexibile, tam devium, quàm animus ejus, qui ad alterius non modò sensum ac voluntatem, sed etiam vultum atque nutum convertitur? *Negat quis? nego: ait? aio. Postremò imperavi egomet mihi, omnia assentari*, ut ait idem Terentius; sed ille sub Gnathonis personâ: quod amici genus adhibere, omnino levitatis est. Multi autem Gnathonum similes cùm sint, loco, fortunâ, famâ superiores: horum est assentatio molesta, cùm ad vanitatem accessit autoritas. Secerni autem blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentiâ, quàm omnia fucata & simulata à sinceris atque veris. Concio quæ ex imperitissimis constat, tamen judicare solet, quid interest inter popularem, id est, assentatorem & levem civem, & inter constantem, severum & gravem. Quibus blanditiis C. Papyrius consul nuper influebat in aures concionis, cùm ferret legem de tribunis pleb.

Assentatio amicitiæ pestis.

‖ voluptatem

Amicitia unum quasi animum ex pluribus facit.

Papyrius consul blanditiis in aures concionis influebat.

pleb. reficiendis? Dissuasimus nos. Sed nihil de me de Scipione dicam libentiùs. Quanta illi (Dii immortales) fuit gravitas! quanta in oratione majestas! ut facilè ducem populi Rom. non comitem diceres: sed affuistis, & est in manibus oratio. Itaq; lex popularis suffragiis populi repudiata est, atq; (ut ad me redeam) meministis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino consulibus, quàm popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi || videbatur! cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferebatur. Atque is primùm instituit in forum || versibus agere cum populo. Tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facilè vincebat. Atque id actum est prætore me, quinquennio antequam consul sum factus. Itaque re magis, quàm autoritate, causa illa defensa est. Quòd si in scena, id est, in concione, in qua rebus fictis & adumbratis loci plurimum est, tamen verum valet, si modò id patefactum & illustratum est: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota veritate perpenditur? in qua nisi (ut dicitur) || apertum pectus videas, tuúmq; ostendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas: nè amare quidem, aut amari possis, cùm, id quàm verè fiat, ignores. Quanquam ista assentatio, quamvis periculosa sit, nocere tamen nemini potest, nisi ei, qui eam recipit, atque eà delectatur. Ità fit, ut is assentatoribus patefaciat aures suas maximè, qui ipse sibi assentetur, & se maximè ipse delectet. Omnino est amans sui virtus: optimè enim se ipsa novit, quámque amabilis sit, intelligit. Ego autem non de virtute nunc loquor, sed de virtutis opinione. Virtute enim ipsà non tam multi præditi esse, quàm videri volunt. Hos delectat assentatio: his fictis ad eorum || voluntatem sermo cùm adhibetur, orationem illam vanam, testimonium esse laudem suarum putant. Nulla est igitur hæc amicitia, cùm alter verum

|| jubebatur.

|| versus.

Veritas in scena valet: multò magis in amicitia.

|| apertum amici pectus.

Assentationem amat, qui ipse sibi assentatur.

|| voluptatem.

rum audire non vult, alter ad mentiendum paratus est. Nec parasitorum in comœdiis assentatio nobis faceta videretur, nisi essent milites glorioſi. *Magnas verò a ere gratias Thaïs mihi?* Satis erat respondere, Magnas: *Ingentes*, inquit. Semper auget assentatio id, quod is, cujus ad voluntatem dicitur, vult esse magnum. Quamobrem quamvis blanda ista vanitas apud eos valeat, qui ipsi illam allectant & invitant: tamen etiam graviores, constantioresque admonendi sunt, ut animadvertant, nè callidâ assentatione capiantur. Apertè enim adulantem nemo non videt, nisi qui admodum est excors. Callidus ille, & occultus nè se insinuet, studiosè cavendum est: nec enim facillimè agnoscitur, quippe qui etiam adversando sæpe assentetur, & litigare se simulans blandiatur, atque ad extremum det manus, vincique se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus viciſſe videatur. Quid autem turpius, quàm illudi? Quod nè accidat, magis cavendum est, ut in Epicureo:

Hodie me ante omnes comicos stultos senex
Versaris, atque luseris lautissimè:

Hæc enim in fabulis stultissima persona est, improvidorum, & credulorum senum. Sed nescio quo pacto ab amicitiis perfectorum hominum, id est, sapientum (de hac dico sapientia, quæ videtur in hominem cadere posse) ad leves amicitias ‖ deflexit oratio. Quamobrem ad illam primam redeamus, eámque ipsam concludamus aliquando. Virtus, virtus inquâ, C. Fanni, & tu Q. Mucî, & conciliat amicitias, et conservat. In ea est enim convenientia rerum, in ea stabilitas, in ea constantia. Quæ cùm se extulit, & ostendit lumen suum, et idem aspexit, agnovitque in alio, ad id se admovet, viciſsimque accipit illud, quod in altero est: ex quo eorum exardescit sive amor, sive amicitia; utrumque enim dictum est ab amando. Amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames,

Semper auget assentatio.

Nota.

‖ *Aliàs*, defluxit.

Epilogus disputationis de amicitia.

Virtus conciliat amicitias & conservat.

Quid sit amare.

ames, nullâ indigentiâ, nullâ utilitate quæsitâ. Quæ tamen ipsa efflorescit ex amicitiâ, etiam si tu eam minùs secutus sis. Hâc nos adolescentes benevolentiâ senes illos, L. Paulum, M. Catonem, C. Gallum, P. Nasicam, T. Gracchum, Scipionis nostri socerum dileximus. Hæc etiam magis elucet inter æquales: ut inter me et Scipionem, L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummium. Viciſſim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus: ut ego in vestra et in Q. Tuberonis: equidem etiam admodum adolescens, P. Rutilii et A. Virginii familiaritate delector. Quandoquidem enim ità ratio comparata est vitæ, naturæque nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maximè quidem optandum est, ut cum æqualibus possis vivere, quibusquam tanquam è carceribus emissus, cum iisdem ad calcem (ut dicitur) pervenire possis. Sed quoniam res humanæ fragiles caducæque sunt, semper aliqui acquirendi sunt, quos diligamus, et à quibus diligamur. Charitate enim benevolentiâque sublatâ, omnis est è vita sublata jucunditas. Mihi quidem Scipio, quanquam est subitò ereptus, vivit tamen, semperque vivet. Virtutem enim semper amavi illius viri, quæ extincta non est: nec mihi soli versatur ante oculos, qui illam semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara et insignis. Nemo unquam animo aut spe majora suscipiet, qui sibi non illius memoriam atque imaginem proponendam putet. Equidem ex omnibus rebus quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia Scipionis possim comparare. In hac mihi de republica consensus, in hac rerum privatarum consilium, in eadem requies plena oblectationis fuit: nunquam illum, nè minimâ quidem re, offendi, quod quidem senserim; nihil audivi ex eo ipse, quod nollem. Una domus erat, idem victus, isque communis: neque solùm militia, sed etiam peregri-

--Amicitias tu tibi junge pares. Ovid.

Virtus ignara sepulcri est.

nationes, rusticationésque communes. Nam quid ego de studiis dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus, remoti ab oculis populi, omne otium tempúsque contrivimus. Quarum rerum recordatio & memoria si unà cùm illo occidisset, desiderium conjunctissimi viri, atque amantissimi ferre nullo modo possem. Sed nec illa extincta sunt, aluntúrque potiùs, & augentur cogitatione, & memoriâ. Et si planè illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim jam in hoc desiderio esse non possum. Omnia autem brevia tolerabilia esse debent, etiamsi magna sint. Hæc habui de amicitia quæ dicerem. Vos autem hortor, ut ità virtutem locetis (sine qua amicitia esse non potest) ut, eâ exceptâ, nihil amicitiâ præstabilius esse putetis.

M. T. C. Lælii, seu De Amicitia, finis.

M. T.

M. T. Ciceronis Cato Major, *seu* De Senectute ad T. Pomponium Atticum.

Dialogi Personæ.

Scipio, Cato, Lælius.

Præfatio.

O Tite, si quid ego adjûro, curâmve levâsso,
Quæ nunc te coquit, & versat sub pectore fixa,
Ecquid erit || pretii? || Præmî.

Licet enim versibus iisdem mihi affari te, Attice, quibus affatur Flaminium ille vir haud magna in re, sed fidei plenus: quanquam certò scio non, ut Flaminium,

Sollicitari te, Tite, sic, noctésque, diésque. *Attice.*

Novi enim moderationem animi tui, et æquitatem; téque non cognomen solùm Athenis deportâsse, sed humanitatem & prudentiam intelligo. Et tamen suspicor iisdem rebus te, quibus meipsum sentio interdum, graviùs commoveri: quarum consolatio et major est, et in aliud tempus differenda. Nunc autem mihi visum est, de senectute aliquid ad te scribere: hoc enim onere, quod mihi tecum commune est, aut jam urgentis, aut certè adventantis senectutis, et te, et meipsum levari volo: etsi te quidem id modestè, ac sapienter, sicut omnia, et ferre, et laturum esse certò scio. Sed mihi, cùm de senectute aliquid vellem scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo

uterque noſtrûm communiter uteretur. Mihi quidem ità jucunda hujus libri confectio fuit, ut non modò omnes abſterſerit ſenectutis moleſtias, ſed effecerit mollem etiam et jucundam ſenectutem. Nunquam igitur ſatis laudari dignè poterit philoſophia, cui qui pareat, omne tempus ætatis ſine moleſtia poſſit degere. Sed de cæteris et diximus multa et ſæpe dicemus. Hunc verò librum de ſenectute ad te miſimus. Omnem autem ſermonem tribuimus, non Tithono, ut Ariſto Chius, nè parùm eſſet autoritatis, tanquam in fabula: ſed M Catoni ſeni, quò majorem autoritatem haberet oratio. Apud quem, Lælium et Scipionem facimus admirantes, quòd is tam facilè ſenectutem ferat; iiſque eum reſpondentem. Qui ſi eruditiùs videbitur diſputare, quàm conſuevit ipſe in ſuis libris, attribuito Græcis literis: quarum conſtat eum perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. Sed quid opus eſt plura? Jam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnem de ſenectute ſententiam.

Perſonarum dignitas addit orationi autoritatem.

Dialogus,

P. Scipio, C. Lælius, & Cato interlocutores.

Scipio.

SÆpenumero admirari ſoleo cum hoc C. Lælio, tum cæterarum rerum tuam excellentem, M. Cato, perfectámque ſapientiam, tum vel maximè, quòd ſenectutem tuam nunquam tibi gravem eſſe ſenſerim: Quæ pleriſque ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Ætnâ gravius dicant ſuſtinere. *Cato.* Rem haud ſanè, Scipio et Læli, difficilè admirari videmini. Quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene beatéque vivendum, iis omnis gravis eſt ætas: qui autem omnia bona

bona à ſeipſis petunt, iis nihil poteſt malum videri, quod naturæ neceſſitas afferat. Quo in genere in primis eſt ſenectus: quam ut adipiſcantur, omnes optant; eandem accuſant adepti: Tanta eſt inconſtantia, ſtultitia atq; perverſitas. Obrepere aiunt eam citiùs, quàm putâſſent. Primùm, quis coegit eos falſum putare? Qui enim citiùs adoleſcentiæ ſenectus, quàm pueritiæ adoleſcentia, obrepit? Deinde, quî minùs gravis eſſet iis ſenectus, ſi octingenteſimum annum agerent quàm ſi octogeſimum? præterita enim ætas quamvis longa, cùm effluxiſſet, nullâ conſolatione permulcere poſſet ſtultam ſenectutem Quocirca, ſi ſapientiam meam admirari ſoletis (quæ utinam digna eſſet opinione veſtrâ, noſtróque cognomine!) in hoc ſumus ſapientes, quòd naturam optimam ducem tanquam deum ſequimur, eíque paremus: A qua non veriſimile eſt, cùm cæteræ partes ætatis bene deſcriptæ ſint, extremum actum, tanquam ab inerti poeta, eſſe neglectum. Sed tamen neceſſe fuit eſſe aliquod extremum, & tanquam in arborum baccis, terræque frugibus maturitate tempeſtivâ, quaſi vietum & caducum: quod ferendum eſt molliter ſapienti. Quid enim eſt aliud, gigantum more bellare cum diis, niſi naturæ repugnare? *Læl.* Atqui Cato gratiſſimum nobis, ut etiam pro Scipione pollicear, feceris, ſi (quoniam volumus, & ſperamus quidem certè ſenes fieri) multò antè à te didicerimus, quibus facillimè rationibus ingraveſcentem ætatem ferre poſſimus. *Cato.* Faciam verò, Læli, præſertim ſi utriq; veſtrûm gratum (ut dicis) futurum ſit. *Scip.* Volumus ſanè, niſi moleſtum eſt, Cato, tanquam aliquam viam longam confeceris, quâ nobis quoq; ingrediendum ſit, iſtuc, quò pervenſti, videre quale ſit. *Cato.* Faciam, ut potero, Læli: ſæpe enim interfui querelis meorum æqualium (*Pares* autem *cum paribus*, veteri proverbio, *facillimæ congregantur*) † quæ

Γῆρας ὅταν μὴ ἀπῇ, πᾶς τις ἐυχέται· ἦν δὲ πάρ' ἔλθῃ, Μέμφεται.

Cato ſapiens dicebatur.

ἕπου θεῷ.

Quid ſit gigantes cum diis bellare, Θεομαχεῖν

Proverb.

† quas.

C. Sali-

C Salinator, quæ Spu. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant: tum, quòd voluptatibus carerent, sine quibus vitam nullam putarent; tum, quòd spernerentur ab iis, à quibus essent coli soliti. Qui mihi non id videbantur accusare, quod esset accusandum. Nam si id culpâ senectutis accideret, eadem mihi usu evenirent, reliquísque omnibus majoribus natu, quorum ego multorum cognovi senectutem sine querela, qui, se & à libidinum vinculis laxatos esse non molestè ferrent, nec à suis despicerentur. Sed omnium istiusmodi querelarum in moribus est culpa, non in ætate. Moderati enim, & nec difficiles senes, nec inhumani, tolerabilem agunt senectutem: importunitas autem, & inhumanitas omni ætate molesta est. *Læl.* Est, ut dicis, Cato: sed fortasse dixerit quispiam, tibi propter opes & copias, & dignitatem tuam, tolerabilem senectutem videri; id autem non posse multis contingere. *Cato.* Est illud quidem, Læli, aliquid, sed nequaquam in isto sunt omnia: ut Themistoclem ferunt Seriphio cuidam in jurgio respondisse, cùm ille dixisset, non eum suâ, sed patriæ gloria splendorem assecutum; Nec hercle, inquit, si ego Seriphius essem, nobilis; nec, si tu Athenienses esses, clarus unquam fuisses. Quod eodem modo de senectute potest dici. Neque enim in summa inopia levis esse senectus potest nè sapienti quidem; nec insipienti, etiam in summa copia, non gravis. Aptissima omnino sunt, Scipio & Læli, arma senectutis, artes exercitationésque virtutum: quæ in omni ætate cultæ, cùm multùm diúque vixeris, mirificos afferunt fructus; nec solùm quia nunquam deserunt, nè in extremo quidem tempore ætatis, (quanquam id maximum est) verùm etiam, quia conscientia bene actæ vitæ, multorúmq; benefactorum recordatio jucundissima est. Ego quidem Q. Maximum, eum, qui Tarentum recepit, adolescens

In moribus est culpa, non in ætate.

Themistoclis responsio ad Seriphium quendam,

Οὐκ ἂν ἐγὼ ὢν Σέριος ὠνομάσθην ἐλλόγιμος, οὐδ' εἰ σὺ Ἀθηναῖος. *Plut.*

Senectutis arma.

ſcens ità dilexi ſenem, ut æqualem: Erat enim in illo viro comitate condita gravitas; nec ſenectus mores mutaverat. Quanquam eum colere cœpi non admodum grandem natu, ſed tamen jam ætate provectum. Anno enim pòſt, quàm primùm conſul fuerat, ego natus ſum; cùmque eo quartum conſule adoleſcentulus miles profectus ſum ad Capuam; quintóq; anno pòſt ad Tarentum quæſtor; deinde ædilis; quadriennio pòſt factus ſum prætor: quem magiſtratum geſſi conſulibus Tuditano & Cethego. Tum quidem ille admodum ſenex, ſuaſor legis Cinciæ de donis & muneribus fuit. Hic & bella gerebat, ut adoleſcens, cùm planè grandis eſſet: & Annibalem, juveniliter exultantem, patientiâ ſuâ molliebat: de quo præclarè familiaris noſter Ennius:

Unus homo nobis cunctando reſtituit rem.
Non ponebat enim rumores ante ſalutem:
Ergò póſtque magíſque viri nunc gloria claret.

Capua Apuliæ civitas.

Cincia lex.

Cunctator Fabius.

Tarentum verò quâ vigilantiâ, quo conſilio recepit? cùm quidem, me audiente, Salinatori, qui, amiſſo oppido, fugerat in arcem, glorianti, atque ità dicenti, Meâ operâ (Q. Fabi) Tarentum recepiſti: Certè, inquit, ridens; nam niſi tu amiſiſſes, ego nunquam recepiſſem. Nec verò in armis præſtantior, quàm in toga; qui conſul iterum, Sp. Carvilio collegâ quieſcente, C. Flaminio tribuno plebis, quoad potuit, reſtitit, agrum Picenum & Gallicum viritim contra ſenatûs autoritatem dividenti. Augúrque cùm eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpiciis ea geri, quæ pro reipub. ſalute gererentur; quæ contra remp. fierent, contra auſpicia fieri. Multa in eo viro præclara cognovi: ſed nihil eſt admirabilius, quam quomodo ille mortem M. filii tulit, clari viri, & conſularis. Eſt in manibus viri laudatio, quam cùm legimus, quem philoſophum non contemnimus? nec verò ille in luce modò, atq; in oculis civium magnus; ſed intus, domíq; præſtantior.

Q. Fabii reſponſio ad Salinatorem de recepto Tarento.

Ἐπ. οἱονὼς ἀεισε, ἀμύνειδς ἀνδρὶ πατρώιος. *Hom.*

ſtantior. Qui ſermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ ſcientia juris augurandi? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ: omnia memoriâ tenebat, non domeſtica ſolùm, ſed etiam externa bella. Cujus ſermone ità tum cupidè fruebar, quaſi jam divinarem id, quod evenit, illo extincto, unde diſcerem, fore neminem. Quorſum igitur hæc tam multa de Maximo? Quia profectò videtis, nè fas eſſe dictu, miſeram fuiſſe talem ſenectutem. Nec tamen omnes poſſunt eſſe Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedeſtres navaléſque pugnas, ut bella à ſe geſta, triumphóſque recordentur. Eſt etiam quietè, & purè, & eleganter actæ ætatis placida ac lenis ſenectus: qualem accepimus Platonis, qui uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt: qualem Iſocratis, qui eum librum, qui Panatheniaicus inſcribitur, quarto & nonageſimo anno ſcripſiſſe dicitur, vixítque quinquennium poſtea: cujus magiſter Leontinus Gorgias, centum & ſeptem complevit annos: neq; unquam in ſuo ſtudio atque opere ceſſavit. Qui cùm ex eo quæreretur, cur tamdiu vellet eſſe in vita: Nihil habeo, inquit, quod accuſem ſenectutem. Præclarum reſponſum, & docto homine dignum. Sua enim vitia inſipientes, & ſuam culpam in ſenectutem conferunt: quod non faciebat is cujus modò mentionem feci, Ennius:

Net. uno *pro* primo.

Sicut fortis equus, ſpatio qui ſæpe ſupremo
Vicit Olympia, nunc ſenio confectu' quieſcit.

æqui fortis & victoris ſenectuti comparat ſuam: quem quidem probè meminiſſe poteſtis. Anno enim undeviceſimo poſt ejus mortem, hi conſules, T. Flaminius & M. ‖ Atilius facti ſunt: ille autem † Cæpione & Philippo iterum conſulibus mortuus eſt, cùm ego quidem v & LX annos natus, legem Voconiam voce magnâ & bonis lateribus ſuaſiſſem. Sed annos LXX natus (tot enim vixit Ennius) ità ferebat duo, quæ

‖ Acilius.
† Scipione.
Lex Voconia.

quæ maxima putántur, onera, paupertatem, & senectutem, ut eis penè delectari videretur. Etenim, cùm complector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera videatur: unam, quòd avocet à rebus gerendis; alteram, quòd corpus faciat infirmum; tertiam, quòd privet omnibus ferè voluptatibus; quartam, quòd haud procul absit à morte. Earum, si placet, causarum quantùm quæque valeat, quantúmque justa sit unaquæque, videamus. A rebus gerendis senectus abstrahit. Quibus? an iis, quæ geruntur juventute & viribus? Nullænè igitur res seniles sunt, quæ vel infirmis corporibus, animo tamen administrentur? Nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus, pater tuus, Scipio, socer optimi viri, filii mei? Cæteri senes, Fabricii, Curii, Coruncanii, cùm rempub. consilio & autoritate defendebant, nihil agebant? Ad Appii Claudii senectutem accedebat etiam, ut cæcus esset: tamen is, cùm sententia senatûs inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, non dubitavit dicere illa, quæ versibus persecutus est Ennius,

Cur senectus misera videatur.

Senectutem impedimento non esse rebus gerendis.

Appius cæcus.

Quo vobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, || *dementi sese flexêre ruina?*

|| dementes.

cæteráque gravissimé. Notum enim vobis carmen est: & tamen ipsius Appii extat oratio: atq; hanc ille egit septem & decem annis post alterum consulatum, cùm inter duos consulatus anni x interfluxissent, censórque ante consulatum superiorem fuisset. Ex quo intelligitur, Pyrrhi bello grandem sanè fuisse: & tamen sic à patribus accepimus. Nihil igitur afferunt qui in re gerenda versari senectutem negant: similésque sunt, ut si qui gubernatorem in navigando nihil agere dicant, cùm alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant; ille autem clavum tenens, sedeat in puppi quietus. Non facit ea quæ juvenes: at verò multò majora & meliora facit.

Non

Non enim viribus, aut velocitatibus, aut celeritate corporum res magnæ geruntur; sed consilio autoritate, sententiâ: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet. Nisi fortè ego vobis, qui & miles, & tribunus, & legatus, & consul versatus sum in vario genere bellorum, cessare nunc videor, cùm bella non gero: at senatui, quæ sunt gerenda, præscribo; & quomodo Carthagini, malè jamdiu cogitanti, bellum inferatur, multò antè denuntio: de qua non antè vereri desinam, quam illâ excisam esse cognovero. Quam palmam utinam immortales dii tibi, Scipio, reservent! ut avi reliquias persequare: cujus à morte hic tertius & tricesimus est annus: sed memoriam illius viri excipient omnes anni consequentes. Anno ante me censorem mortuus est, novem annis post meum consulatum, cùm consul iterum, me consule, creatus esset. Num igitur, si ad centesimum annum vixisset, senectutis eum suæ pœniteret? nec enim excursione, nec saltu, nec eminus hastis, aut cominus gladiis uteretur; sed consilio, ratione, sententiâ. Quæ nisi essent in senibus, non summum concilium majores nostri appellâssent senatum. Apud Lacedæmonios quidem ii, qui amplissimum magistratum gerunt, ut sunt, sic etiam appellantur senes. Quòd si legere & audire voletis externa, maximas respub. ab adolescentulis labefactatas, à senibus sustentatas & restitutas reperietis.

Cedò, qui vestram remp. tantam amisistis tam citò? sic enim percontanti, ut est in Nævii poetæ ludo, respondentur & alii, & hæc in primis,

Proveniebant oratores novi, stulti, adolescentuli.

Temeritas est videlicet florentis ætatis, prudentia senectutis. At memoria minuitur. Credo, nisi exerceas eam, aut etiam si fis naturâ tardior. Themistocles omnium civium nomina perceperat: num igitur censetis eum, cùm ætate processisset, qui Aristides esset, Lysi-

Senatus à senio.

Γέροντες senes, unde γερουσία. Summum concilium, apud Lacedæmonios.

Iambicus tetrameter.

Memoriam in senectute non minui. Themistocles memoria.

Lyſimachum ſalutare ſolitum? Equidem non modò eos, qui ſunt, novi; ſed eorum patres etiam, & avos. Nec ſepulcra legens, vereor (quod aiunt) nè perdam memoriam: his enim ipſis legendis in memoriam redeo mortuorum. Nec verò quenquam ſenem audivi oblitum, quo loco theſaurum obruiſſet: omnia, quæ curant, meminerunt; vadimonia conſtituta, qui ſibi, quibus ipſe debeant. Quid juriſconſulti? Quid pontifices? Quid augures? Quid philoſophi ſenes? quàm multa meminerunt! Maneant ingenia ſenibus, modò permaneat ſtudium & induſtria. Nec ea ſolùm in claris & honoratis viris, ſed in vita etiam privata & quieta. Sophocles ad ſummam ſenectutem tragœdias fecit: qui propter ſtudium, cùm rem familiarem negligere videretur, à filiis in judicium vocatus eſt: ut, quemadmodum noſtro more, malè rem gerentibus patribus, bonis interdici ſolet; ſic illum quaſi deſipientem, à re familiari removerent judices. Tum ſenex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proximè ſcripſerat, Oedipum Coloneum recitâſſe judicibus, quæſiſſéque num illud carmen deſipientis videretur? Quo recitato, ſententiis judicum eſt liberatus. Num igitur hunc, num Heſiodum, num Simonidem, num Steſichorum, num quos antè dixi, Iſocratem, Gorgiam, num Homerum, num philoſophorum principes, Pythagoram, Democritum, num Platonem, num Socratem, num poſtea Zenonem, Cleanthem, aut eum, quem vos etiam Romæ vidiſtis, Diogenem Stoicum coegit in ſuis ſtudiis obmuteſſere ſenectus? An non in omnibus iis ſtudiorum agitatio vitæ æqualis? Agè, ut iſta divina ſtudia omittamus, poſſum nominare ex agro Sabino ruſticos † vicinos & familiares meos, quibus abſentibus nunquam ferè ulla in agro majora opera fiunt, non ſerendis, non percipiendis fructibus, non condendis. Quanquam in illis hoc

Sophocles ſenex tragœdias fecit.

In judicium à filiis vocatus, ut qui eſſet deſipiens.

Sententii judicum liberatus.

Ejus apologia.

Εἰ μὲν ἐγὼ Σοφοκλῆς ὁ παραφρονῶ· εἰ δ' οὐ παραφρονῶν Σοφοκλῆς οὐκ εἰμί.

Catologus ſenum ſtudioſorum.

† Romanos

hoc minùs mirum: nemo enim est tam senex, qui se annum non putet posse vivere. Sed iidem laborant in eis, quæ sciunt nihil ad se omnino pertinere:

Statii duo fuerunt.

Serunt arbores, quæ alteri sæculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. Nec verò dubitat agricola, quamvis senex, quærenti, cui serat, respondere, Diis immortalibus, qui me non accipere modò hæc à majoribus voluerunt, sed etiam posteris prodere. Meliùs Cæcilius de sene alteri sæculo prospiciente, quàm illud:

Statius Cæcilius.

At depol, senectus, si nil quicquam aliud vitii
Aportet secum, cùm advenit, id unum est satis,
Quòd quis vivendo multa, quæ non vult, videt:

Et multa fortasse, quæ vult. Atq; in ea quidem quæ non vult, sæpe etiam adolescentia incurrit. Illud verò idem Cæcilius vitiosiùs:

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire eâ ætate esse se odiosum alteri.

Jucundum potiùs quam odiosum. Ut enim adolescentibus bonâ indole præditis, sapientes senes delectantur, leviórque fit eorum senectus, qui à juventute coluntur & diliguntur: sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad virtutum studia ducuntur. Nec minùs intelligo me vobis, quàm vos mihi esse jucundos. Sed videtis, ut senectus, non modò languida, atq; iners non sit, verùm etiam sit operosa, & semper agens aliquid, & moliens, tale scilicet, quale cujusq; studium in superiore vita fuit. Quid quòd etiam addiscunt aliquid? ut Solonem versibus gloriantem videmus; qui se, quotidie aliquid addiscentem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui Græcas literas senex didici. Quas quidem sic avidè arripui, quasi diuturnam sitim explere cupiens; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti videtis. Quòd cùm feciſſe Socratem in fidibus audirem; vellem equidem & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certè elaboravi.

Solonis versus, Γηρᾴσκω δ' αἰεὶ, πολλὰ διδασκόμενος.

Cato senex Græcas literas didicit, quas puer contempserat.

Nec

NEc nunc quidem vires desidero adolescentis (is enim locus erat alter de vitiis senectutis) non plùs, quàm adolescens etiam vires tauri aut elephantis desiderabam. Quod enim homini naturaliter insitum est, eo uti decet: & quicquid agas, agere pro viribus. Quæ enim vox potest esse contemptior, quàm Milonis Crotoniatæ? qui cùm senex esset, athletasque se in curriculo exercentes videret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymánsque dixisse, *At hi quidem jam mortui sunt.* Non verò tam isti, quàm tu ipse, nugator: neque enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus & lacertis tuis. Nihil Sextus || Æmilius tale, nihil multis annis antè T. Coruncanius, nihil modò P. Crassus: à quibus jura civibus præscribebantur; quorum usque ad extremum spiritum provecta est prudentia. Orator, metuo, nè languescat senectute: est enim munus ejus non ingenii solùm, sed laterum etiam, & virium. Ommino canorum illud in voce splendescit etiam, nescio quo pacto, in senectute; quod equidem non amisi adhuc, & tamen videtis annos meos: sed tamen decorus est sermo senis, quietus & remissus; facítque persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis compta & mitis oratio. Quod si ipse exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, et Lælio. Quid enim est jucundius senectute, stipatâ studiis juventutis? Anne eas quidem vires senectuti relinquemus, ut adolescentulos doceat, instituat, ad omne officii munus instruat? Quo quidem opere quid potest esse præclarius? Mihi verò Cn. & P. Scipiones, & avi tui duo, L. Æmilius & P. Africanus, comitatu nobilium juvenum fortunati videbantur. Nec ulli bonarum artium magistri non beati putandi, quamvis consenuerint vires, atque defecerint: etsi ista ipsa defectio virium, adolescentiæ vitiis efficitur sæpius, quàm senectutis. Libidinosa etenim, & intemperans adolescentia effœtum corpus

Secunda vituperatio senectutis.

Senectutem eo nomine miseram non esse, quòd corpus infirmum reddat.

Milonis querimonia.

|| Ælius.

Senectutem non officere oratori.

Cyri senis fortitudo.

tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriens habuit, cùm admodum senex esset, negat se unquam sensisse senectutem suam imbecilliorem factam, quàm adolescentia fuisset. Ego L. Metellum memini puer (qui cùm quadriennio post alterum consulatum pontifex maximus factus esset, viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit) ità bonis viribus esse in extremo tempore ætatis, ut adolescentiam non requireret. Nihil necesse est mihi de meipso dicere, quanquam est id quidem

Seipsum laudare senex quis potest.

senile, ætatique nostræ conceditur. Videtisne ut apud Homerum sæpissime Nestor de virtutibus suis prædicet? Tertiam enim jam ætatem hominum vixerat; nec erat ei verendum, nè vera de se prædicans, nimis videretur aut insolens aut loquax. Etenim (ut ait Homerus) ex ejus lingua melle dulcior fluebat oratio: quam ad suavitatem nullis egebat corporis viribus. Et tamen ille dux Græciæ nunquam optat,

Nestoris senectus & eloquentia in Iliad. primo.

ut Ajacis similes decem habeat, at ut Nestoris quandoque: quod si acciderit, non dubitat quin brevi Troja sit peritura. Sed redeo ad me. Quartum annum ago & octogesimum; equidem posse vellem idem gloriari, quod Cyrus: sed tamen hoc queo dicere, non me quidem iis esse viribus, quibus aut miles Punico bello, aut quæstor eodem bello, aut consul in Hispania fuerim, aut quadriennio pòst, cùm tribunus militaris depugnavi apud Thermopylas, M. * Attilio Glabrione consule: sed tamen, ut

Decem Nestoris similes optat Agamemnon in secundo Iliad.

* Acilio.

vos videtis, non planè me enervavit, non afflixit senectus: non curia vires meas desiderat; non rostra, non amici, non clientes, non hospites. Nec enim unquam sum assensus illi veteri laudatóque proverbio, quod monet, Maturè fieri senem, si diu velis esse senex. Ego verò me minùs diu senem esse mallem, quàm esse senem antequam essem. Itaque nemo adhuc convenire me * valuit, quin fuerim occupa-

Proverb.

* voluit.

cupatus. At minus habeo virium quàm vestrûm utervis. Nec vos quidem T. Pontii centurionis vires habetis. Num idcirco ille est præstantior vobis? Moderatio modò virium adsit, & tantum, quantum quisque potest, nitatur: næ ille non magno desiderio tenebitur virium. Olympiæ per stadium ingressus esse Milo dicitur, cùm humeris sustineret bovem: utrùm igitur has corporis, an Pythagoræ tibi malis vires ingenii dari? Denique isto bono utare, dum adsit; cùm absit, nè requiras: nisi fortè adolescentes pueritiam, paululùm ætate progressi adolescentiam debeant requirere. Cursus est certus ætatis, & via una naturæ, eáque simplex; suáque cuique parti ætatis tempestivitas est data. Ut enim infirmitas puerorum est, & ferocitas juvenum, & gravitas jam constantis ætatis: sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tempore percipi debeat. Arbitror te audire, Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus: cùm ingressus iter pedibus sit, in equum omnino non ascendere; cùm equo, ex equo non descendere: nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit: summam in eo esse corporis siccitatem: itaque exequi omnia regis officia & munera. Potest igitur exercitatio, & temperantia etiam in senectute conservare aliquid pristini roboris. Non sunt in senectute vires. Nec postulantur quidem vires à senectute: ergò & legibus & institutis, vacat ætas nostra muneribus iis, quæ non possunt sine viribus sustineri. Itaque non modò, quod non possumus, sed nè quantum possumus quidem, cogimur. At ità multi sunt imbecilli senes, ut nullum officii, aut omnino vitæ munus exequi possint. At id quidem non proprium senectutis est vitium, sed commune valetudinis. Quàm fuit imbecillus Pub. Africani filius, is, qui te adoptavit? quàm tenui, aut nullâ potiùs valetudine?

T. Pontii robur.

Milo.

Maturitas senectutis. Masinissæ Numidarum regis robur & tolerantia in senectute.

tudine? quod nisi ità fuisset, alterum ille extitisset lumen civitatis. Ad paternam enim magnitudinem animi, doctrina uberior acceserat. Quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cùm nè id quidem adolescentes effugere possint? Resistendum, Læli & Scipio, senectuti est, & ejus vitia diligentiâ * compensanda sunt. Pugnandum tanquam contra morbum est, sic contra senectutem. Habenda ratio valetudinis: utendum exercitationibus modicis. Tantum cibi & potionis adhibendum, ut reficiantur vires, non opprimantur. Nec verò corpori solùm subveniendum est, sed etiam menti atque animo multò magis: nam hæc quoque, nisi tanquam lumini oleum instilles, extinguuntur senectute. Et corpora quidem defatigatione & exercitatione ingravescunt: animi autem se exercendo levantur. Nam, quos ait Cæcilius comicos stultos senes, hos significat credulos, oblivioso, dissolutos: quæ vitia sunt non senectutis, sed inertis, ignavæ, somniculosæ senectutis. Ut petulantia, ut libido magis est adolescentum, quàm senum; nec tamen omnium adolescentum, sed non proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum levium est, non omnium. Quatuor robustos filios, & filias quinque, tantam domum, tantas clientelas Appius regebat & senex, & cœcus. Intentum enim animum, tanquam arcum, habebat, nec languescens succumbebat senectuti. Tenebat non modò autoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum servi, verebantur liberi, charum omnes habebant; vigebat in ea domo patrius mos & disciplina. Ità enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si jus suum retinet, si nemini mancipata est, si usque ad extremum spiritum dominatur in suos. Ut enim adolescentem, in quo senile aliquid; sic senem, in quo adolescentis est aliquid, laudamus: quod qui sequitur, corpore senex esse

* corrigenda. *Documenta ad resistendum senectuti.*

Corpus exercitatione ingravescit, animus levatur.

Deliratio.

Appius cæcus.

esse poterit, animo nunquam erit. Septimus mihi Originum liber est in manibus: omnia antiquitatis monumenta colligo: causarum illustrium, quascunque defendi, nunc quam maximè conficio orationes: Jus augurum, pontificum, civile tracto: multùm etiam Græcis literis utor; Pythagoreorúmque more, exercendæ memoriæ gratiâ, quid quôque die dixerim, audiverim, egerim, commemoro vesperi. Hæ sunt exercitationes ingenii, hæc curricula mentis. In his desudans atque elaborans, corporis vires non magnopere desidero. Adsum amicis, venio in senatum frequens, ultróq; affero res multùm & diu cogitatas, easque tueor animi, non corporis viribus. Quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitantem, quæ jam agere non possem: sed, ut possim, facit acta vita. Semper enim in iis studiis laboribúsque viventi, non intelligitur, quando obrepat senectus. Ità sensim sine sensu ætas senescit, nec subitò frangitur, sed diuturnitate extinguitur.

Originum libri à Catone scripti.

Pythagoreorum mos.

Μηδ' ὕπνον μαλακοῖσιν ἐπ' ὄμμασι προσδέξεσθαι πρὶν ἡμέτερων ἔργων ἑκάστην ἐπελθεῖν, Pythag.

SEquitur tertia vituperatio senectutis, quòd eam carere dicunt voluptatibus. O præclarum munus ætatis! siquidem id aufert à nobis, quod est in adolescentia vitiosissimum. Accipite enim, optimi adolescentes, veterem orationem Archytæ Tarentini, magni in primis, & præclari viri; quæ mihi tradita est, cùm essem adolescens Tarenti cum Q. Maximo: Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis voluptatem, hominibus dicebat à Natura datam: cujus voluptatis avidæ libidines, temerè & effrænatè ad potiundum incitarentur. Hinc patriæ proditiones, hinc rerumpublicarum eversiones, hinc cum hostibus clandestina colloquia nasci: nullum denique scelus, nullum malum facinus esse, ad quod suscipiendum non libido voluptatis impelleret: stupra verò, adulteria, & omne tale flagitium nullis aliis

Tertia vituperatio senectutis.

Senectutem miseram non esse, quòd privet voluptatibus.

Oratio Archytæ contra voluptatem.

Ἡ ἡδονὴ λέληθεν τοὺς κακῶν.

illecebris excitari, nisi voluptatis. Cúmque homini sive naturâ, sive quis deus, nihil mente præstabilius dedisset; huic divino muneri ac dono nihil tam esse inimicum, quàm voluptatem. Nec enim, libidine dominante, temperantiæ locum esse omnino, nec in voluptatis regno virtutem posse consistere: Quod quò magis intelligi posset, fingere animo jubebat tantâ incitatum aliquem voluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tamdiu dum ità gauderet, nihil agitare mente, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset. Quocirca nihil esse tam detestabile, támque pestiferum, quàm voluptatem; Siquidem ea, cùm major esset, atque longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite patre ejus, à quo Caudino prælio Sp. Posthumius & T. Veturius consules superati sunt, locutum Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi Romani permanserat, se à majoribus natu accepisse dicebat: cùm quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis, quem Tarentum venisse L. * Æmilio, Appio Claudio consulibus, reperio. Quorsum hæc? ut * intelligatis, si voluptatem aspernari ratione & sapientiâ non * possumus, magnam habendam senectuti gratiam, quæ ‖ effecerit, ut id non liberet, quod non oporteret. Impedit enim consilium voluptas rationi inimica, ac mentis (ut ità dicam) perstringit oculos, nec habet ullum cum virtute commercium. Invitus quidē feci, ut fortissimi viri T. Flaminii fratrem, L. Flaminium è senātu ejicerem, septem annis postquā consul fuisset: sed notandam libidinem putavi. Ille enim cùm esset consul in Gallia, exoratus est in convivio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis. Hic Tito, fratre suo, censore (qui proximus ante me fuerat) elapsus est: mihi verò & Flacco neutiquam

Menti voluptas inimica.

Plato quo tempore Tarentum venerit.

* Camillo.

* intelligeretis.

* possemus.

‖ efficeret.

Detestabile scelus à L. Flaminio factum ob voluptatem.

tiquam probari potuit tam flagitiosa & tam perdita libido, quæ cum probro privato conjungeret imperii dedecus. Sæpe à majoribus natu audivi, qui se porrò pueros à senibus audivisse dicebant, mirari solitum C. Fabricium, quòd, cùm apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cinea, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, eúmque dicere, Omnia, quæ faceremus, ad voluptatem esse referenda. Quod ex eo audientes, M. Curium & Titum Coruncanium optare solitos, ut id Samnitibus ipsíq; Pyrrho persuaderet; quò faciliùs vinci possent, cùm se voluptatibus dedissent. Vixerat M. Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum consulem se pro republica quarto consulatu devoverat. Nôrat eundem Fabricius, nôrat Coruncanius: qui cùm ex sua vita, tum ex ejus, quem dico, P. Decii facto, judicabant esse profectò aliquid naturâ pulchrum atque præclarum, quod suâ sponte peteretur; quódque, spretâ & contemptâ voluptate, optimus quisque sequeretur. Quorsum igitur tam multa de voluptate? Quia non modò vituperatio nulla, sed etiam summa laus senectutis est, quòd ea voluptates nullas magnopere desiderat. Caret epulis, extructísque mensis, & frequentibus poculis: caret ergò vinolentiâ, cruditate, & insomniis. Sed si aliquid dandum est voluptati, quoniam ejus blanditiis non facilè obsistimus (divinus enim Plato escam malorum appellat voluptatem, quòd eâ videlicet homines capiantur, ut hamo pisces) quanquam immoderatis epulis careat senectus, modicis conviviis tamen potest delectari. C. Duillium M. filium, qui Pœnos primus classe devicerat, redeuntem à cœna senem sæpe videbam puer: delectabatur cereo funali, & tibicine; quæ sibi, nullo exemplo, privatus sumpserat: tantum licentiæ dabat gloria. Sed quid ego alios? ad meipsum jam revertor. Primùm habui

Epicurus philosophus.

P. Decius se pro republ. devovit.

Voluptas malorum esca.

Δέλεαρ τῶν κακῶν ἡ ἡδονή.

C. Duillius, primus Pœnos classe devicit.

Semper ſodales. Sodalitates autem, me quæſtore, conſtitutæ ſunt, ſacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum ſodalibus, omnino modicè: ſed erat tamen quidam fervor ætatis, quâ progrediente, omnia fiunt etiam indies mitiora. Neque enim ipſorum conviviorum delectationem, corporis voluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & ſermonibus, metiebar. Bene enim majores noſtri accubationem epularem amicorum, quia vitæ conjunctionem haberet, convivium nominârunt: meliùs quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem vocant; ut, quod in eo genere minimum eſt, id maximè probare videantur. Ego verò, propter ſermonis delectationem, tempeſtivis conviviis delector, nec cùm æqualibus ſolùm, qui pauci jam admodum reſtant, ſed cum veſtra etiam ætate, atque vobiſcum: habeóque ſenectuti magnam gratiam, quæ mihi ſermonis aviditatem auxit, potionis & cibi ſuſtulit. Quòd ſi quem etiam iſta delectant, nè omnino bellum indixiſſe videar voluptati, cujus eſt etiam fortaſſe quidam naturalis || motus: non intelligo, nè in iſtis quidem voluptatibus ipſis, carere ſenſu ſenectutem. Me verò & magiſteria delectant à majoribus inſtituta: & is ſermo, qui, more majorum, à ſummo magiſtro adhibetur in poculo: & pocula, ſicut in Sympoſio Xenophontis, minuta, atque rorantia: & refrigeratio æſtate, || & viciſſim aut ſol, aut ignis hybernus. Quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo; conviviúmque vicinorum quotidie compleo: quod ad multam noctem, quàm maximè poſſumus, vario ſermone producimus. At non eſt voluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. Credo, ſed nec deſideratio quidem. Nihil autem moleſtum, quod non deſideres. Bene Sophocles, cùm ex eo quidam jam confectâ ætate quæreret, uteretúrne rebus Venereis, Dii meliora, inquit: libenter verò iſtinc, tanquam

Convivium dicitur a *convivendo*: συμπόσιον à συμπίνειν, id eſt, à *compotando*.

|| modus.

Συμποσιαρχία. *Xenophontis Sympoſium.*

|| viciſſim in hyeme, aut ſol.

Pulchra Sophoclis reſponſio.

à domino agresti, ac furioso, profugi. Cupidis enim rerum talium odiosum & molestum est fortasse carere: satiatis verò & expletis jucundius est carere, quàm frui. Quanquam non caret is, qui non desiderat. Ergò, non desiderare, dico esse jucundius, quàm frui. Quòd si istis ipsis voluptatibus bona ætas fruitur libentiùs: primum parvulis fruitur rebus, ut diximus; deinde iis, quibus senectus, etiamsi non abundè potitur, non omnino caret. Ut Turpione Ambivio magis delectatur, qui in prima cavea spectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: sic adolescentia, voluptates propè intuens, magis fortasse lætatur, sed delectatur etiam senectus, procul eas spectans, tantùm, quantùm sat est. At illa quanti sunt, animum, tanquam emeritis stipendiis libidinis, ambitionis, contentionis, inimicitiarum, cupiditatum omnium, secum esse, secúmque (ut dicitur) vivere! Si verò habet aliquod tanquam pabulum studii, atque doctrinæ, nihil est otiosâ senectute jucundius. Mori videbamur in studio dimetiendi penè cœli atque terræ C. Gallum, familiarem patris tui, Scipio. Quoties illum lux, noctu aliquid describere ingressum; quoties nox oppressit, cùm cœpisset manè! Quàm delectabatur, cùm defectiones solis & lunæ multò nobis antè prædiceret! Quid in levioribus studiis, sed tamen acutis! Quàm gaudebat bello suo Punico Nævius! quàm Truculento Plautus! quàm Pseudolo! Vidi etiam senem Livium, qui, cùm septem annis antequam ego natus sum, fabulam † edidisset, Cethego, Tuditanóque consulibus, usque ad adolescentiam meam processit ætate. Quid de P. Licinii Crassi, & pontificii, & civilis juris studio loquar? aut de hujus P. Scipionis, qui his paucis diebus pontifex maximus factus est? Atqui eos omnes quos commemoravi, his studiis flagrantes senes vidimus: M. verò Cethegum, quem rectè Suadæ medullam dixit Ennius,

Proverbium, Senectus studiosa jucunda.

Gallus astrologus.

Livius Andronicus.

† docuisset *legit Gaza.*

Suadæ medulla. *M. Cethegus dictus.*

Ennius, quanto ſtudio exerceri in dicendo videbamus etiam ſenem! Quæ ſunt igitur epularum, aut ludorum, aut ſcortorum voluptates, cum his voluptatibus comparandæ? Atque hæc quidem ſtudia ſunt doctrinæ, quæ quidem prudentibus & bene inſtitutis pariter cum ætate creſcunt: ut honeſtum illud Solonis ſit, quod ait verſiculo quodam (ut antè dixi) ſeneſcere ſe multa indies addiſcentem: quâ voluptate animi nulla certe poteſt eſſe major. Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ullâ impediuntur ſenectute, & mihi ad ſapientis vitam proximè videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, quæ nunquam recuſat imperium; nec unquam ſine uſura reddit quod accepit, ſed aliàs minore, plerunque majore cum fœnore. Quanquam me quidem non fructus modò, ſed etiam ipſius terræ vis, ac natura delectat; quæ cùm gremio mollito ac ſubacto ſemen ſparſum excepit, primùm id occatum cohibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: deinde tepefactum vapore & complexu ſuo diffundit, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem; quæ nixa fibris ſtirpium ſenſim adoleſcit, culmóque erecta geniculato, vaginis jam quaſi pubeſcens includitur: è quibus cùm emerſerit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra avium minorum morſum munitur vallo ariſtarum. Quid ego vitium ſatus, ortus, incrementa commemorem? Satiari delectatione non poſſum, ut meæ ſenectutis || requiem oblectamentúmq; noſcatis. Omitto enim vim ipſam omnium, quæ generantur è terra, quæ ex fici tantulo grano, aut ex acino vinaceo, aut ex cæterarum frugum aut ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos truncos ramóſq; procreat: malleoli, plantæ, ſarmenta, viviradices, propagines, nonne ea efficiunt, ut quemvis non ſine admiratione delectent? Vitis, quæ naturâ caduca eſt, &, niſi fulta ſit,

Vid. ſupr. verſic. Græc. Solonis.

Agriculturæ laus.

‖ Requietem, *legit Priſcianus, lib. 2.*

ad

ad terram fertur; eadem, ut se erigat, claviculis suis, quasi manibus, quicquid est nacta, complectitur: quam serpentem multiplici lapsu, & erratico, ferro amputans coercet ars agricolarum, nè sylvescat sarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. Itaque ineunte vere in iis, quæ relicta sunt, existit tanquam ad articulos sarmentorum, ea quæ gemma dicitur; à qua oriens uva sese ostendit; quæ & succo terræ, & calore solis augescens, primò est peracerba gustatu; deinde maturata dulcescit, vestitáque pampinis, nec modico tepore caret, & nimios solis || defendit ardores. Quâ quid potest esse cùm fructu lætius, tum aspectu pulchrius? cujus quidem non utilitas me solùm (ut antè dixi) sed etiam cultura, & ipsa natura delectat: adminiculorum ordines, capitum conjugatio, religatio, propagatio vitium, sarmentorúmq; ea, quam dixi, aliorum amputatio, aliorum immissio. Quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationésque proferam, quibus fit multò terra fœcundior? Quid de utilitate loquar stercorandi? dixi in eo libro quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus nè verbum quidem fecit, cùm de cultura agri scriberet, At Homerus, qui multis, ut mihi videtur, antè seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum & eum stercorantem facit. Nec verò segetibus solùm, & pratis, & vineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomariis etiam & hortis, tum pecudum pastu, & apum examinibus, tum florum omnium varietate. Nec consitiones modò delectant, sed etiam insitiones: quibus nihil invenit agricultura solertius. Possum persequi multa oblectamenta rerum rusticarum: sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. Ignoscetis autem, nam & studio rerum rusticarum provectus sum, & senectus est naturâ loquacior, nè ab omnibus eam vitiis videar vindicare.

|| defuit. legit Gaza.

Cato de re Rustica.

Homerus ante Hesiodum.

vindicare. Ergò in hac vita Man. Curius, cùm de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphâſſet, conſumpſit extremum tempus ætatis: cujus quidem villam ego contemplans (abeſt enim non longè à me) admirari ſatis non poſſum vel ipſius hominis continentiam, vel temporum diſciplinam. Curio ad focum ſedenti magnum auri pondus Samnites cùm attuliſſent, repudiati ab eo ſunt. Non enim aurum habere, præclarum ſibi videri dixit; ſed iis, qui haberent aurum, imperare. Poterátne tantus animus non jucundam efficere ſenectutem? Sed venio ad agricolas, nè à meipſo recedam. In agris erant tum ſenatores, id eſt, ſenes. Siquidem L. Quintio Cincinnato in agro aranti nuntiatum eſt, eum dictatorem eſſe factum: cujus dictatoris juſſu magiſter equitum C. Servilius Ahala, Sp. Melium, regnum appetentem, & occupare volentem interemit. A villa in ſenatum accerſebantur & Curius, & cæteri ſenes: ex quo qui eos accerſebant, viatores nominati ſunt. Num igitur eorum ſenectus miſerabilis fuit, qui ſe † agricolatione oblectabant? Meâ quidem ſententiâ, haud ſcio hâc an ulla vita beatior eſſe poſſit: neq; ſolùm officio, quòd hominum generi univerſo cultura agrorum eſt ſalutaris, ſed & delectatione quam dixi. & ſaturitate, copiâque omnium rerum, quæ ad victum hominum, & cultum etiam deorum pertinent. Et quoniam hæc quidam deſiderant, in gratiam jam cum voluptate redeamus. Semper enim boni aſſiduíque domini referta cella vinaria, olearia, mellaria, & penaria eſt, villáque tota locuples eſt: abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caſeo, melle. Jam hortum ipſi agricolæ ſuccidiam alteram appellant: tum conditiora facit hæc etiam, ſupervacanei operis aucupium, atque venatio. Quid de pratorum viriditate, aut arborum ordinibus, aut vinearum olivetorúmque ſpecie dicam? Brevi expediam.

Senatores *ſenes.*

A villa in ſenatum accerſebantur ſenes.

Viatores *unde.*

† *No. Marcellus legit, agricul ion-, dubus dictionibus; an vitio ſcriptoris neſcio.*

diam. Agro bene culto nihil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum non modò non retardat, verùm etiam invitat atque allectat senectus. Ubi enim potest illa ætas aut meliùs, aut æquè calescere, vel aprícatione, vel igni? vel vicissim umbris, aquísve refrigerari salubriùs? Habeant igitur alii sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clavam, & pilam, sibi exercitationes, & cursus: nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant & tesseras: id ipsum tamen, ut libebit: quoniam sine his beata esse senectus potest. Multas ad res perutiles Xenophontis libri sunt, quos legite, quæso, studiosè ut facitis. Quàm copiosè ab eo agricultura laudatur in eo libro, qui est de tuenda re familiari, qui Oeconomicus inscribitur! Atque, ut intelligatis, nihil ei tam regale videri, quàm studium agri colendi; Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo; Cyrum minorem, Persarum regem, præstantem ingenio, atque imperii gloriâ, cùm Lysander Lacedæmonius, vir summæ virtutis, venisset ad eum Sardis, eíque dona à sociis attulisset, & cæteris in rebus comem erga Lysandrum atque humanum fuisse, & ei quendam conseptum agrum, diligenter consitum, ostendisse. Cùm autem admiraretur Lysander & proceritates arborum, & directos in quincuncem ordines, & humum subactam, atque puram, & suavitatem odorum, qui afflarentur è floribus: tum eum dixisse, mirari se non modò diligentiam, sed etiam solertiam ejus, à quo essent illa dimensa atque descripta: Et ei Cyrum respondisse, Atqui ego sum omnia ista dimensus; mei sunt ordines, mea descriptio; multæ etiam istarum arborum meâ manu sunt satæ: Tum Lysandrum, intuentem purpuram ejus, & nitorem corporis, ornatúmque Persicum multo auro, multísque gemmis, dixisse, Rectè verò te, Cyre, beatum ferunt, quoniam virtuti tuæ fortuna conjuncta est. Hâc igitur fortunâ

Ἀγρὸν γὰρ τε λέγουσιν. Ἀμαλθείης κέρας ἔδει.

Ager bene cultus quanti sit.

Laudat Xenophontis libros omnes.

Xenophontis Oeconomicum laudat.

Cyrus minor agriculturæ studiosus.

nâ frui licet ſenibus: nec ætas impedit, quò minùs & cæterarum rerum, & in primis agri colendi ſtudia teneamus uſque ad ultimum tempus ſenectutis. M. quidem Valerium Corvinum accepimus ad centeſimum annum vitam perduxiſſe, cùm eſſet actâ jam ætate in agris, eóſque coleret: cujus inter primum & ſextum conſulatum, ſex & quadraginta anni interfuerunt. Itaque quantùm ſpatium ætatis majores noſtri ad ſenectutis initium eſſe voluerunt, tantus illi curſus honorum fuit: atque ejus extrema ætas hoc beatior, quàm media, quod autoritatis plus habebat, laboris verò minus. Apex autem ſenectutis eſt autoritas. Quanta fuit in L. Cæcilio Metello! quanta in Attilio Calatino! in quem illud elogium unicum,

Elogium.

Uno ore plurimæ conſentiunt gentes, populi primarium fuiſſe virum.

Πρῶτος ἀνὴρ ὅδ' ἔλω ὅστος εὐρυοχλε.

Notum eſt ejus carmen inciſum in ſepulcro. Jure igitur gravis, cujus de laudibus omnium eſſet fama conſentiens. Quem virum P. Craſſium, nuper pontificem maximum! quem poſtea M. Lepidum, eodem ſacerdotio præditum, vidimus! Quid de Paulo aut Africano loquar? aut, ut jam antè, de Maximo? quorum non in ſententia ſolùm, ſed etiam in nutu reſidebat autoritas. Habet ſenectus, honorata præſertim, tantam autoritatem, ut ea pluris ſit, quàm omnes adoleſcentiæ voluptates. Sed in omni oratione mementote, eam me laudare ſenectutem, quæ fundamentis adoleſcentiæ conſtituta ſit. Ex quo id efficitur, quod ego magno quondam cum aſſenſu omnium dixi, Miſeram eſſe ſenectutem, quæ ſe oratione defenderet. Non cani, non rugæ repentè autoritatem afferre poſſunt: ſed honeſtè acta ſuperior ætas fructus capit autoritatis extremos. Hæc enim ipſa ſunt honorabilia, quæ videntur levia atque communia; ſalutari, appeti, decedi, aſſurgi, deduci, redu-

ci,

ei, consuli: quæ, & apud nos, & in aliis civitatibus, ut quæque optimè morata, ità diligentissimè observantur. Lysandrum Lacedæmonium (cujus modò mentionem feci) dicere aiunt solitum, Lacedæmone esse honestissimum domicilium senectutis: nusquam enim tantum tribuitur ætati, nusquam est senectus honoratior. Quin etiam memoriæ proditum est, cùm Athenis, ludis, quidam in theatrum grandis natu veniisset, in magno consessu locum ei à suis civibus nusquam datum: cùm autem ad Lacedæmonios accessisset, qui, cùm legati essent, in loco certo consederant, consurrexisse omnes illi dicuntur, & senem illum † sessum recepisse. Quibus cùm à cuncto consessu plausus esset multiplex datus, dixisse ex iis quendam, Athenienses scire, quæ recta essent, sed facere nolle. Multa in nostro collegio præclara sunt: sed hoc de quo agimus in primis, quòd, ut quisq; ætate antecellit, ità sententiæ principatum tenet. Neque enim solùm honore antecedentibus, sed iis etiam, qui cum imperio sunt, majores natu augures anteponuntur. Quæ sunt igitur voluptates corporis cum autoritatis præmiis comparandæ? quibus qui splendidè usi sunt, ii mihi videntur fabulam ætatis peregisse; nec, tanquam inexercitati histriones, in extremo actu corruisse. At sunt morosi, & anxii, & iracundi, & difficiles senes: si quærimus, etiam avari. Sed hæc morum vitia sunt, non senectutis. At morositas tamen, et ea vitia, quæ dixi, habent aliquid excusationis, non illius quidem justæ, sed quæ probari posse videatur. Contemni se putant, despici, illudi: præterea in fragili corpore odiosa omnis offensio est, quæ tamen omnia dulciora fiunt et bonis moribus, et artibus: idque tum in vita, tum in scena intelligi potest ex iis fratribus, qui in Adelphis sunt: quanta in altero duritas, in altero comitas! Sic se res habet. Ut enim non omne vinum, sic non omnis ætas vetustate coacescit,

Apud Lacedæmonios, honestissimum erat senectutis domicilium.

† sessum.

Athenienses sciunt quæ recta sint, sed facere nolunt.

ceſcit. Severitatem in ſenectute probo, ſed eam (ſicut alia) modicam; acerbitatem nullo modo. Avaritia verò ſenilis quid ſibi velit, non intelligo: poteſt enim quicquam eſſe abſurdius, quàm, quo minus viæ reſtat, eo plus viatici quærere?

Senectutem hoc miſeram non eſſe, quòd haud procul abſit à morte.

Quarta reſtat cauſa, quæ maximè angere, atque ſolicitam habere noſtram ætatem videtur: appropinquatio mortis, quæ certè à ſenectute non poteſt longè abeſſe. O miſerum ſenem, qui mortem contemnendam eſſe in tam longa ætate non viderit! quæ aut planè negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, ſi aliquò eum deducit, ubi ſit futurus æternus. Atqui tertium certè nihil inveniri poteſt. Quid igitur timeam, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? Quanquam quis eſt tam ſtultus (quamvis ſit adoleſcens) cui ſit exploratum, ſe ad veſperum eſſe victurum? Quinetiam ætas illa multò plures, quàm noſtra, mortis caſus habet. Faciliùs in morbos incidunt adoleſcentes, graviùs ægrotant, triſtiùs curantur. Itaque pauci veniunt ad ſenectutem. Quod niſi ità accideret, meliùs & prudentiùs viveretur. Mens enim, & ratio, & conſilium in ſenibus eſt, qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino civitates fuiſſent. Sed redeo ad mortem impendentem. Quod illud eſt crimen ſenectutis, cùm illud videatis cum adoleſcentia eſſe commune? Senſi ego tum in optimo filio meo, tum in exſpectatis ad ampliſſimam dignitatem fratribus tuis, Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. At ſperat adoleſcens diu ſe victurum: quod ſperare idem ſenex non poteſt. Inſipienter ſperat. Quid enim eſt ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro veris? At ſenex nè, quod ſperet, habet quidem. At eſt eò meliore conditione, quàm adoleſcens; cùm id, quod ſperat ille, hic jam aſſecutus eſt. Ille vult diu vivere: hic

Οἱ γεροσβύται τῶν νέων τὰ μὲν πολλὰ νοσέουσιν ἧσσον. Hippocrat.

Omni ætati mortem eſſe communem.

Melior ſenis quàm adoleſcentis conditio.

hic diu vixit. Quanquam (ô dii boni) quid est in hominis vitâ diu? Da enim supremum tempus; expectemus Tartessiorum regis ætatem: fuit enim (ut scriptum video) Arganthonius quidam Gadibus, qui octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit. Sed mihi nè diuturnum quidem quicquam videtur, in quo est aliquid extremum: cùm enim id advenerit, tunc illud, quod præteriit, effluxit; tantum remanet, quod virtute et rectè factis sis consecutus. Horæ quidem cedunt, et dies, et menses, et anni; nec præteritum tempus unquam revertitur; nec, quid sequatur, sciri potest. Quod cuique temporis ad vivendum datur, eo debet contentus esse. Neque enim histrioni, ut placeat, peragenda est fabula; modò, in quocunque fuerit actu, probetur: nec sapienti usque ad Plaudite, * vivendum. Breve enim tempus ætatis satis est longum ad bene honestéque vivendum. Sin processeris longiùs, non magis dolendum est, quàm agricolæ dolent, præteritâ verni temporis suavitate, æstatem, autumnúmque venisse. Ver enim tanquam adolescentiam significat, ostenditque fructus futuros: reliqua tempora demetendis fructibus, et percipiendis accommodata sunt. Fructus autem senectutis est (ut sæpe dixi) in antè partorum bonorum memoria et copia. Omnia verò quæ secundùm naturam fiunt, sunt habenda in bonis. Quid est autem tam secundùm naturam, quàm senibus emori? quod idem contingit adolescentibus, adversante et repugnante naturâ. Itaque adolescentes mori sic mihi videntur, ut cùm aquæ multitudine vis flammæ opprimitur: senes autem, sicut suâ sponte, nullâ adhibitâ vi, consumptus ignis extinguitur. Et quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, vi avelluntur; si matura et cocta, decidunt: sic vitam adolescentibus vis aufert, senibus maturitas. Quæ mihi quidem tam jucunda est, ut quò propiùs ad mortem

Tartessiorum rex, regnavit annos 80, vixit 120.

* veniendum

Veri similis adolescentia.

Adolescentis acerba, senis verò matura mors.

tem accedam, eò citiùs quasi terram videar videre, aliquandóque in portum ex longa navigatione esse venturus. Omnium ætatum certus est terminus; senectutis autem nullus certus est terminus; rectéque in ea vivitur, quoad munus officii exequi & tueri possis, & tamen mortem contemnere. Ex quo fit, ut animosior etiam senectus sit, quàm adolescentia, & fortior. Hoc est illud, quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est: cùm illi quærenti, Quâ tandem spe fretus, sibi tam audacter obsisteret, respondisse dicitur, Senectute. Sed vivendi finis est optimus, cùm, integrâ mente, cæterisque sensibus, opus ipsa suum, eadem, quæ coagmentavit, natura dissolvit. Ut enim navem, ut ædificium idem destruit facillimè, qui construxit: sic hominem eadem optimè, quæ conglutinavit, natura dissolvit. Nam omnis conglutinatio recens, ægré; inveterata, facilè divellitur. Ità fit, ut illud breve vitæ reliquum, nec avidè appetendum senibus, nec sine causa deserendum sit. Vetátque Pythagoras, injussu Imperatoris, id est, Dei, de præsidio & statione vitæ decedere. Solonis quidem sapientis elogium est, quo se negat velle suam mortem dolore amicorum, lamentísque vacare. Vult se charum, credo, suis esse. Sed haud scio, an meliùs Ennius:

Mors seni contemnenda.

Solonis responsum. Herodis Sophist. non dissimile responsum apud Philostr.

Τέρων ὀλίγα φοβῆται, Solonis elogium extat apud Plutarchum.

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Cur? Volito vivu' per ora virûm.

Ennii versus.

Non esse lugendam mortem censet, quàm immortalitas consequatur. Jam, sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni. Post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. Sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus: sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest. Moriendum enim certè est, & id incertum, an eo ipso die. Mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? De qua non ità longâ disputa-

Non est lugenda mors, quam immortalitas consequatur.

tione

tione opus esse videtur, cùm recordor non solùm L. Brutum, qui in libera nda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad voluntariam mortem cursum equorum incitaverunt; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conservaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis vel corporibus suis obstruere voluerunt; non avum tuum L. Paulum, qui morte suâ luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cujus interitum nè crudelissimus quidem hostis honore sepulturæ carere passus est: sed legiones quidem nostras (quod scripsi in Originibus) in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde se nunquam redituras arbitrarentur. Quod igitur adolescentes, & ii quidem non solùm indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? Omnino (ut mihi quidem videtur) rerum omnium satietas, vitæ facit satietatem. Sunt puritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? Sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea jam constans requirit ætas, quæ dicitur media? Sunt etiam hujus ætatis: nè ea quidem in senectute quæruntur. Sunt autem extrema quædam studia senectutis. Ergò ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. Quod cùm evenit, satietas vitæ tempus maturum mortis affert. Equidem non video, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeam dicere vobis: quòd eò meliùs cernere mihi videor, quò ab ea propiùs absum. Ego vestros patres, P. Scipio, túque C. Læli, viros clarissimos, mihiq; amicissimos, vivere arbitror, & eam quidem vitam, quæ est sola vita nominanda. Nam dum sumus in his inclusi compagibus corporis, munere quodam necessitatis, & gravi opere perfungimur. Est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus & quasi demersus in terram, locum divinæ naturæ, æternitatique contrarium.

Qui pro patria mortui sint.

Οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἐσμὲν τὸν χρόνον τοῦτον, ὃς δὴ ὀνομάζεται βίος.

Apollonius apud Philost. Animæ est cœlestis origo.

Quare animus immortalis in corpora humana infusus sit.

rium. Sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quíque cœlestium ordinem contemplantes, imitarentur eum, vitæ modo atque constantiâ. Nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ità crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & autoritas. Audiebam Pythagoram, Pythagoreósque, incolas penè nostros, qui essent Italici Philosophi quondam nominati, nunquam dubitâsse, quin ex universa mente divina delibatos animos haberemus. Demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates, supremo vitæ die de immortalitate animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis judicatus. Quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio, cùm tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorúmq; prudentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inventa, non posse eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cúmque animus semper agitetur, nec principium motûs habeat, quia ipse se moveat; nec finem quidem habiturum esse motûs, quia nunquam se ipse sit relicturus. Et, cùm simplex animi natura sit, neque habeat in se quicquam admistum, dispar sui, atque dissimile, non posse eum dividi: quòd si non possit, non posse interire: magnóq; esse argumento, homines scire pleraque, antequam nati sint, quòd jam pueri, cùm artes difficiles discant, ità celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas non tum primùm accipere videantur, sed reminisci & recordari. Hæc Platonis sunt feré. Apud Xenophontem autem moriens Cyrus major hæc dicit: Nolite arbitrari, ô mihi charissimi filii, me, cùm à vobis discessero, nusquam, aut nullum fore: nec enim, dum eram vobiscum, animum meum videbatis; sed, eum esse in hoc corpore, ex iis rebus quas gerebam, intelligebatis. Eundem igitur esse creditote, etiamsi nullum videbitis. Nec verò clarorum virorum

Σοφὸς Σοφοκλῆς, σοφώτερος Εὐριπίδης, πάντων δὲ σοφώτατος Σωκράτης. *Verba oraculi.*

Animorum immortalitas probatur.

Verba Cyri morientis, ad filios, apud Xenophontem.

rum pòst mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quò diutius memoriam sui teneremus. Mihi quidem nunquam persuaderi potuit, animos, dum in corporibus essent mortalibus, vivere; cùm exîssent ex iis, emori: nec verò tum animum esse insipientem, cùm ex insipienti corpore evasisset: seb cùm omni admistione corporis liberatus, purus & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. Atque etiam, cùm hominis natura morte dissolvitur, cæterarum rerum perspicuum est quò quæque discedant: abeunt enim illùc omnia unde orta sunt; animus autem solus, nec cùm adest, nec cùm discedit, apparet. Jam verò videtis nihil morti tam esse simile, quàm somnum. Atqui dormientium animi maximè declarant divinitatem suam: multa enim, cùm remissi & liberi sint, futura prospiciunt. Ex quo intelligitur, quales futuri sint, cùm se planè corporis vinculis relaxaverint. Quare, si hæc ità sunt, sic me colitote, inquit, ut deum: sin unà interiturus est animus cum corpore; vos tamen deos verentes, qui hanc omnem pulchritudinem tuentur & regunt, memoriam nostrî piè inviolatéque servabitis. Cyrus quidem hæc moriens. Nos (si placet) nostra videamus. Nemo unquam mihi, Scipio, persuadebit, aut patrem tuum Paulum, aut duos avos Paulum & Africanum, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes viros, quos enumerare necesse non est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. An censes (ut de meipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos nocturnósque domi militiæque suscepturum fuisse, si iisdem finibus gloriam meam, quibus vitam, essem terminaturus? Nonne melius multò fuisset, otiosam ætatem, & quietam, sine ullo labore & contentione, traducere? Sed nescio quomodo ani-

Σῶμα μὲν οὐ γαίης ἐχόμην, χὴ πάντες ἐς αὐτὸν Λυόμενοι χόνιε ἐσμὲν. Phocyl.

Nihil tam morti simile, quàm somnus.

Stulte, quid est somnus gelidæ nisi mortis imago? Ovid.

mus erigens se, posteritatem semper ità prospiciebat, quasi, cùm excessisset è vita, tum denique victurus esset. Quod quidem ni ità se haberet, ut animi immortales essent, haud optimi cujusque animus maximè ad immortalem gloriam niteretur. Quid, quòd sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? Nonne vobis videtur animus is, qui plus cernat, & longiùs, videre se ad meliora proficisci; ille autem, cujus obtusior sit acies, non videre? Equidem efferor studio patres vestros, quos colui & dilexi, videndi. Neque eos verò solùm convenire aveo, quos ipse cognovi: sed illos etiam, de quibus audivi, & legi, & ipse conscripsi. Quò quidem me proficiscentem haud sanè quis facilè retraxerit, néve tanquam Peliam recoxerit. Quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, & in cunis vagiam, valde recusem: nec verò velim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres revocari. Quid enim habet vita commodi? quid non potiùs laboris? Sed habeat sané: habet certè tamen aut satietatem aut modum. Non libet enim mihi deplorare vitam: quod multi, & hi docti, sæpe fecerunt. Nec me vixisse pœnitet: quoniam ità vixi, ut frustrà me natum non existimem; & ex vita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo; commorandi enim natura diversorium nobis, non habitandi, dedit. O præclarum diem, cùm ad illud divinorum animorum concilium cœtúmq; proficiscar, & cùm ex hac turba & colluvione discedam! proficiscor enim non ad eos solùm viros, de quibus antè dixi, sed etiam ad Catonem meum; quo nemo vir melior natus est, nemo pietate præstantior: cujus à me corpus crematum est; quod contrà decuit ab illo meum. Animus verò non me deserens, sed respectans, in ea profectò loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse veniendum. Quem

Stulti iniquo animo mortem ferunt, sapientes verò æquissimo.

Sic vixit Cato, ut frustrà se natum non existimaret. Commorandi, non habitandi diversorium habemus.

Ὦ ἡμέρα νυκτερα. Apollon. ad tyran. mort. minitant.

ego

ego meum casum fortiter ferre visus sum; non quòd æquo animo ferrem: sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum & discessum fore. His mihi rebus, Scipio, (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) levis est senectus, nec solùm non molesta, sed etiam jucunda. Quòd si in hoc erro, quod animos hominum immortales esse credam; libenter erro: nec mihi hunc errorem, quo delector, dum vivo, extorqueri volo: sin mortuus (ut quidam minuti philosophi censent) nihil sentiam; non vereor, nè hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. Quod si non sumus immortales futuri, tamen extingui homini suo tempore optabile est. Nam habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic vivendi modum. Senectus autem peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cujus defatigationem fugere debemus, præsertim adjuncta satietate. Habui hæc de senectute, quæ dicerem: ad quam utinam perveniatis! ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

Senectus peractio ætatis est, tanquam fabulæ.

M. T. Ciceronis De Senectute finis.

M. T. Ciceronis Paradoxa, ad Marcum Brutum.

ANimadverti, Brute, ſæpe Catonem avunculum tuum, cùm in ſenatu ſententiam diceret, locos graves ex philoſophia tractare, abhorrentes ab hoc uſu forenſi & publico: ſed dicendo conſequi tamen, ut illa etiam populo probabilia viderentur. Quod eò majus eſt illi, quàm aut tibi, aut nobis, quia nos eâ philoſophiâ plùs utimur, quæ peperit dicendi copiam, & in qua dicuntur ea, quæ non multùm diſcrepant ab opinione populari. Cato autem perfectus (meâ ſententiâ) Stoicus, & ea ſentit, quæ non ſanè probantur in vulgus: & in ea eſt hæreſi, quæ nullum ſequitur florem orationis, neq dilatat argumentum, ſed minutis interrogatiunculis, & quaſi punctis, quod propoſuit, efficit. Sed nihil eſt tam incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tam horridum, tam incultum, quod non ſplendeſcat oratione, & tanquam excolatur. Quod cùm ità putarem, feci etiam audaciùs, quàm ille ipſe, de quo loquor. Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continentia, de morte, de omni laude virtutis, de diis immortalibus, de charitate patriæ, Stoicè ſolet, nullis oratoriis ornamentis adhibitis, dicere. Ego autem illa ipſa, quæ vix in gymnaſiis & in otio Stoici probant, ludens conjeci in communes locos. Quæ quia ſunt admirabilia contráque opinionem omnium, ab ipſis etiam παράδοξα appellantur: tentare volui, poſſémne proferri in lucem, id eſt, in forum, & ità dici, ut probarentur; an alia quædam eſſet erudita, alia popularis oratio. Eóque ſcripſi libentiùs, quòd mihi iſta παράδοξα quæ appellantur,

Paradoxa, id eſt, *præter opinionem.*

lantur, maximè videntur esse Socratica, longéq; verissima. Accipies igitur hoc parvum opusculum, lucubratum his jam contractioribus noctibus: quoniam illud majorum vigiliarum munus in tuo nomine apparuit. Degustabis & hoc genus exercitationum mearum, quibus uti consuevi, cùm ea quæ dicuntur in scholis παίγνια. ad nostrum hoc oratorium transfero dicendi genus Hoc tamen opus in apertum ut proferas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quàsi illa † Minerva Phidiæ; tale tamen est, ut éx eadem officina exîsse appareat.

† Ex ebore *Plin. lib. 34. cap. 8.*

Ὅτι μόνον ἀγαθὸν τὸ καλόν· id est,
Quòd solum bonum honestum.

VEreor, nè cui vestrûm ex Stoicorum hominum disputationibus, non ex meo sensu, deprompta hæc videatur oratio. Dicam tamen, quod sentio, & dicam breviùs, quàm res tanta dici possit. Nunquam mehercule ego neq; pecunias istorum, neq; tecta magnifica, neque opes, neque imperia, neque eas, quibus maximè adstricti sunt, voluptates, in bonis rebus, † aut expetendis, duxi: quippe cùm viderem, homines rebus his circumfluentes, ea tamen desiderare maximè, quibus abundarent. Neq; enim unquam expletur, nec satiatur cupiditatis sitis: neq; ea solùm, quæ habent, libidine augendi cruciantur, sed etiam amittendi metu. In quo equidem continentissimorum hominum, majorum nostrorum, sæpe requiro prudentiam, qui hæc imbecilla & commutabilia pecuniæ membra, solo verbo bona putaverunt appellanda; cùm re ac factis longè aliter judicavissent. Potèstne bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorum ipse esse non bonus? Atqui ista omnia talia videmus, ut etiam improbi habeant & obsint probis. Quamobrem, licet irrideat, si quis vult: plùs apud me tamen vera ratio valebit,

Pecunia & id genus alia non sunt in bonis numeranda.

† esse numerandas duxi. Πλάστα δ' ὐδὲν πέρμα· Theog.

Ὀνόμαζε πράγματος ἔρημα. Πολλοὶ μὲ πλουτοῦσι κακοὶ ἀγαθοὶ δ' ὀνομάζονται. Theog.

valebit, quàm vulgi opinio. Neq; ego unquam illum bona perdidiſſe dicam, ſi quis pecus aut ſupellectilem amiſerit. Nec non ſæpe laudabo ſapientem illum Biantem ut opinor, qui enumeratur inter ſeptem ſapientes: cujus cùm patriam Prienim cepiſſet hoſtis, cæteríque ità fugerent, ut multa de ſuis rebus ſecum aſportarent; cùm eſſet admonitus à quodam, ut idem faceret: Ego verò, inquit, facio; nam omnia mea mecum porto. Ille hæc ludibria fortunæ, nè ſua quidem putavit, quæ nos appellamus etiam bona. Quid eſt igitur, quæret aliquis, bonum? Si quid rectè fit, & honeſtè, & cum virtute, id bene fieri verè dicitur: &, quod rectum & honeſtum, & cum virtute eſt, id ſolum opinor bonum. Sed hæc videri poſſunt obſcuriora, cum ſine appoſitione exemplorum lentiùs diſputantur: vitâ atque factis illuſtranda ſunt ſummorum virorum hæc, quæ verbis ſubtiliùs, quàm ſatis eſt, diſputari videntur. Quæro enim à vobis, num ullam cogitationem habuiſſe videantur ii, qui hanc rempublicam tam præclarè fundatam nobis reliquerunt, aut auri, aut argenti ad avaritiam, aut amœnitatum ad delectationem, aut ſupellectilis ad delicias, aut epularum ad voluptates. Ponite ante oculos unumquemque regum. Vultis incipiam à Romulo? vultis, poſt liberam civitatem, ab iis ipſis, qui liberaverunt eam? Quibus tandem gradibus Romulus aſcendit in cœlum? iiſne, quæ iſti bona appellant? an rebus geſtis atque virtutibus? Quid autem Numa Pompilius? minúſne gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuiſſe, quàm * filicatas aliorum pateras arbitramur? Omitto reliquos: ſunt enim omnes pares inter ſe, præter Tarquinium Superbum. Brutum verò ſi quis roget, quid egerit in patria liberanda; ſi quis item reliquos ejuſdem conſilii ſocios, quid ſpectaverint, quid ſecuti ſint: num quis exiſtat, cui voluptas, cui divitiæ, cui denique, præter offi-

Epiphonema, quo concludit Biantis ſententiam.

Inductione probat divitias à veteribus Romanis non habitas in allo bonorum.

* delicatas.

Enumeratio vehemens & copioſa.

cium

cium fortis & magni viri quicquam aliud propositum fuisse videatur? Quæ res ad necem Porsenæ Q. Mucium impulit sine ulla spe salutis suæ? Quæ vis Horatium Coclitem contra omnes hostium copias tenuit in ponte solum? Quæ vis patrem Decium, qui filium devovit ac immisit in armatas hostium copias? Quid continentia C. Fabricii? Quid tenuitas victûs M. Curii sequabatur? Quid duo propugnacula belli Punici Cn. & P. Scipiones, qui Carthaginiensium adventum corporibus suis intercludendum putaverunt? Quid Africanus minor? quid major? Quid inter horum ætates interjectus Cato? Quid innumerabiles alii? Nam domesticis exemplis abundamus. *An cogitâsse quicquam putamus in vita sibi expetendum nisi quod laudabile esse & præclarum videretur? Veniant igitur irrisores hujus orationis ac sententiæ; & jam vel ipsi judicent, utrùm se horum alicujus, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgentibus, qui signis, qui tabulis, qui cælato auro & argento, qui Corinthiis operibus abundant; an C. Fabricii, qui nihil eorum habuit, nihil habere voluit, similes esse malint. Atque hæc quidem, quæ modò huc, modò illùc transferuntur, facilè adduci solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arctè tenent, accuratéque defendunt voluptatem esse summum bonum. Quæ quidem mihi vox pecudum videtur esse, non hominum. Tu, cùm tibi, sive deus, sive mater (ut ità dicam) rerum omnium natura dederit animum, quo nihil est præstantius, neq; divinius; sic te ipse abjicies, atque prosternes, ut nihil inter te, atq; inter quadrupedem putes interesse? Quicquámne bonum est, quod non eum, qui possidet, meliorem facit? ut enim quisque est maximè boni particeps, ità & laudabilis maximé; neq; est ullum bonum, de quo non is, qui id habeat, honestè possit gloriari. Quid autem est horum in voluptate? Meliorémne efficit, aut laudabiliorem virum?

* *Aliàs*, An putabimus quenquam horum cogitasse quicquam in vita sibi expetendum.

Voluptas non est summum bonum.

Repugnat bono meliorem non facere.

virum? an quisquam in potiundis voluptatibus gloriâ
|| extollit. se & prædicatione || effert? Atqui si voluptas (quæ plurimorum patrociniis defenditur) in rebus bonis habenda non est, eáque quò est major, eò magis mentem è sua sede & statu dimovet: profectò, nihil est
Conclusio. aliud bene et beatè vivere, nisi honestè et rectè vivere

Ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν. i.e.
Quòd seipsâ contenta virtus ad beatè vivendum.

NEc verò ego M. Regulum ærumnosum, nec infelicem, nec miserum unquam putavi. Non enim magnitudo animi ejus cruciabatur à Pœnis, non gravitas, non fides, non constantia, non ulla virtus, non denique animus ipse, qui tot virtutum præsidio munitus, tantóque comitatu circumseptus, cùm corpus ejus caperetur, capi certè ipse non potuit. C. verò Marium vidimus, qui mihi fecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in adversis unus ex summis viris videbatur: quo beatius esse mortali nihil potest. Nescis, insane, nescis, quantas vires virtus habeat: nomen tantùm virtutis usurpas; quid ipsa valeat, ignoras. Nemo potest non beatissimus esse, qui est totus aptus ex sese, quíque in se uno ponit omnia. Cujus autem spes omnis, & ratio, & cogitatio pendet ex fortuna; huic nihil potest esse certi, nihílque quod exploratum habeat permansurum sibi, nè unum quidem diem. Eum tu hominem terreto, si quem eris nactus istiusmodi, mortis aut exilii minis: mihi verò quicquid acciderit in tam ingrata civitate, nè recusanti quidem evenerit, non modò non repugnanti. Quid enim ego laboravi, aut quid egi, aut in quo evigelaverunt curæ & cogitationes meæ, siquidem nihil peperi tale, nihil consecutus sum, ut in eo statu essem, quem neq; fortunæ temeritas, neque inimicorum labefactaret injuria? Mortémne mihi minitaris, ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demi-

demigrandum ſit? Mors terribilis eſt iis, quorum cum vita omnia extinguuntur; non iis, quorum laus emori non poteſt. Exilium autem terribile eſt iis, quibus quaſi circumſcriptus eſt habitandi locus; non iis, qui omnem orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt. Te miſeriæ, te ærumnæ premunt omnes, qui te beatum, qui te florentem putas: tuæ libidines te torquent: tu dies, noctéſque cruciaris, cui nec ſatis eſt, quod eſt & id ipſum, quod habes, nè non diuturnum ſit futurum, times. Te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum: te metus exanimant judiciorum atq; legum. Quocunque aſpexiſti; ut furiæ, ſic tuæ tibi occurrunt injuriæ, quæ te reſpirare non ſinunt. Quamobrè ut improbo, & ſtulto, & inerti nemini bene eſſe poteſt: ſic vir bonus, et ſapiens, et fortis miſer eſſe non poteſt. Nec verò, cujus virtus, moréſq; laudandi ſunt, ejus non laudanda vita eſt; neque porrò fugienda vita eſt, quæ laudanda eſt: eſſet autem fugienda, ſi eſſet miſera. Quamobrem, quicquid eſt laudabile, idem & beatum, & florens, & expetendum videri debet.

Mors terribilis malis tantùm, non bonis.

Coſmopolitis exilium non eſt grave.

Conſcientia mille teſtes.

Ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα · id eſt, *Quòd æqualia peccata.*

PArva, inquit, res eſt: atqui magna culpa. Nec enim peccata rerum eventu, ſed vitiis hominum metienda ſunt. In quo peccatur, id poteſt aliud alio majus eſſe, aut minus: ipſum quidem illud, peccare, quoquò te verteris, unum eſt. Auri navem evertat gubernator, an paleæ, in re aliquantum, in gubernatoris inſcitia nihil intereſt. Lapſa eſt alicujus libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm ſi etiam petulans fuiſſet in aliqua generoſa ac nobili virgine; peccavit verò nihilominus: ſiquidem eſt peccare, tanquam tranſire lineas. Quod cùm feceris, culpa commiſſa eſt: quàm longè progrediare cùm ſemel tranſieris, ad augendam tranſeundi culpam nihil pertinet.

Æqualia peccata eſſe declarat à ſimili.

A definitione.

pertinet. Peccare certè licet nemini. Quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere: Id siquidem nec majus, nec minus unquam fieri potest: quoniam in eo est peccatum, si non licuit. Quod semper unum & idem est, quæ ex eo peccato nascuntur, æqualia sint opertet. Quòd si virtutes pares sunt inter se, paria esse etiam vitia necesse est. Atqui pares esse virtutes, nec bono viro meliorem, nec temperante temperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapientiorem posse fieri, facillimè potest perspici. An virum bonum dices, qui depositum nullo teste, cùm lucrari impunè posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus pondo auri non idem fecerit? Aut temperantem eum, qui se in aliqua libidine continuerit, in aliqua effuderit? Una virtus est consentiens cum ratione & perpetua constantia. Nihil huic addi potest quò magis virtus sit: nihil demi, ut virtutis nomen relinquatur. Etenim si bene facta rectè facta sunt, & nihil recto rectius est: certè nec bono quidem melius quicquam inveniri potest. Sequitur igitur, ut etiam vitia sint paria: si quidem pravitates animi rectè vitia dicuntur. Atqui, quoniam pares virtutes sunt; rectè etiam facta, quando à virtutibus proficiscuntur paria esse debent. Itémque peccata, quoniam ex vitiis manant, sint æqualia necesse est. A philosophis, inquis, ista sumis. Metuebam, nè à lenonibus diceres Socrates disputabat isto modo. Bene hercule narras: nam, istum doctum & sapientem virum fuisse, memoriæ traditum est. Sed tamen quæro ex te (quando verbis inter nos contendimus, non pugnis) utrùm potiùs de bonis est quærendum, quid bajuli atque operarii, an quid homines doctissimi senserint: præsertim cùm hac sententia non modò verior, sed nè utilior quidem hominum vitæ reperiri ulla possit. Quæ vis est enim, quæ magis arceat homines ab omni improbitate, quàm si

Probat peccata æqualia.

A contrario.

A conjugatis.

sense-

ſenſerint, nullum in delictis eſſe diſcrimen? & æquè peccare ſe ſi privatis, ac ſi magiſtratibus manus inferant? quamcunque in domum ſtuprum intulerint, eandem eſſe labem libidinis? Nihilne igitur intereſt (nam hoc dicet aliquis) patrē quis necet, an ſervum? Nuda iſta ſi ponas; judicari, qualia ſint, non facilè poſſunt. Patrem vitâ privare, ſi per ſe ſcelus eſt; Saguntini, qui parentes ſuos liberos emori, quàm ſervos vivere, maluerunt, parricidæ fuerunt. Ergo & parenti nonnunquam adimi vita ſine ſcelere poteſt; & ſervo ſæpe ſine injuria non poteſt. Cauſa igitur hæc, non natura, diſtinguit: quæ quando alteri acceſſit, id fit propenſius: ſi utrique adjuncta ſit, paria fiant neceſſe eſt. Illud tamen intereſt, quòd in ſervo necando, ſi adſit injuria, ſemel peccatur: in patris vita violanda, multa peccantur. Violatur is, qui procreavit; is qui aluit; is qui erudivit; is, qui in ſede, ac domo, atque in repub. collocavit. Multitudine peccatorum præſtat, eóque pœnâ majore dignus eſt. Sed nos in vita, non quæ cuiq; peccato pœna ſit, ſed, quantum cuiq; liceat, ſpectare debemus. Quicquid non oportet, ſcelus eſſe; quicquid non licet, nefas putare debemus. Etiámne in minimis rebus? Etiam. Siquidem rerum modum † fingere non poſſumus, animorum tenere poſſumus. Hiſtrio, ſi paulò ſe movit extra numerum, aut ſi verſus pronuntiatus eſt ſyllabâ unâ brevior aut longior, exibilatur & exploditur: In vita, quæ omni geſtu moderatior, omni verſu aptior eſſe debet, ut in ſyllaba te peccare dices? Poetam non audio in nugis: in vitæ ſocietate audiam civem, digitis peccata dimetientem ſua? quæ ſi viſa ſint breviora, leviora quî poſſint videri? cùm quicquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbatâ autem ſemel ratione, & ordine, nihil poſſit addi, quò magis peccari poſſe videatur.

† figere.

Ab exemplo.

On

Ὅτι πάντες οἱ μωροὶ μαίνονται· id est,
Quòd omnes stulti insaniunt.

Invehitur in P. Claudium

EGo verò te non stultum, ut sæpe; non improbum, ut semper; sed dementē & insanum || rebus † addicam necessariis. Sapientis animus magnitudine consilii, tolerantiâ rerum humanarum, contemptione fortunæ, virtutibus deniq; omnibus, ut mœnibus, septus, vincetur, & expugnabitur, qui nè civitate quidem pelli potest? Quæ est enim civitas? Omnísne conventus ferorum, & immanium? Omnísne etiam fugitivorum ac latronum congregata unum in locum multitudo? Certè negabis. Non igitur erat illa tum civitas, cùm leges in ea nihil valebant; cùm judicia jacebant; cùm mos patrius occiderat; cùm, ferro pulsis magistratibus, senatûs nomen in repub. non erat. Prædonum ille concursus, & te duce latrocinium in foro constitutum, & reliquiæ conjurationis à Catilinæ furiis ad tuum scelus furorémque conversæ, non civitas erat. Itaque pulsus ego civitate non sum, quæ tum nulla erat: accersitus in civitatem sum, cùm esset in republica consul, qui tum nullus fuerat; esset senatus, qui tum occiderat; esset consensus populi liberi; cùm esset juris & æquitatis (quæ vincula sunt civitatis) repetita memoria. At vide, quàm ista tui latrocinii tela contempserim. Jactam & immissam à te nefariam in me injuriam semper duxi; perveniisse tamen ad me nunquam putavi: nisi fortè, cùm parietes disturbabas, aut cùm tectis sceleratas faces inferebas: tunc meorum aliquid ruere aut deflagrare arbitrabare. Nihil neque meum est, neque cujusquam, quod auferri, quod eripi, quod amitti potest. Si mihi eripuisses * divinam animi mei constantiam, meas curas, vigilias, consilia, * quibus respub. invicta stat; si hujus æterni beneficii immortalem memoriam, deleviisses: multò etiam magis, si illam mentem, unde

|| *Vide num rationibus. sis legendum.*

† *id est*, probabo, vincam

* diuturnam.

* quibus te invitissimo stat respub.

hæc

hæc consilia manârunt, mihi eripuisses: tum egò accepisse me confiterer injuriam. Sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti, reditum mihi gloriosum tua dedit injuria, non exitum calamitosum. Ergò egò semper civis eram, & tum maximè, cùm meam salutem senatus exteris nationibus, ut civis optimi, commendabat. Tu nè nunc quidem es civis: nisi fortè idem hostis, & civis esse ‖ potest. An tu civem ab hoste naturâ, ac loco, non animo factísq; distinguis? Cædem in foro fecisti; armatis latronibus templa tenuisti; privatorum domos, ædésq; sacras incendisti. Cur hostis Spartacus, si tu civis? Potes autem esse tu civis, propter quem aliquando civitas non fuit? Et me exulem, tuo nomine, appellas, cùm omnes meo discessu exulâsse rempub. putent? nunquámne, homo amentissime, te circumspicies? nunquamne quid facias considerabis, nec quid loquare? nescis exilium scelerum esse pœnam? meum illud iter, ob præclarissimas res à me antè gestas, esse susceptum? Omnes scelerati atque impii, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio afficiunt, exules sunt, etiam si solum non mutârunt. An, cùm omnes leges te exulem esse jubeant, non eris tu exul? Non appellatur inimicus, *Qui cum telo fuerit?* ante senatum tua sica deprehensa est: *Qui hominem occiderit?* tu plurimos occidisti: *Qui incendium fecerit?* ædes Nympharum manu tuâ deflagrârunt: *Qui templa deorum occupaverit?* in foro etiam castra posuisti. Sed quid egò communes leges profero, quibus omnibus es exul? Familiarissimus tuus Cornificius de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ Deæ accessisses, exulares. At, te id fecisse, etiam gloriari soles. Quomodo igitur tot legibus in exilium ejectus, nomen exulis non perhorrescis? Romæ sum, inquis: & tu quidem in ‖ operto fuisti. Non igitur ubi quisque erit, ejus loci jus tenebit, si ibi cum legibus ‖ esse non oportebit.

Conclusio à contrario.

‖ potes.

Argumentum à definitione exulis, & à legum autoritate.

‖ *alias*, potius *alias* non o.

‖ esse subjectum non.

Ὅτι πάντες οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι· id est,

Quòd omnes sapientes, liberi; & stulti, servi.

Invehitur in M. Antonium.

LAudetur verò hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur. Quomodo? aut cui tandem hic libero imperabit, qui non potest cupiditatibus suis imperare? Refrænet primùm libidines, spernet voluptates, iracundiam teneat, coerceat avaritiam, cæteras animi labes repellat: tum incipiat aliis imperare, cùm ipse improbissimis dominis, dedecori, ac turpitudini, parêre desierit. Dum quidem his obediet, non modò imperator, sed liber habendus omnino non erit. Præclarè enim est hoc usurpatum à doctissimis, quorum autoritate non uterer, si mihi apud aliquos agrestes hæc habenda esset oratio: cùm verò apud prudentissimos loquar, quibus hæc inaudita non sunt; cur ego simulem me, si quid in his studiis operæ posuerim, perdidisse? Dictum est igitur ab eruditissimis viris, nisi sapientem, liberum esse neminem. Quid est enim libertas? potestas vivendi, ut velis. Quis igitur vivit, ut vult, nisi profectò qui recta sequitur, qui gaudet officio, cui vivendi via considerata atque provisa est? qui legibus quidem non propter metum paret, sed eas sequitur atque colit, quia id salutare maximè esse judicat? qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat deniq; nisi libenter, ac liberé? cujus omnia consilia, résq; omnes, quas gerit, ab ipso proficiscuntur, eodémq; referuntur, nec est ulla res, quæ plùs apud eum polleat, quàm ipsius voluntas, atq; judicium? Cui quidem etiam (quæ vim habere maximam dicitur) fortuna ipsa cedit: quæ, sicut sapiens poeta dixit, *Suis cuiq; fingitur moribus.* Soli igitur hoc contingit sapienti, ut nihil faciat invitus, nihil dolens, nihil coactus. Quod etsi ità esse pluribus verbis differendum est: illud tamen *brevi confitendum est, nisi qui ità sit affectus,

Nemo liber, qui suis cupiditatibus non imperat.

Nemo liber nisi sapiens.

*brevi confitendum est.

affectus, esse liberum neminem. Igitur omnes improbi, servi. Nec hoc tam re est, quàm dictu inopinatum, atq; mirabile. Non enim ità dicunt eos esse servos, ut mancipia, quæ sunt dominorum facta, nexu, aut aliquo jure civili: sed si servitus sit, sicut est, obedientia fracti animi, & abjecti, & arbitrio carentis suo; quis neget omnes leves, omnes cupidos, omnes denique improbos esse servos? An ille mihi liber videatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præscribit, jubet, vetat, quod videtur? qui nihil imperanti negare potest, nihil recusare audet? poscit? dandum est: vocat? veniendum: ejicit? abeundum: minatur? extimescendum: Ego verò istum non modò servum, sed nequissimum servum, etiamsi in amplissima familia natus sit, appellandum puto. Atque, ut in magna familia *stultorum, sunt alii lautiores (ut sibi videntur) sed tamen servi, atrienses, topiarii: parì stultitiâ sunt, quos signa, quos tabulæ, quos cælatum argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere delectant. At sumus, inquiunt, principes civitatis. Vos verò nè conservorum quidem vestrorum principes estis. Sed, ut in familia, qui tractant ista, qui tergunt, qui ungunt, qui verrunt, qui spargunt, non honestissimum locum servitutis tenent: sic in civitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt, ipsius civitatis locum penè infimum obtinent. Magna, inquis, bella gessi: magnis imperiis & provinciis præfui. Gere igitur animum laude dignum. Echionis tabula te stupidum detinet, aut signum aliquod Polycleti. Omitto, unde sustuleris, & quomodo habeas: intuentem te, admirantem, clamores tollentem cùm video, servum te esse ineptiarum omnium judico. Nonne igitur sunt illa festiva? Sunt: nam nos quoque oculos eruditos habemus. Sed obsecro te, ità venusta habeantur ista, non ut vincula virorum sint, sed ut oblectamenta puerorum. Quid enim censes? si

Epiphonema, quo claudit sententiam. Similitudo.
*servorum.

L. Mummius aliquem istorum videret matellionem Corinthium cupidissimè tractantem, cùm ipse totam Corinthum contempsisset, utrùm illum civem excellentem, an atriensem servum diligentem putaret? Reviviscat M. Curius, aut eorum aliquis, quorum in villa ac domo nihil splendidum, nihil ornatum fuit, præter ipsos; & videat aliquem, summis populi beneficiis usum, barbatulos mullulos *exceptantem de piscina, & pertractantem, & murænarum copiâ gloriantem: nonne hunc hominem ità servum judicet, ut nè in familia quidem dignum majore aliquo negotio putet? An eorum servitus dubia est, qui cupiditate peculii nullam conditionem recusant durissimæ servitutis? Hæreditatis spes, quid iniquitatis in serviendo non suscipit? quem nutum locupletis orbi senis non observat? Loquitur ad voluntatem; quicquid denuntiatum sit, facit; assentatur, assidet, miratur: quid horum est liberi? quid denique non servi inertis? Quid jam illa cupiditas, quæ videtur esse liberior, honoris, imperii, provinciarum? quàm dura est domina! quàm imperiosa! quàm vehemens! Cethego, homini non probatissimo, servire coegit eos, qui sibi esse amplissimi videbantur, munera mittere, noctu venire domum ad eum, precari, denique supplicare: Quæ servitus est, si hæc libertas existimari potest? Quid? Cùm cupiditatum dominatus excessit, & alius est dominus exortus, ex conscientia peccatorum, timor; quàm est illa misera, quàm dura servitus! Adolescentibus paulò loquacioribus est serviendum: omnes, qui aliquid scire videntur, tanquam domini timentur. Judex verò quantum habet dominatum! quo timore nocentes afficit! An non est omnis metus servitus? Quid valet igitur illa, eloquentissimi viri, L. Crassi copiosa magis quàm sapiens oratio? *Eripite nos ex servitute.* Quæ est ista servitus tam claro homini, támque nobili? Omnis animi debilitati,

* captantem. *Murænam, lampredam vocavit.*

Servitus quid sit.

bilitati, & humilis, & fracti timiditas, ſervitus eſt. *Nolite fieri nos cuiquam ſervire.* In libertatem vindicari vult? Minimé. Quid enim adjungit? || *Niſi vobis univerſis.* Dominum mutare, non liber eſſe, vult. *Quibus & poſſumus, & debemus:* Nos verò, ſiquidem animo excelſo, & alto, & virtutibus exaggerato ſumus, nec debemus, nec poſſumus. Tu poſſe te dicito, quandoquidem potes; debere nè dixeris: quoniam nihil quiſquam debet, niſi quod eſt turpe non reddere. Sed hæc hactenus. Ille videat, quomodo imperator eſſe poſſit: cùm, eum nè liberum quidem eſſe, ratio, & veritas ipſa convincat.

|| Sic forte melius: *Niſi vobis univerſis, quibus & poſſumus & debemus.* *Redit ad Antonium, & abrupte concludit.*

Ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος· i. e.
Quòd ſolus ſapiens dives.

QUæ eſt iſta in commemoranda pecunia tua tam inſolens oſtentatio? Solúsne tu dives? Proh dii immortales! egóne me audiviſſe aliquid, & didiciſſe non gaudeam? Solúsne tu dives? Quid, ſi nè dives quidem? Quid, ſi pauper etiam? Quem enim intelligimus divitem? aut hoc verbum in quo homine ponimus? Opinor in eo, cui tanta poſſeſſio eſt, ut ad liberaliter vivendum facilè contentus ſit: qui nihil quærat, nihil appetat, nihil optet ampliùs. Animus enim tuus oportet ſe judicet divitem, non hominum ſermo, neque poſſeſſiones tuæ. Qui ſi nihil ſibi deeſſe putat, nihil curat ampliùs, ſatiatus eſt, aut contentus etiam pecuniâ; concedo, dives eſt. Sin autem propter aviditatem pecuniæ nullum quæſtum turpem putas, cùm iſti ordini nè honeſtus quidem eſſe poſſit ullus; ſi quotidie fraudas, decipis, poſcis, paciſceris, aufers, eripis; ſi ſocios ſpolias, ærarium expilas; ſi teſtamenta amicorum expectas, aut nè expectas quidem, at ipſe ſupponis: hæc utrùm abundantis, an egentis ſigna ſunt? Animus hominis dives, non arca, appellari ſolet. Quamvis illa ſit plena, dum

Contra M. Craſſum omnium Romanorum ditiſſimum.

Ὁ πλούσιος οὐκ ἐν τῷ βαλαντίῳ, ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ. Xenoph.

te inanem videbo, divitem non putabo. Etenim ex eo, quantum cuique satis est, metiuntur homines divitiarum modum. Filiam quis habet? pecuniâ est opus: duas? majore: plures? majore etiam. Si, ut aiunt, Danai quinquaginta sint filiæ: tot dotes magnam quærunt pecuniam. Quantum enim cuique * opus est, ad id accommodatur, ut antè dixi, divitiarum modus. Qui igitur non filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ brevi tempore maximas copias exhaurire possint, hunc quomodo ego appellabo divitem, cùm ipse egere se sentiat? Multi ex te audierunt, cùm diceres, Neminem esse divitem, nisi qui exercitum alere posset suis fructibus: quod populus Romanus ex tantis vectigalibus jam pridem vix potest. Igitur, hoc proposito, nunquam eris dives, antequam tibi ex tuis possessionibus tantum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, & magna equitum ac peditum auxilia possis. Jam fateris igitur non esse te divitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas. Itaque istam paupertatem, vel potiùs egestatem, ac mendicitatem tuam nunquam obscurè tulisti. Nam, ut iis, qui honestè rem quærunt mercaturis faciendis, operis dandis, publicis sumendis, intelligimus opus esse quæsito: sic qui videt domi tuæ pariter accusatorum atque judicum consociatos greges; qui nocentes & pecuniosos reos, eodem te autore, corruptelam judicii molientes; qui tuas mercedum pactiones in patrociniis || intercessiones pecuniarum in || concionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerandas, diripiendásq; provincias; qui expulsiones vicinorum, qui latrocinia in agris, qui cum servis, cum libertis, cum clientibus societates, qui possessiones vacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illam Syllani temporis messem recordatur; qui testamenta subjecta, qui sublatos tot homines; qui denique omnia

* satis.

Conclusio.

Quis dives Crassi judicio.

|| intercisis.
|| coitionibus.
Dimissiones, in diversum missiones.

nia venalia, delectum, decretum; alienam, ſuam ſententiam; forum, domum; vocem, ſilentium: quis hunc non putet confiteri, ſibi quæſito opus eſſe? Cui autem quæſito opus ſit, quis unquam hunc verè dixerit divitem? Eſt enim divitiarum fructus in copia: copiam autem declarat ſatietas rerum, atque abundantia: quam tu quoniam nunquam aſſequêre, nunquam omnino es futurus dives. Meam autem quoniam pecuniam contemnis, & rectè (eſt enim ad vulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meam modica) de me ſilebo, de te loquar. Si cenſenda nobis atque æſtimanda res ſit; utrùm tandem pluris æſtimabimus pecuniam Pyrrhi, quam Fabricio dabat, an continentiam Fabricii, qui illam pecuniam repudiabat? utrùm aurum Samnitum, an reſponſum M. Curii? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui ejus hæreditatis Q. Maximo fratri partem ſuam conceſſit? Hæc profectò, quæ ſunt ſummarum virtutum, pluris æſtimanda ſunt, quàm illa, quæ ſunt pecuniæ, Quis igitur (ſiquidem, ut quiſque, quod plurimi ſit, poſſideat, ità ditiſſimus habendus ſit) dubitet, quin in virtute divitiæ poſitæ ſint? quoniam nulla poſſeſſio, nulla vis auri & argenti, pluris quàm virtus æſtimanda eſt. O dii immortales! non intelligunt homines, quàm magnum vectigal ſit parſimonia. Venio enim jam ad ſumptuoſos: relinquo iſtum quæſtuoſum. Capit ille ex ſuis prædiis ſexcenta ſeſtertia, ego centena ex meis: illi aurata tecta in villis, & ſola marmorea facienti, & ſigna, tabulas, ſupellectilem, & veſtem infinitè concupiſcenti, non modò ad ſumptum ille fructus eſt, ſed etiam ad fœnus, exiguus: ex meo tenui vectigali, detractis ſumptibus cupiditatis, aliquid etiã redundabit. Uter igitur eſt ditior, cui deeſt, an cui ||ſuperat? qui eget, an qui abundat? Cujus poſſeſſio quo eſt major, eo plus requirit ad ſe tuendam; an quæ ſuis ſe viribus ſuſtinet? Sed quid ego de me loquor, qui,

Magnum vectigal parſimonia.

|| pro *ſupereſt.*

morum ac temporum vitio, aliquantùm etiam ipsi fortasse in hujus seculi errore versèr? Marcus Manilius patrum nostrorum memoriâ (nè semper Curios & * Luscinos loquamur) pauper tandem fuit? habuit enim ædiculas in Carinis & fundum in Labicano. Nos igitur ditiores sumus, qui plura habemus? Utinam quidem essemus! Sed non æstimatione censûs, verùm victu atque cultu terminatur pecuniæ modus. Non esse cupidum, pecunia est; non esse emacem, vectigal est: contentum verò suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæque divitiæ. Etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata & areas quasdam magni æstimant, quod ei generi possessionum minimè quasi noceri potest: quanti est æstimanda virtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam; neque naufragio, neq; incendio amittitur; nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur! quâ præditi qui sunt, soli sunt divites. Soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas: soliq; (quod est proprium divitiarum) contenti sunt rebus suis: satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nullâ re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nihil requirunt. Improbi autem & avari, quoniam incertas atque in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt; nec eorum quisquam adhuc inventus est, cui, quod haberet, esset satis; non modò non copiosi ac divites, sed etiam inopes ac pauperes existimandi sunt.

* C. Fabricium Luscinum significat, quem ter in his Paradoxis jam nominavit.

Τὸ μηδενὸς δεῖσθαι, ἐμοὶ Λυδία καὶ τὸ Πακτωλὸς πᾶν. Apollon. apud Philost. *Virtus inexpugnabilis. Quod satis est cui contigit, hic nihil amplius optat.* Horat.

M. T. Ciceronis Paradoxorum finis.

M. T.

M. T. Ciceronis de Somnio Scipionis.

Ex libro de repub. sexto.

CUm in Africam venissem * M. Manlio consule, ad quartam legionem tribunus (ut scitis) militum, nihil mihi potius fuit, quàm ut * Masinissam convenirem, regem familiæ nostræ justis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrymavit; aliquantóq; pòst suspexit in cœlum, &, Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobísq;, reliqui cœlites, quòd antequam ex hac vita migro, conspicio in meo regno & his tectis P. Cornelium Scipionem, cujus ego nomine ipso recreor. Ità nunquam ex animo meo discedit illius optimi atq; invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra rep. percontatus est: multísque verbis ultro citróque habitis, ille nobis consumptus est dies. Pòst autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus; cùm senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniáque ejus non solùm facta, sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me & fessum de via, & qui ad multam noctem vigilâssem, arctior, quàm solebat, somnus complexus est. Hìc mihi (credo equidem ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè, ut cogitationes sermonésq; nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius; de quo videlicet sæpissime vigilans solebat cogitare, & loqui) Africanus se ostendit illâ formâ, quâ mihi ex imagine ejus, quàm ex ipso, erat notior. Quem ut agnovi equidè cohorrui: sed ille, Ades, inquit, animo, & omitte timorem, Scipio, & quæ dicam, trade memoriæ. Vidésne illam urbem, quæ parére pop. Rom. coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem

* A Manlio consule doctus ad q.

* Masanissam

nem de excelſo, & pleno ſtellarum, illuſtri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandam nunc venis penè miles? hanc hoc biennio conſul evertes; erítque cognomen id tibi per te partum, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. Cùm autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, cenſórq; fueris, & obieris legatus Ægyptum, Syriam, Aſiam, Græciam; deligêre iterum ablens conſul, bellúmq; maximum conficies, Numantiámq; excindes. Sed cùm eris curru in Capitolium invectus, offendes rempub. perturbatam conſiliis nepotis mei. Hîc tu, Africane, oſtendas oportebit patriæ lumen animi, ingenii, conſiliíque tui. Sed ejus temporis ancipitem video quaſi fatorum viam. Nam, cùm ætas tua ſeptenos octies ſolis anfractus, reditúſq; converterit; duóq; hi numeri (quorum uterq; plenus, alter altera de cauſa, habetur) circuitu naturali ſummam tibi fatalem confecerint: in te unum, atq; tuum nomen ſe tota convertet civitas. Te ſenatus, te omnes boni, te ſocii, te Latini intuebuntur: Tu eris unus, in quo nitatur civitatis ſalus. Ac, nè multa, dictator remp. conſtituas oportet, ſi impias propinquorum manus effugeris. Hîc cum exclamâſſet Lælius, ingemuiſſéntq; cæteri vehementiùs, leniter arridens Scipio, Quæſo, inquit, nè me è ſomno excitetis, & pax ſit rebus: audite cætera. Sed, quò ſis, Africane, alacrior ad tutandam rempublicam, ſic habeto: Omnibus, qui patriam conſervaverint, adjuverint, auxerint, certum eſſe in cœlo, ac definitum locum, ubi beati ævo ſempiterno fruantur. Nihil eſt enim illi principi Deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat acceptius, quàm concilia, cœtúſque hominum jure ſociati, quæ civitates appellantur: harum rectores & conſervatores hinc profecti, huc revertentur. Hîc ego, etſi eram perterritus, non tam metu mortis, quàm inſidiarum à meis, quęſivi tamen, viverétne ipſe, & pater Paulus, & alii, quos nos extinctos

tinctos arbitraremur. Imò verò, inquit, ii vivunt, qui è corporum vinculis tanquam è carcere evolaverunt: vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Quin tu aspicias ad te venientem Paulum patrem. Quem ut vidi, equidem vim lacrymarum profudi. Ille autem me amplexus atq; osculans flere prohibebat: Atque ego, ut primùm, fletu represso, loqui posse cœpi; Quæso, inquam, pater sanctissime atque optime, quando hæc est vita (ut Africanum audio dicere) quid moror in terris? quin huc ad vos venire propero? Non est ità, inquit ille. Nisi enim Deus is, cujus hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patêre non potest. Homines enim sunt hâc lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quæ terra dicitur. Hísque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas vocatis; quæ globosæ & rotundæ, divinis animatæ mentibus, circulos suos, orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quare & tibi Publi, & piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec injussu ejus, à quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est; nè munus humanum assignatum à Deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego qui te genui, justitiam cole, & pietatem; quæ cùm sit magna in parentibus & propinquis, tũ in patria maxima est: quia ea vita, via est in cœlum, & in hunc cœtum eorum, qui jam vixerunt, & corpore laxati illum incolunt locum, quem vides (erat autem is splendidissimo candore inter flammas elucens circulus) quem vos (ut à Graiis accepistis) orbem lacteum nuncupatis: ex quo omnia mihi contemplanti præclara cætera & mirabilia videbantur. Erant autem eæ stellæ, quas nunquam ex hoc loco vidimus: & eæ magnitudines omnium, quas esse nunquam suspicati sumus. Ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris

ris luce lucebat alienâ. Stellarum autem globi terræ magnitudinem facilè vincebant. Jam verò ipsa terra ità mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum ejus attingimus, pœniteret. Quam cùm magis intuerer, Quæso, inquit Africanus, quousq; humi defixa tua mens erit? Nonne aspicis, quæ in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potiùs globis, connexa sunt omnia; quorum unus est cœlestis extimus, qui reliquos omnes complectitur; summus ipse deus, arcens & continens cæteros: in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni: cui subjecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atq. cœlum. Ex quibus unum globum possidet illa quam in terris Saturniam nominant; deinde est hominum generi prosper, & salutaris ille fulgor, qui dicitur Jovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martem dicitis; deinde subter mediam ferè regionē Sol obtinet, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio, tantâ magnitudine, ut cuncta suâ luce lustret & compleat. Hunc, ut comites, consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus. In infimóq; orbe Luna, radiis Solis accensa, convertitur. Infra autem eam nihil est, nisi mortale & caducum, præter animos generi hominum deorum munere datos. Supra Lunam sunt æterna omnia. Nam ea quæ est media & nona, tellus neque movetur, & infima est, & in eam feruntur omnia suo motu pondera. Quæ cùm intuerer stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus & tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui, intervallis conjunctus imparibus, sed tamen pro rata portione distinctis, impulsu & motu ipsorum orbium efficitur: qui acuta cum gravibus temperans, varios æquabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acutè sonent.

* nutu.

† conficitur.

Quam

Quam ob cauſam ſummus ille cœli ſtelliferi curſus, cujus converſio eſt concitatior acuto & excitato movetur ſono; graviſſimo autem hic lunaris, atque infimus. Nam, terra nona, immobilis manens, imâ ſede ſemper hæret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo curſus, in quibus eadem vis eſt duorum, Mercurii, & Veneris, ſeptem efficiunt diſtinctos intervallis ſonos: qui numerus rerum omnium ferè *nodus eſt. Quod docti homines nervis imitati, atq; cantibus, aperuêre ſibi reditum ad hunc locum: ſicut alii, qui præſtantibus ingeniis in vita humana divina ſtudia coluerunt. Hoc ſonitu oppletæ aures obſurduerunt; (nec eſt ullus hebetior ſenſus in vobis) ſicut, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominantur, præcipitat ex altiſſimis montibus, ea gens, quæ illum locum accolit, propter magnitudinem ſonitûs, ſenſu audiendi caret. Hic verò tantus eſt totius mundi incitatiſſimâ converſione ſonitus, ut eum aures hominum capere non poſſint: ſicut intueri ſolem nequitis adverſum, ejúſq; radiis acies veſtra, ſenſúſque vincitur. Hæc ego admirans referebam tamen oculos ad terram identidem. Tum Africanus, Sentiò, inquit, te ſedem etiam nunc hominum contemplari, ac domum, quæ ſi tibi parva (ut eſt) ità videtur, hęc cœleſtia ſemper ſpectato, illa humana contemnito. Tu enim quã celebritatem ſermonis hominum, aut quam expetendam gloriam conſequi potes? Vides habitari in terra raris & anguſtis in locis, & in ipſis quaſi maculis, ubi habitatur, vaſtas ſolitudines interjectas: hóſque, qui incolunt terrã, non modò interruptos ità eſſe, ut nihil inter ipſos ab aliis ad alios manare poſſit, ſed partim obliquos, partim †averſos, partim etiam adverſos ſtare vobis; à quibus expectare gloriam certè nullam poteſtis. Cernis autem terram eandem, quaſi quibuſdam redimitã & circundatam cingulis; è quibus duos maximè inter ſe diverſos, & cœli verticibus ipſis ex utráque parte ſub-

* *al.* modus.

† tranſverſos.

ſubnixos, obriguiſſe pruinâ vides: medium autem illum & maximum Solis ardore torreri. Duo ſunt habitabiles, quorum Auſtralis ille, in quo qui inſiſtunt adverſa vobis urgent veſtigia, nihil ad veſtrum genus: hic autem alter ſubjectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quàm vos tenui parte contingat. Omnis enim terra, quæ colitur à vobis anguſta verticibus, lateribus latior, parva quædam inſula eſt, circumfuſa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quod Oceanum appellatis in terris; qui tamen tanto nomine, quàm ſit parvus vides. Ex his ipſis cultis notiſque terris num aut tuum, aut cujuſquam noſtrûm nomen, vel Caucaſum hunc, quẽ cernis, tranſcendere potuit, vel illum Gangem tranſnare? Quis in reliquis orientis * aut obeuntis Solis ultimis, aut Aquilonis, Auſtríve partibus tuum nomen audiet? Quibus amputatis, cernis profectò quantis in anguſtiis veſtra gloria ſe dilatari velit. Ipſi autem, qui de || vobis loquuntur, quamdiu loquentur? Quinetiam, ſi cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuſcujuſque noſtrûm, à patribus acceptas, poſteris prodere; tamen propter eluviones, exuſtioneſque terrarum, quas accidere tempore certo neceſſe eſt, non modò non æternam, ſed nè diuturnam quidem gloriam aſſequi poſſumus. Quid autem intereſt ab iis, qui poſtea naſcentur, ſermonem fore de te, cùm ab iis nullus fuerit, qui ante nati ſint? qui nec pauciores, & certè meliores fuerunt viri: cùm præſertim apud eos ipſos, à quibus nomen noſtrum poteſt audiri, nemo unius anni memoriam conſequi poſſit. Homines enim populariter annum tantummodo Solis, id eſt, unius aſtri reditu metiuntur: re ipsâ autem cùm ad idem, unde ſemel profecta ſunt, cuncta aſtra redierint, eandémque totius cœli deſcriptionem longis intervallis retulerint; tum ille verè vertens annus appellari poteſt: in quo, vix dicere audeo, quàm multa ſecula hominum teneantur.

* abeuntis.

|| nobis.

antur. Namque,ut olim deficere Sol hominibus, extinguíque vísus eſt, cùm Romuli animus hæc ipſa in templa penetravit:ità quandocunq; eâdem parte Sol, eodémq; tempore iterum defecerit,tum, ſignis omnibus ad idem principium, ſtellíſq; revocatis, expletum annum habeto. Hujus quidem anni nondum viceſimam partem ſcio eſſe converſam.Quocirca,ſi reditum in hunc locum deſperaveris, in quo omnia ſunt magnis & præſtantibus viris : quanti tandem eſt iſta hominum gloria, quæ pertinere vix ad unius anni partē exiguam poteſt ! Igitur, altè ſpectare ſi voles, atq; ad hanc ſedem, & æternam domũ contueri, neq; ſermonibus vulgi dederis te, nec in præmiis humanis ſpem poſueris rerum tuarum : ſuis te illecebris oportet ipſa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur,ipſi videant: ſed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille, & anguſtiis cingitur iis regionum,quas vides neq; unquam de ullo perennis fuit,& obruitur hominum interitu,& oblivione poſteritatis extinguitur. Quæ cùm dixiſſet, Egò verò, inquam, ô Africane, ſiquidē bene meritis de patria quaſi limes ad cœli aditum patet; quanquam à pueritia veſtigiis ingreſſus & patris, & tuis, decori veſtro non defui : nunc tamen, tanto præmio propoſito, enitar multò vigilantiús. Et ille ,Tu verò enitere: & ſic habeto,te non eſſe mortalem,ſed corpus hoc : Nec enim is es,quem forma iſta declarat : ſed mens cujuſq; is eſt quiſque,non ea figura quæ digito demonſtrari poteſt. Deum te igitur ſcito eſſe:ſiquidem Deus eſt,qui viget,qui ſentit,qui meminit, qui prævidet, qui tam regit, & moderatur, & movet id corpus, cui præpoſitus eſt,quàm hunc mundum princeps ille Deus:& ut ipſum mundum ex quadam parte mortalem ipſe Deus æternus , ſic fragile corpus animus ſempiternus , movet. Nam , quod ſemper movetur , æternum eſt : quod autem motum affert alicui, quódque ipſum agitatur aliunde,

quando

quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur, quod sese movet, quia nunquam deseritur à se, nunquam nè moveri quidem desinit: quin etiam cæteris, quæ moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio orientur omnia: ipsum autem nulla ex re alia nasci potest: nec enim esset hoc principium quod gigneretur aliunde. Quod si nunquam oritur, nec occidit quidem unquam: nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit: siquidè necesse est à principio omnia oriri, Ità fit, ut motûs principium ex eo sit, quod ipsum à se movetur: id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omni cœlum, omnisq; natura consistat, necesse est, nec vim ullam nanciscatur, quâ à primo impulsu moveatur. Cùm pateat igitur æternum id esse, quod à seipso moveatur: quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimatum est enim omne, quod impulsu agitatur externo. Quod autem || animal est, id motu cietur interiore, & suo: nam hęc est natura propria animæ atque vis. Quę si est una ex omnibus, quę sese moveat: neq; nata est certè, & ęterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus. Sunt autem optimæ curæ, de salute patriæ, quibus agitatus & exercitatus animus velociùs in hanc sedem & domum suam pervolabit: idq; ocyùs faciet, si jam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit forás; & ea, quæ extrà erunt, contemplans, quàm maximè se à corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earúmque se quasi ministros præbuerunt; impulsúque libidinum, voluptatibus obedientiam, Deorum & hominum jura violaverunt; corporibus elapsi, circa terram ipsam volutantur, nec in hunc locum, nisi multis exagitati seculis, revertuntur. Ille discessit. Ego somno statim solutus sum.

|| anima.

M. T. C. De Somnio Scipionis finis.

Index rerum & verborum.

Abſtinentia Africani p. 95. l. 10. *abſtinentia benevolentiam multitudinis conciliat* 95. 34

Academiæ ratio quid à cæteris differat 68. 7

Accuſatio multos illuſtravit 84. 4. *accuſatoris nomen fugiendum* 84. 17. *accuſare innocentes, impium* 84. 22. *accuſatio laudem peperit L. Craſſo adoleſcenti* 83. 7. *accuſatio quibus de cauſis ſuſcipienda* 84. 7

Acta agere 173. 33

Actio cognitioni anteponenda 62. 27. *actione in omni ſuſcipienda, conderanda ſunt honeſtas & efficiendi facultas* 31. 15. *& modus* 57. 14.

Adjuvare operâ præſtantius quàm pecuniâ 85. 12

Admirabilitas quibus rebus comparetur 78. 30

Adoleſcentes quibus è rebus commendationem petere debeant 82. 15. *adoleſcens aliquid ſenile habere debet* 194. 34. *adoleſcentiæ vituperatio* 183 32. *adoleſcentiæ ver comparatur* 207. 21. *adoleſcentum petulantia magis eſt quàm ſenum* 194. 20. *adoleſcentia multò plures, quàm ſenectus, mortis caſus habet* 206. 19. *adoleſcentium imbecillitas conſilii propria* 48. 25

Adulari, paſſivè 38. 6. *ab adulatoribus facilè falluntur omnes* ibid. *adulator occultius* 178. 13

Ædes ruinoſæ & malè materiatæ 119. 19

Æginetis pollices præciſi 116. 29.

Ægina propinqua Pirão ibid. 31

Æquitas lucet ipſa per ſe 13. 33

Ætate ut quiſque antecellit, ità ſententiæ principatum tenet in augurum collegio 205. 18. *ætati cuique ſuæ tempeſtivitas data eſt* 193. 13.

13. ætati cuique ſua ſunt ſtudia 209. 18. ætatibus corroboratis amicitiæ judicandæ ſunt 170. 20
Africani dictum pulcherrimum 37. 31. Africanus prior anno ante cenſorem M. Catonem, mortuus eſt 188. 15
Agamemnon immolavit Iphigeniam filiam 234. 16
Agis rex occiſus 96. 22
Agraria lex Philippi 94. 2
Agri fertiles imitandi 21. 32
Agriculturæ laus 61. 24
Agricolarum voluptates 208
Agri bene culti laus 203. 1
Alexander Macedo, humanitate ſuperatus à patre 37. 23
Alexander Pheræus ab uxore interfectus 74. 30
Ambitioſi quibus ſimiles 36. 11
Amicitia unum facit ex pluribus 24. 31. amicorum conſilium in rebus ſecundis maximè neceſſarium 38. 3. amicitia maximè perturbat officia 115. 19. amicitiæ præſtat juſtitia ibid. amicitiæ prima lex, ut neque rogemus res turpes, neque faciamus rogati 199. 31. amicitia orta à natura, non ab imbecillitate 156. 9. 157. 3. amicitiam uſque ad extremum vitæ diem permanere, cur difficile ſit 157. 22. amicitias qui magis quærant 161. 24. amici qui diligendi 166. 36. amicitiæ veræ difficillimè reperiuntur in iis qui in honoribus réque publica verſantur 167. 19. amicus certus in re incerta cernitur ibid. 26. amicitiæ fines ac termini, déque iis variæ ſententiæ 169. 31. amicitiæ quæ minus probantur, diſſuendæ magis, quàm diſcindendæ ſunt 171. 17. amicitia inter æquales magis elucet 179. 6. amicitiæ veræ ſempiternæ ſunt 157. 14. amicus tanquam alter idem 172. 22. amicorum bene ſuadentium autoritas plurimùm valere debet 161. 6. amicitia quid ſit 152. 12. amicorum omnia communia 23. 9. amare quid ſit 178. 36
Animorum natura cur mortalis eſſe non poſſit 210. animo nihil præſtantius 217. 29. animus in cuſtodia corporis, quoad Deo videtur, retinendus 233. 20. animi magnitudo in contemnenda voluptate, vita, re 118. 9. animi generi hominum deorum munere dati 234. 24.

animi opera majora, quàm corporis 82. 28. *animorum vis duplex* 42.10
Annulus Gygis 113.9
Annus ferè vertens multa hominum secula complectitur 236
Apellis Venus 103.24
Apollinis Pythii oraculum 95. 29
Appetitus rationi lege naturæ subjectus est 42.19
Aquâ hæret 143.3
Aquilius de dolo malo 121.7
Aratus Sicyonis Nicoclem tyrannum occidit 95.35
Arbitrorum formulæ 125.4
Arganthonius quidam octoginta regnavit annos, centum & viginti vixit 287.5
Aristidis sententia de Themistoclis consilio 117.28
Aristoteles quid de pecuniarum effusionibus sentiat 87. 3. *ejus opinio de honesto* 112. 17.
Artificia quæ liberalia, quæ sordida 61.18
Assentatio ab amicitia removenda 175.27
Astutias aliter leges, aliter philosophi tollunt 128.16
Atilius vigilando necatus 136. 24
Atilius I. cur sapiens habitus 147.4
Avaritiâ senili nihil absurdius 26. 4. *avaritiâ nullum est tetrius vitium* 95. 24. *avaritia populos omnes perdit* 95. 31. *avari plus semper appetunt* 230. 24. *avaritia injuriæ præcipua causa* 11.26
Auspicia quæ sint optima 185. 29

B

Bella cur suscipienda 16.9. *bella justa quæ* 17.26, *bellum Punicum tertium M. Catonis consilio illatum* 33 15. *belli gloria adolescentibus quærenda* 82.15
Bene agier quid sit 125.6
Bene & beatè vivere nihil aliud est, nisi honestè & rectè vivere 218.6
Benefacta malè locata, malefacta sunt 89.13
Beneficia citra injuriam esse debent 91. 28. *benefici & liberales naturâ sumus* 156. 28. *beneficium qui dat, mores, non fortunam sequi debet* 92. 5. *beneficia in quos conferenda* 89. 6. *beneficia in singulos* 93. 26. *beneficia in rempub.* 96. 29. *beneficia in egentissimos quosque præcipuè conferenda* 22. 17. *quæ beneficia omnibus communicanda* 23. 18

Benevolentiæ colligendæ præcepta 77.13
Benignitas quas cautiones habeat 19. 30. *benignitas quæ sit utilis reipublicæ* 88. 20. *benignitate nihil hominis naturæ accommodatius* 19. 29
Boni viri qui sint 125. 6. *bonus nemo miser esse potest* 219. 15. *boni viri definitio* 127. 6. *bonum summum, convenienter naturæ vivere, è Stoicorum sententia* 104. 18. *bona ea omnia sunt habenda, quæ secundùm naturam fiunt* 207. 26. *bonorum æquatio non laudanda* 94. 6. *bonum solum honestum* 215. 13, *bona caduca & incerta* 152. 20

C

Cæcilii versus contra senectutem 190. 11
Cæsaris largitiones, non liberales, sed injustæ 20. 13
Castigatio omnis vacare contumelia debet 36,32
Catonis senis præcepta quatuor ad utilitatem rei familiaris 99. ult. *Catonis facta, Socratis dicta laudantur* 148. 11. *Cato Censorius Græcarum literarum perstudiosus in senectute* 182. 17. *Cato Uticensis cur se interficere debuerit* 46. 32. *Cato cur sapiens habitus* 147. 5. *Cato è vita discedit tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo* 212.25
Cicero, stante reip. plus temporis in agendo, quàm in scribendo ponebat 66. 18. *Ciceronis filii laus in re militari* 82. 20. *Ciceroni reditum gloriosum inimicorum dedit injuria, non exitum calamitosum* 223.3
Civitas quæ dici possit 222.9
Civis quis sit 223.4
Civitatum rectoribus & conservatoribus patet in cœlum aditus 232.26
Clementia & placabilitas magnis viris dignissima 36.21
Colendi qui 60.24
Communia civibus inter se quæ sint 23.5
Concordia fundamentum reipublicæ 96.3
Conjugia, societas prima 24.5
Consideratio tempus & diligentiam postulat 9 23
Consuetudinis maxima vis est 168.35
Contemptus quos homines sequatur 78.25
Contentio plùs ad gloriam valet quàm sermo 83.14
Convivium meliùs Latini, quàm Græci nominârunt 198. 0

Corporis bona externis anteponenda 99 23
Crudelitas inimica naturæ 116. 33
Cura optima de salute patriæ 238.24
Cyrsilus quidam lapidibus obrutus 117.15
Cyrus Persarum rex agriculturâ maximè oblectatus 203. 17

D

Damon & Pythias 116.8
Decorum ab honesto quid differat 39. 18. *Decorum quid sit* 40. 20. *Decorum tribus in rebus positum est* 52.1. *Decorum ab honesto separari non potest* 40.11
Defensio accusatione laudabilior 84. 1. *Defendendi interdum etiam nocentes* 84. 27. *definitio necessaria principio disputationis* 4. 15
Deliberanda ea non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio 113.1
Deos non nocere 69,25
Deposita non semper reddenda 134.22
Dissimilitudo dissociat amicitias 170.29
Divitias amare, parvi animi est 29. 19. *divitiæ cur expetantur* 11.26. *dives quis sit* 227.21
Dolus malus quid 121.30
Duodecim tabulæ de tutela 122.5
Dolor, contrà naturam 107. 14

E

Eloquentiæ laus 63. 22. *eloquentia quid* 83.15
Ennius censet non lugendam esse mortem, quam immortalitas consequatur 208.25
Epicureorum sententia de Deo 137. 5. *Epicuri de bono & malo sententia* 216. & 217
Εὐτυχία 58.14
Εὐτοξία 58.6
Exercitatio in omni re necessaria 29. 33. *exercitatio in senibus quid efficiat* 193. 24
Exilium quibus terribile 219. 3. *exules qui sint* 223.19

F

Fabula Platonis utilissima 113.10
Falsum jurare, pejerare non est 138.35
Fides unde dicta 11. 10. *fides ut nobis habeatur. quid faciendum* 77.29. *fides vel hosti data servanda* 16. 27. *fides & constantia in amicitia desiderantur* 167.33
Finis bonorum & malorum simplex esse debet 143.30

Formæ dignitas quomodo tuenda 53. 24
Fortis animus duabus in rebus cernitur 28. 25. *fortissimus quisque imperandi cupidissimus* 27. 34. *forti viro vis adhiberi non potest* 130. 30. *fortitudo sine justitia in vitio* 27. 13. *fortitudinem quomodo definiant Stoici* ibid. 16
Fortunæ magna vis in utramque partem 72. 13
Fraus odio digna majore, quàm vis 19. 7. *fraus vulpeculæ propria, vis leonis* ibid. 6

G

Gemma in vitibus 201. 7
Gloriæ cupidi homines facilè ad res injustas impelluntur 28. 16. *gloriam qui contemnunt, non reprehendendi* 30. 24. *gloria tribus è rebus constat* 77. 3. *gloriæ consequendæ via Socrates tradidit* 81. 16. *gloriam è rebus bellicis petere adolescentes debent* 82. 15. *gloria hominum angustis finibus interminatur, nec diuturna esse potest* 239. 17
Gnathonum multi similes 176. 26
Græca cum Latinis conjungenda 1. ult.

H

Hæreditas optima quæ 50. 15. *hæreditatis spes quid efficiat* 226. 14
Hercules in cœlestium numero collocatus, propter beneficia in humanum genus collata 108. 18
Homo cæteris animantibus, quantum & in quo præstet 6. 32. *homo solus ordinem sentit* 7. 31. *homines quidam non re, sed nomine* 44. 9. *deos hominibus maximè utiles* 69. 22. *hominum studia in nos quomodo excitentur* 72. 11
Honestum laudabile naturâ 8. 8. *honestum quibus ex rebus conficitur* ibid. 6. *honestum è quatuor veluti fontibus manat* ibid. 16. *honestum nihil, quod justitiâ vacat* 27. 19. *honestas à partibus quatuor manat* 62. 2. *honestas per se animos omnium movet* 77. 22. *honestum quid sit, è Stoicorum, Peripateticorum, Socratis sententia* 103. 33. *honestum verum in sapientibus solis* 104. 26. *honesti vis* 117. 10. *honesta naturâ, temporibus fiunt non honesta* 134. 26
Hostis olim peregrinus 17. 15
Humanæ res fragiles & caducæ 179. 17.

Imperia

I

Imperia non ſemper expetenda 39. 25
Imperator quis ſit 224. 4
Impii adverſus deos qui ſint 109. 23
Improbi ſervi ſunt 125. 1
Injuria fit duobus modis 19. 5
Injuſtitiæ duo genera 11. 12
Inſipiente fortunato nihil eſt intolerabilius 164. 15
Invitâ Minervâ nihil decet 46. 16
Jocandi genus duplex 43. 15
Jocandi genus quale eſſe debeat 43. 23
Iraſci graviter inimicis non oportet 36. 19
Ira nihil rectè fieri patitur 56. 6
Judiciorum ratio duplex 83. ult.
Jura belli 16. 4
Jus gentium, & jus civile quomodo differant 124. 33. *juris fons natura* 125. 20. *jus jurandum ad adſtringendum fidem vinculum arctiſſimum* 140. 13. *juſtitiæ fundamentum fides* 11. 5. *juſtitia ſervanda etiam adverſus infimos* 19. 1. *juſtitiâ nullum tempus vacare debet* 28. 8. *juſtitiâ ſolâ viri boni nominantur* 79. 22. *juſtitiæ fruendæ cauſâ reges olim conſtituti* 80. 29. *Juſtitia fundamentum eſt famæ* 93. 16. *juſtitia omnium domina & regina virtutum* 109. 29

L

Largorum duo genera 86. 21. *largitio* 92 ult.
Latronum leges quædam ſunt 80. 15
Leges cur conſtitutæ 80. 35, *leges civium incolumitatem ſpectant* 107. ult. *lex naturæ communem utilitatem ſpectat* 109. 5. 110. 15. 118. 32
Liberalitatis duo ſunt genera 22. 3. *liberalitatis ratio duplex* 85. 9. *liberales qui* 86. 27
Libertas quid ſit 224. 20
Liber nemo niſi ſapiens ibid. 19
Libidinoſa & intemperans adoleſcentia effœtum corpus tradit ſenectuti 191. ult. *libidinoſorum animi* 238. 29
Lites valde vitandæ 90. 1
Loci & temporis ratio quanta ſit 59. 4
Ludo & joco quatenus utendum 43. 5

M

Mendacium omne in contrahendis rebus tollendum 122. 14

Mente nihil divinius 115.34
Mercari quod statim vendas. sordidum 61.5
Mercatura quæ probanda 61. 19
Mercede ad amandum adduci, sordidissimum 73.8
Metus omnis servitus est 226. 33
Micare in tenebris 117. ult.
Miles semel dimissus nisi secundo sacramento obligetur, pugnare jure contra hostem non potest 17.3
Modestia quid 58.8
Mores corrumpuntur divitiis 93.
Mors servituti, & turpitudini anteponenda 33. ult. *mors seni aut planè nigligenda, aut etiam optanda est* 206. 11. *mors longè abesse à senectute non potest* ibid. 8. *mors omni ætati communis* ibid. 29. *mortis adolescentium & senum discrimen* 207. 29. *morti nihil tam simile, quàm somnus* 211. 13. *mortuis religiosa jura tribuuntur* 149. 21. *mors quibus terribilis* 219. 1
Munus perinde est ut accipitur 144.7
Mutatio faciendæ consilii, ubi nos errâsse cognoscimus 49. 31

N

NAturam quisque suam potiùs quàm alienam insequi debet 46. 11. *Natura quas partes corporis texit, eas tegere omnes debent* 52. 14. *natura non patitur, ut alteri detrahamus nostri commodi causâ* 107. 12. *natura est jus gentium* ibid. 32 *natura est lex divina & humana* 108. 3. *naturæ lege unâ & eâdem omnes continemur* 109 9. *natura dederat recta & convenientia* 112. 10. *naturæ principia* 118. 32. *natura fons juris* 125. 27. *natura mutari non potest* 157. 14. *natura similium sui appetens est* 163. 2.
Negligendus nemo in quo sit aliqua significatio virtutis 21.6

O

OBjurgationum qui modus 56. 7
Odisse apertè magis ingenuum est, quàm fronte occultare sententiam 168. 12
Officina nihil habet ingenuum 61. 9. *officii amplitudo & laus* 3. 13. *de officio quæstio duplex* 5. 1. *officii divisio* ibid. 12. *officii deserendi causæ* 12. 31. *officia aliis alia*

alia magis debentur 25. 27.
Officiorum boni ratiocinatores esse debemus ibid. ult. *officia splendidissima, quæ ab animi magnitudine oriuntur* 26. 25. *officium adolescentis* 50. 23. *officia senum* 51. 2. *officium magistratûs* ibid. 16. *officium privati* ibid. 20. *officium peregrini* ibid. 24. *officii persequendi rationes quinque* 68. 18. *officiorum tractatio in philosophia uberrima* 101. 35. *deliberatio triplex* 102 31 *officia media* 104. 31. *officia à quatuor fontibus honestatis ducta* 134 32.
Onera maxima, senectus & paupertas 187. 1.
Opes cum infamia non utiles 131. 18.
Opinionem hominum de se negligere, arrogantis est 4 .21.
Orationis vis 214 18. *orationis duplex ratio* 83. 12. *orationis vis duplex* 54. 13
Oratoris proprium quid 2.18
Oratoris munus, ingenii non solùm est, sed laterum etium & virium 191.17
Orbium cœlestium ordo 234.7 *concentus* 234. 34 *ab hominibus non percipitur* 235. 18
Ordo quid 58.11
Otium languorem affert 100. 27

P

Pascere bene, prima utilitas in re familiari 99. ult.
Patris Vita cùm violatur, quàm multa peccantur 221.15
Pro patria mors oppetenda, si ità res ferat 25. 4. *patria parentibus anteponenda* 132. ult.
Patroni civitatum & nationum qui esse debeant 16. 26.
Πάθη 72.2
Paupertas, contra naturam 107. 14
Peccare, nunquam utile 123.8 *peccandum non est amici causâ* 158. 9. *peccata esse æqualia* 219. 22. *peccata non rerum eventu, sed vitiis hominum metienda sunt* 219. 24 *peccare, est tanquam lineas transire* 219. 33. *peccatorum conscientia, dura servitus* 226.28
Pecuniæ cupiditas unde 12.2 *pecuniam contemnere magnificum est* 29, 20 *pecuniâ corrupti, fideles esse non possunt* 85. 27. *pecunia non quærenda solùm, sed etiam collocanda* 81. 13 *pecuniæ cupiditas in plerisque summa amicitiæ*

amicitiæ peſtis 158. 2. *pecuniæ & gratiæ comparatio* 92. 13.
Perduellis 17.13
Peregrinos uſu urbis prohibere, inhumanum 117.3.
Periculoſarum actionum multiplex ratio 34. 25. *periculis ſine cauſa offerre ſe, ſtultum eſt* 34.15
Perſonis veluti duabus natura unumquemque noſtrûm induit 44. 29.
Perjurium quid ſit 139. 1
Phaethon ſolis filius ictu fulminis deflagravit 134. 8
Philoſophi in quo peccent 13. 9. *philoſophorum vita minùs expoſita fortunæ telis, quàm eorum, qui rempub. tractant* 31. 6. *philoſophiæ, quando & quibus rationibus adductus operam dare cœperit Cicero* 66. *philoſophiæ nomen quibuſdam inviſum* ibid. 3. *philoſophi qui* ibid. 2. *philoſophia quid* ibid. 3. *philoſophiæ deſertio* ibid. 13. *philoſophia, tota frugifera & fructuoſa* 101. 35. *philoſophiæ pars de officiis uberrima* 102. 1. *philoſophia liberalitatem, juſtitia continentiam docet* 108. 9. *philoſophia vitam tranquillam præſtat* 182. 6. *philoſophorum principes* 189.26
Pietas in patriam, in cœlum via eſt 233.27
Piratis data fides non ſervanda 138.31.
Plato uno & octogeſimo anno ſcribens mortuus eſt 186.17
Poemata vel minùs præclara delectant imperitos, & laudantur 105. 6
Poeta iners extremum actum negligit 183. 19
Præclara omnia rara 172.10
Principatum appetere, hominis proprium 7.25
Privata nulla, naturâ; ſed occupatione, victoriâ, lege, pactione, conditione, ſorte 10. 18. *privata vita otioſior, publica fructuoſior* 30. 10. *privata vita quibus concedenda, quibus minùs* ibid 14.
Prodigi qui 86. 23
Promiſſis quando ſtandum non ſit 14. 32. 134. 27. *promiſſa non ſervanda* 134.19
Prudentia quid 62. 14. *prudentiæ & ſapientiæ diſcrimen* ibid. *prudentia ſine juſtitia nocet* 78. 11. *prudentia vera & maximè utilis quæ* 77. 35. *prudentia ſenectutis eſt* 188.32
Pulchritudinis duo genera 53. 16

Pythagoreorum mos in exercenda memoria 195.6

Q

Quæstio de honesto & utili 116. 16. *Quæstiones de officio* 132 6. *Quæstus turpes* 228.24

R

Rectum ità justum, si voluntarium 13.12
Rectè facta à virtutibus proficiscuntur, peccata à vitiis 220. 28
Referendâ gratiâ nullum officium magis necessarium est 21. 33
Reges cur instituti 80.29
Regnandi cupiditates unde existant 112.26. *regni fides nulla* 12 8. *regno iniqui atque infideles multi* 130.21
Rei familiaris augendæ qui modus 38. 27. *res familiaris quæri debet iis rebus, à quibus abest turpitudo* 99. 12. *res magnæ non corporum viribus, sed animi geruntur* 188. 1
Reipub. præfuturis duo Platonis præcepta necessaria 35. 18 *respublicæ maximæ per adolescentulos labefactatæ, scnibus sustentatæ* 188. 26.
Romani viri illustres bellicâ laude 27. 6. *Romanorum mos verecundus* 53.9

S

Sanguinis conjunctio, vinculum charitatis 24.14
Sapientiæ amor ex cognitione honesti 8. 10. *sapientia in quo sita* ibid. 28. *sapientia quid à prudentia differat* 62. 14. *sapientia princeps virtutum* ibid. 13. *sapientia quid* 67. 5. *sapientiæ laus* ibid. 13. *sapientes septem, non tamen omnino sapientes* 105. 24. *sapientis est, habere rationem rei familiaris* 122. 30. *sapiens, qui sibi non prodest, nè quidquam sapit* 122. 25. *sapientis cum histrione comparatio* 207. 16. *sapientissimus quisque æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo* 212. 6. *sapientum quorundam de amicitia opinio* 161. 9. *sapientis animus quibus rebus munitus* 225
Securitas caput est ad beatè vivendum 161.18
Seditionum origo quæ 35. 26
Senator non est, qui jurejurando hostium tenetur 136. 15
Senex nemo tam est, qui se annum non putet posse vivere 190. 1. *senis sermo quietus & remissus decorus est* 191. 22. *senibus*

ſenibus conceditur, ut de ſe dicant 192. 11 *ſenem maturè fieri ſi vis diu eſſe ſenex*, proverb 192. 33 *ſenex is probatur, in quo eſt aliquid adoleſcentis* 194. 35 *ſenili avaritiâ nihil abſurdius* 206. 3 *ſenectus optatur, eademque accuſatur* 183. 9. *ſenectutis arma ſunt exercitationes virtutum* 184. 29 *ſenectus accuſatur, non propter ætatem, ſed propter mores* 184. 6 186. 15 205. 27. *ſenectus quatuor de cauſis miſera videtur* 187. 3 *ſenectus maximum onus putatur* 187. 1. *ſenectutis vitia diligentiâ compenſanda ſunt* 194. 6 *ſenectutis vituperatio* 195. 20 *ſenectus naturâ loquacior* 201. 35. *ſenectutis modica ſeveritas probatur* 206. 1. *ſenectutis fructus eſt, antè partorum bonorum memoria & copia* 207. 24. *ſenectus peractio ætatis eſt, tanquam fabulæ* 213. 15
Sepulcra communia propinquis inter ſe 18. 16
Sermo qualis eſſe debeat 55. 6. *ſermonum ſuavitas, amicitiæ condimentum* 168. 17. *Servorum infima conditio* 19. 2. *ſervis quamodo utendum* ibid. 3
Severitate ſublatâ adminiſtrari civitas non poteſt 36. 29
Similitudo ad amicitiam allicit 162. 35
Simulatum nihil diuturnum 81. 24. *ſimulatio, perfidi, improbi, malitioſi hominis eſt* 121. 33. *ſimulatum nihil in amicitia* 155. 8
Societatis humanæ vinculum oratio 22. 29. *ſocietatis humanæ gradus* 23 28. *ſocietas præſtantiſſima, bonorum virorum familiaritas* 24 18. *ſocietas inter omnes, major autem ut quiſque proximè accedit* 151. 35
Solitarium nihil natura amat 175. 4. *ſolitudo languorem affert* 100. 28
Stoicorum oratio 214. 21
Stulto nemini bene eſſe poteſt 219. 14. *ſtultos omnes inſanire* 214. 25
Summum jus, ſumma injuria 15. 5.
Superbia in proſperis rebus fugienda 37. 17
Syllæ largitiones, non liberales, ſed injuſtæ 20. 12

T

Tabulæ novæ injuſtæ 98. 4
Temperantia 39. 12

Turpe mutatur tempore 106 15. *turpitudo maximè contra naturam* 112. 10. *turpe nunquam utile* 117.35
Tyrannorum ferè violenta mors 73.34

V

Valetudinis tuendæ ratio 99.7.
Vectigalia urbana ruſticis anteponenda 99.31
Venandi ſtudium honeſtum 43. 30.
Venditer lege 12 *tab. præſtabat tantum vitia, quæ linguâ nuncupata eſſent* 123 43
Veri adoleſcentia comparatur 207. 21.
Verecundia 39. 12. *verecundiâ ſublatâ, nihil rectum aut honeſtum eſt* 60. 20. *verecundia maximum amicitiæ ornamentum* 173. 10
Veri inveſtigatio, hominis propria 7. 18
Veritas moleſta eſt 175. 17.
Veſtitus quæ ratio 53. 28
Veterrima quæque debent eſſe ſuaviſſima 168 29,
Veturius hoſti deditus 139. 9
Vitam erranti non monſtrare, Athenis execrationibus publicis ſancitum 119. 25
Villa locuples abundat porco, hœdo, agno, gallinâ, lacte, caſeo, melle 202. 30
Vires celeritati anteponendæ 99. 30
Virgula divina 64. 6
Virtutes ut quæque leniores, ità amabiliores 21. 9. *virtutum quarundam ſimulacra in belluis* 22. ult. *virtus omnis tribus in rebus ferè vertitur* 71. 31. *virtutem unam quî habet, an omnes habeat* 78. 14. *virtutem quomodo nonnulli interpretentur* 152. 25. *virtute nihil amabilius* 155. 23. *virtus tenera & tractabilis eſt* 162. 17. *virtutis opinio, amicitiæ conciliatrix* 159. 4. *virtus ſeipsâ contenta eſt ad beatè vivendum* 218. 8. *virtutes inter ſe pares* 220. 6. *virtus eſt conſentiens cum ratione & perpetua conſtantia* ibid. 15. *virtus pluris æſtimanda, quàm ulla poſſeſſio, aut ulla vis auri & argenti* 229. 23. *virtute qui præditi ſunt, ſoli ſunt divites* 230. 17. *virtus amitti non poteſt* ibid. 14. *vitæ finis optimus* 208. 11.
Vita deſerta ab amicis, jucunda eſſe non poteſt 164. 29.

vitia animi graviora, quàm corporis ac fortunæ 108. ult.
Vitis naturâ caduca 200. ult.
Ulciſcendi modus 15.24.45.23
Voluptatis appetitum omnes ferè propter verecundiam occultant 44. 11. *voluptates blandiſſimæ dominæ* 79. 11. *voluptas omnis honeſtati contraria* 143. 23. *voluptate nulla peſtis capitalior* 195. 27. *voluptates agricolarum* 200. 10. *voluptas plurimorum patrociniis defenditur* 218. 3.
Vox clara & ſuavis eſſe debet 54.26
Utile ab honeſto ſeparari non debet 68. 27. *utilitatum comparatio* 99. 21. *utilitas communis ſecundùm naturam* 1097.112.12.

FINIS.

UMI

